

BRANKO BANJEVIĆ / ŽIVOT I DJELO
zbornik

BRANKO BANJEVIĆ / ŽIVOT I DJELO
zbornik

Izdavač
Matica crnogorska

Za izdavača
Ivan Ivanović

Urednik
Marko Špadijer

BRANKO BANJEVIĆ

život i djelo

Zbornik radova s naučnog skupa
Branko Banjević – Život i djelo
Podgorica, 22. novembar 2023.

Podgorica
2024

Arnaldo Manzi

BRANKO BANJEVIĆ
život i djelo

Zbornik

*Matica crnogorska je objavila (sa Zajednicom Crnogoraca Hrvatske) Izabrana djela Branka Banjevića (1934–2023) uglednog crnogorskog književnika i istaknutog kulturnog djelatnika. U nastojanju da učini dostojan omaž, upotpuni sjećanje na nedavno preminulog bivšeg predsjednika Matice crnogorske i obogati tumačenje njegovog djela organizovala je u Podgorici 22. novembra 2023. godine naučni skup pod nazivom **Branko Banjević – život i djelo**. Na skupu je učestvovalo dvanaest autora iz oblasti kulture i nauke, čije priloge objavljujemo u ovom Zborniku.*

Pozdravna riječ
Ivan Jovović
predsjednik Matice crnogorske

Uz večerašnju promociju *Izbora iz djela Branka Banjevića*, koji je nedavno izašao iz štampe u suizdavaštvu Matice crnogorske i Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske, danas zaista imamo priliku za prolegomenu jednom od rijetkih, do nedavno živih, sudionika i aktera društvene emancipacije Crne Gore još od druge polovine XX vijeka.

Sagledavajući bogat intelektualni angažman i druge njegove društvene djelatnosti, čini se da je Branko Banjević dao veliki doprinos crnogorskoj kulturi sa pozicije dugogodišnjeg predsjednika Matice crnogorske, u onim vremenima kada se u Crnoj Gori i njenom iseljeništvu obnavljala potreba za obnovom crnogorskog suvereniteta. Uostalom, za njegovog mandata Matica crnogorska je 2008. godine je konačno postala ustanova kulture, čija djelatnost je regulisana usvajanjem Zakona o Matici crnogorskoj u Skupštini Crne Gore, što je nesumnjivo uticalo na jačanje programskih aktivnosti Matice u minulom periodu, pa samim tim i crnogorskog identiteta.

Ličnost Branka Banjevića i njegov opus zahtijevali su ne samo *post mortem* organizaciju ovakvog skupa, jer Banjević je na književnoj i uopšte na javnoj sceni, bio prepoznat kao čovjek koji je svim svojim bićem bio predan Crnoj Gori.

Njegove polemike i rasprave oko statusa crnogorske književnosti, odnosno jezika Crnogoraca još sedamdesetih godina prošlog vijeka u socijalističkoj Jugoslaviji, bile su svojevrsna jeres za tadašnju vladajuću komunističku garnituru u Crnoj Gori, budući da je pripadao jednom užem krugu crnogorskih intelektualaca koji su svojim javnim djelovanjem promovisali svijest o autohtonosti kulture crnogorskog naroda.

Ovaj naučni skup je posvećen pisanoj zaostavštini Branka Banjevića koji je okupio referentna lica iz sfere struke i nauke, i ovdje će zainteresovana javnost iz različitih uglova dobiti percepciju njegovog stvaralaštva, prije svega, upečatljivih dionica njegovog intelektualnog, odnosno društvenog angažmana, zbog čega se za Branka Banjevića sa zalogom može konstatovati da je riječ o jednom od utemeljivača montenegrizike.

Branko Banjević nije bio samo pjesnik i priređivač kapitalnih književnoistorijskih publikacija, već i čovjek u čijem djelu se ogleda jedno vrijeme u Crnoj Gori, od negacije do afirmacije crnogorske kulture. Iako je prošlo nešto više od godinu dana od njegove smrti, danas, dok govorimo o njemu nemoguće je ne prisjetiti se Brankove erudicije, koja sagovornika ili običnog slušaoca nije ostavljala ravnodušnim, zbog čega je bila privilegija biti u njegovom društvu bilo na skupovima ili na neformalnim druženjima, jer je riječ o čovjeku širokih sazajnih gabarita, koji je često znao da u trenutku tako precizno anticipira neku društvenu problematiku o kojoj su sagovornici imali samo usputne spoznaje.

Ime Branka Banjevića u crnogorskoj književnosti je sinonim za kvalitet poetskog izraza čiji *Glasovi* predstavljaju trajnu zalogu jeziku i tradiciji za koju se Banjević do kraja života

borio, izdižući slobodu kao univerzalnu vrijednost kojoj mora da teži kako pojedinac, tako i jedan narod. Iščitavajući njegovu poeziju zapažamo da sa lakoćom formuliše svoje misli, što upućuje na činjenicu da govorimo o velikom poetskom daru. U njegovim stihovima prepoznajemo čovjeka široke književne kulture, koja je proisticala iz njegovog životnog poimanja filozofije i umjetnosti.

Naučni skup posvećen Branku Banjeviću je istovremeno prilika da se upoznamo sa znanim i manje znanim biografskim podacima čija sadržina se odnosi na život i djelo ovog crnogorskog intelektualca, koji je ostavio za sobom visoke etičke kriterijume kao legat njegovim nasljednicima i sljedbenicima. Upravo zbog toga, Branko Banjević je na javnoj sceni bio autentična pojava u Crnoj Gori, koja je čuvala dignitet intelektualnog stvaraoca, izbjegavajući zamke konformizma i oportunitizma, koje neizostavno nudi svaka dnevna politika. Sveukupno njegovo stvaralaštvo prožeto je idejom humanosti, pa je bio protagonist protiv onih ideologija kojima su unižavani ljudi, trovan ljudski duh i ljudsko srce. Ne treba smetnuti s uma da je svojim životnim principom postao inspiracija generacijama mlađih crnogorskih intelektualaca, s obzirom da je beskompromisno težio opštem dobru i napretku Crne Gore, često intuitivno otkrivajući fenomenologiju i procese koji su odredili bitne komponente istorijskog kretanja crnogorskog nacionalnog bića. Branko Banjević pripada onoj generaciji crnogorskih intelektualaca koja se oslobodila kompleksa inferiornosti sredine iz koje potiču, a to je uspio stvarajući i stičući reputaciju na drugačijem diskursu, vezujući svoje ime i djelo, uslovno rečeno, dominantno za crnogorske teme, istovremeno unapređujući rad u organizacijama i ustanovama u kojima je djelovao i rukovodio.

Sve dosad navedeno nije samo apoteoza Branku Banjeviću, već duboko uvjerenje da su njegove pozicije urednika u ediciji *Luča* u nekadašnjem izdavačkom preduzeću „Grafički zavod“, te predsjednika Matice crnogorske značajno uticale na oblikovanje savremenog crnogorskog kulturnog identiteta.

*Na početku bijaše Matica crnogorska ili
kako se Crna Gora brani pameću!*

Na Cetinju, u ljeto 2000. godine, doživjeli smo povlašteni, upravo jedinstveni, trenutak susreta s istorijskom Fortunom, koja nas je štedro obasjala svojom milošću i otvorila nove obzore crnogorske budućnosti: dogodio nam se II svjetski kongres crnogorskog iseljeničtva. Na njemu sam sudjelovao u sastavu velike delegacije Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske (NZCH). Osnovni ton i slobodarske ambicije toga prekretničkoga velikog okupljanja domovinske i iseljene Crne Gore umnogome su odredili, u potpunom suglasju, kako čelni ljudi naše Zajednice, tako i vodeći prvaci Matice crnogorske. Bio je to naš prvi radni susret sa sjajnim tandemom, koji je skladno utjelovljivao dušu (u poetskom liku Branka Banjevića, predsjednika) i glavu (u mudrom liku publicista Marka Špadijera, generalnog sekretara) Matice crnogorske. Glava nas je impresionirala lucidnošću analitičkog uma i sigurnošću crnogorske istorijske orijentacije, duša nas je pak nadahnjivala vjerom u svijetle perspektive crnogorske ideje usprkos čemernom istorijskom kontekstu, strateškim stranputicama i političkom glavinjanju onodobnog crnogorskog društva. Glava vas je mogla

uspješno pridobiti za crnogorsku ideju, a duša da tu moćnu i spasonosnu ideju trajno prigrlite kao zajednički emancipacijski projekt.

Ako je, međutim, bilo suditi prema tadašnjim tehničkim preduslovima koje nam je Matica bila u stanju osigurati da možemo napisati zaključke Kongresa, morali ste ipak posumnjati u izvedivost samog projekta. Matica, kao domaćin, mogla nam je osigurati jedva upotrebljivu pisaću mašinu, koja kao da je do nas dospjela iz nekog realističkog filma iz italijanske provincije. Ipak, i na takvoj, i bez svih slova, zahvaljujući umijeću dr Radomira Pavićevića, koji je kao liječnik valjda i na gorim mašinama pisao svoje recepte, uspješno su otipkani naši svecrnogorski patriotski razvojni „recepti za prčvarnicu budućnosti“ (da se, autoironično, poslužim Marxovim čuvenim riječima iz *Kapitala*).

Naš prvi susret s Maticom crnogorskom bio je, dakle, u znaku fascinantnog procjepa između sjajnih personalnih s jedne, te oskudnih materijalnih komponenti s druge strane, u koncipiranju nacionalne emancipacije Crne Gore.

No, pravo otkriće bilo je upoznavanje s Matičinim programskim dokumentom *Crna Gora pred izazovima budućnosti* (1999), izvan svake sumnje kapitalnim svjedočanstvom kolektivnog uma probrane elitne ekipe crnogorskih intelektualaca, koja je u čak trogodišnjoj javnoj raspravi (1996–1999) besprijekorno diskurzivno oblikovala racionalne smjernice povijesne perspektive crnogorskog društva i države. U tom legendarnom programu ubjedljivo je analitički dokazano kako Crna Gora može najzad izaći iz samonametnute zavisnosti od drugih kao održiva razvojno sposobna zajednica, u osloncu na svoje vlastite materijalne i intelektualne resurse.

Tim se programom sama Matica afirmisala kao opštecrnogorski kulturni pokret i ključni nacionalni akter u gramšijevskim „rovovskim ratovima“ za hegemoniju crnogorske ideje. Kada je kasnije provedena diskusija o novom crnogorskom ustavu, nakon obnove pune državne suverenosti (2006), mi smo u NZCH predložili i obrazložili da taj historijski dokument bude zlatnim slovima „uklesan“ u ustavnu preambulu, kao međaš na trnovitom putu Crne Gore prema državnompravnom subjektivitetu i punom nacionalnom samopoštovanju. Avaj, nije bilo političke mudrosti; umjesto da se taj uvodni povijesni dio ustavnog akta obogati, odustalo se ne samo od toga, nego i od svih drugih kapitalnih međaša crnogorske državne povijesti, čak je skandalozno izostavljena, iz nerazumljivih i nerazumnih razloga, i nezamjenjiva ustavna odredba da je *Crna Gora nacionalna država crnogorskog naroda, plod vjekovne borbe crnogorskog naroda za slobodu*.¹

Bila je to znakovita najava budućih sustajanja Crne Gore kao formalno suverene države, koja će Maticu suočiti s novim izazovima: kako pameću odbraniti crnogorsku državu od nje same!

Paradigmatski crnogorski republikanski nacionalist?

U knjizi *Crnogorski izazovi* (2021) iznio sam *plaidoyer*, upućen samosvjesnim crnogorskim građanima i intelektualcima, za afirmisanje crnogorskog nacionalizma,

¹ Kome je mogla biti sporna formulaciju iz prethodnog ustava (1992), gdje se u preambuli isticalo „istorijsko pravo crnogorskog naroda na sopstvenu državu stečeno u vjekovnim borbama za slobodu“, koja je naprosto izostavljena u tekstu važećeg Ustava Crne Gore (2007)?

kao političkoga i kulturnog razvijanja „nacionalnog karaktera“ crnogorskog naroda. Nijesam spominjao imena, ali ovdje mogu i želim izričito naglasiti da sam pritom imao na umu prije svih Branka Banjevića. Kada sam isticao kako se „premnogi crnogorski intelektualci – i to upravo oni koji sistematski i pametno čuvaju i stvaralački razvijaju taj nacionalni karakter – snobivaju ili pak odbijaju da sebe same razumiju kao nacionaliste“ – imao sam na umu upravo Branka Banjevića. Upravo njega koji je predobro znao da misionarski zadatak evropeizacije i modernizacije Crne Gore, u duhu opšteljudskih ideala slobode, pravde i bratstva, podrazumijeva uvažavanje povijesne činjenice da su te ideale francuski revolucionari proklamovali pod modernim geslom *nacije kao bratstva slobodnih ljudi* („Vive la Nation!“ i „La Nation contre le Roi!“).

Tri su osnovna poticaja da se odlučim za takvo, nipošto samorazumljivo zagovaranje crnogorskoga demokratskoga i liberalnog nacionalizma kao političke strategije u borbi za kulturnu hegemoniju crnogorske nacionalne ideje, kao projekta maksimalizacije razvojnih potencijala crnogorskih ljudi i njihove političke i društvene zajednice (teško je, po mom sudu, naći bolji primjer takvog nacionalizma u savremenoj crnogorskoj istoriji od programa Matice crnogorske iz 1999. godine, bez obzira na samorazumijevanje njegovih autora).

Prvi poticaj za primjereno vrednovanje *plemenitog nacionalizma* dugujem Milovanu Đilasu i njegovom razumijevanju Njegoša koji „gori nacionalnom idejom“, kao čovjek potpuno posvećen borbi svog naroda za slobodu, za poštovanje i razvijanje njegove kulture, običaja, jezika, tradicije i etičkog kodeksa. Po Đilasovom sudu, Njegošev „... nacionalizam je privrženost narodu i jeziku, najtačnije

rečeno – borbi i pravu naroda za opstanak i posebnost“ (2013: 398, 168).

Drugi, temeljni, političkoteorijski poticaj oslanja se na čuveno Rousseauovo klasično poimanje „nacionalnog karaktera“ nekog naroda. Prema Rousseauu, nije pravo pitanje kakav je ustav najbolji za neki narod, nego je riječ o tome je li neki narod uopšte *sposoban za ustavnu vladavinu, dakle za slobodu*. Kada Rousseau obrazlaže svoj prijedlog ustava Korzičke, tada korzičkom narodu savjetuje: „Prvo pravilo koje moramo slijediti je nacionalni karakter. Svaki narod ima, ili bi morao imati, nacionalni karakter, a ako ga nema, trebalo bi početi s time da se on izgradi“ (1993: 119). U tom smislu, primjerice, pred Poljake (drugi narod sposoban za slobodu) postavlja osnovni zadatak da svojim „dušama daju nacionalnu fizionomiju“ (162). Upozorava da se „upravo nacionalnim ustanovama oblikuju duh, značaj, ukus i običaji nekog naroda, po njima on jest on, a ne neki drugi narod, upravo ga one nadahnjuju onom žarkom ljubavi prema domovini...“ (161). Takvim se eminentno republikanskim shvatanjem Rousseau dalekosežno suprotstavio apstraktnom kozmopolitizmu liberalnih prosvjetitelja, koji su nacije smatrali beznadno anahronim partikularističkim ljudskim zajednicama, osuđenim na nestajanje.

Dok prva dva spoznajna poticaja pripadaju klasičnome, romantičarskome (Njegoš) i republikanskom (Rousseau) stajalištu, treći poticaj čine noviji sociološki, politološki i povijesni radovi o naciji i nacionalizmu. Među njima se ističu sjajne studije irskoga i bosanskohercegovačkog sociologa Siniše Maleševića, *Države-nacije i nacionalizmi* (2017) i *Zašto je nacionalizam tako moćan?* (2021).

U prvoj studiji autor ustvrđuje da nacionalizam nije nipošto „relikt nekih prošlih vremena“, nego je „pokazao živost i

snagu s kojima se teško ili nikako ne može mjeriti bilo koja druga suvremena ideologija“. Ne samo da se nije dogodilo nikakvo odumiranje država-nacija i nacionalizama, nego je nasuprot tome „u svijetu više država-nacija nego ikada“, „više se ljudi identificira nacionalno danas nego ikada do sada“, a „građani Europe su više, a ne manje nacionalni“ (2017: 15). Valja uvažiti da su „i države-nacije i nacionalizmi *duboko moderne pojave*“, pri čemu „između predmodernog i modernog svijeta postoji velik stupanj kontinuiteta, ali on nije ni biološki ni kulturni“ (2017: 15–17).

Razvijajući svoje sociološke analize autor kritički razbija stereotip o nacionalizmu kao marginalnoj historijskoj pojavi i nezgodi te dalekosežno dokazuje kako je „*ključno razumjeti da je nacionalizam dominantan oblik modernog subjektiviteta*, a ne neka povijesna abnormalnost ili privremena iritacija. Od presudno je važnosti utoliko pojmiti i analizirati nacionalizam kao punokrvnu ideologiju i dominantni oblik subjektiviteta modernog doba, umjesto da ga se svrstava među nerafinirane i nedorasle nakupine sentimenata“ (2021: 15).

Nacija je pak „temeljna jedinica ljudske solidarnosti i političke legitimnosti“, u svijetu u kojemu „legitimnost počiva na načelu da je država-nacija jedini legitimni oblik organizacije teritorija.“

Štoviše, nacionalizam je „*metaideologija* koja prodiere u svakodnevne aktivnosti ljudi i kao takva oblikuje nazore i postupke pojedinaca u njihovom društvenom svijetu“. Otuda je nemoguće umaknuti *naciocentričnom razumijevanju društvene zbilje* (2021: 16–17).

Važno je istaknuti i to da *naciocentrični* univerzum nije samo strukturni fenomen, nego da „on uključuje misleće,

refleksivne pojedince koji aktivno ili po navici reproduciraju naciocentrične zbilje“. Nacionalizam stoga svoju neodoljivu privlačnost duguje tome što „tematizira pojedine osobne probleme“ i „osobama nudi *osjećaj ontološke sigurnosti*“ (2021: 26–27; istaknuo – D. L.).

Koliko takvo poimanje naciocentričnosti kao oblika modernog subjektiviteta protivrječi našem uobičajenom krajnje negativnom vrednovanju nacionalizma, jasno i razgovjetno može osvijetliti kritika nacionalizma i portretisanje tipičnog lika ovdašnjih nacionalista, koje je *avant le déluge* ponudio mudri književnik Mirko Kovač (*Evropska trulež*, 1986: 90-96). Svjestan opasnosti da se razgovor o nacionalizmu svede na „političku galamu“, Kovač je „višestruko obazriv“ i poziva na „uzdržanost i razum, a ne na hajku“. Obazrivost je neophodna zato što „nacionalni mračnjaci obično guraju čovjeka u borbene anti-nacionaliste, a ovi opet, kako su galamdžijski ratoborni, guraju ga među nacionaliste.“ (91)

Ocrtavajući duh 1980-ih godina kao „vreme pojačanog nacionalizma“, pisac sugestivno dočarava psihološke profile onodobnih nacionalista. Prema njegovom zapažanju, nacionalisti su ljudi koji su *napustili svoje JA da bi se brižno posvetili svojem MI* (91); to su ljudi „oholi, agresivni, netolerantni, mračni, razbarušeni od preuveličavanja istorijskih poteza svoje nacije“ (str. 93).

Kovač se poziva i na Česlava Miloša:

„A ja sam se prema nacionalistima odnosio s gađenjem; smatrao sam ih štetnim glupacima koji drekom i buđenjem uzajamnih mržnji među raznim nacionalnim grupama oslobađaju sebe od želje da misle“ (citat prema Kovač, str. 94). Pa se zatim pita nije li sklonost nacionalizmu

„prokletstvo traženja identiteta, a ono se javlja kad čovjek nije ‘kadar uspostaviti vlastitu individualnost’“ (94). Da bi zaključno poentirao: „Nacionalista je posrnuli čovek, a nacionalizam bodež u srcu naroda“ (95; sve istaknuo – D. L.).

Tako je pisao inače mudri Kovač, navodno obzirno i razumno, sine ira et studio. Postoje, dakako, i takvi patološki nacionalisti i takav patološki nacionalizam, ali postoje i nacionalisti kao gordi građani, a nacionalizam kao samo srce nekog naroda.

Bezobzirno i nepametno negatorsko demoniziranje nacionalizma naprosto fatalno previđa odlučujuće razlikovanje u pojmu nacionalizma – razliku između demokratskog i liberalnog nacionalizma, s jedne, i konzervativnih oblika šovinističkog, ksenofobičnog i rasističkog nacionalizma, s druge strane.²

Pred takvim stereotipom o nacionalizmu kao nečemu jednoznačno opakom, mrzilačkom i anahronom, čini se da je svaki pokušaj teorijskog raščišćavanja pojmova unaprijed osuđen na neuspjeh. Ali problem je prevažan da bismo se prepustili malodušju. Naime, uzmicanje pred samospoznajom vlastitog stanovišta kao nacionalnoga ili nacionalističkog (u demokratskom smislu), nije samo teorijski jalova nego je i politički gubitnička pozicija. Takvo fatalno

² U tom je pogledu nezaobilazna već klasična knjiga izraelske političarke Jael (Yeal) Tamir, *Liberalni nacionalizam* (2002; izvornik 1993), u kojoj se jednom za svagda upozorava da „liberali koji se odreknu ovog termina [nacionalizma] i predaju ga na upotrebu konzervativnim političkim snagama, ili, uočite razliku, šovinističkoj i rasističkoj ideologiji, udaljavaju sebe od čitavog skupa vrednosti koje su od ogromne važnosti za veoma mnogo ljudi, uključujući i liberale“ (2002: 56).

uzmicanje brutalno je došlo do izražaja u Ustavu Crne Gore u kojemu je izbjegnuta, u preambuli, odredba da je Crna Gora *nacionalna država crnogorskog naroda*, da bi ustupila mjesto *anacionalnoj građanskoj državi* (koja je, navodno, građanska upravo utoliko ukoliko nije nacionalna!).³

Važno je naglasiti da se iz ocrtane kategorijalne i političke nevolje ne možemo izvući pokušamo li umjesto pozitivnoga demokratskog nacionalizma pribjeći pojmu patriotizma. Takvo razlikovanje ne može biti zadovoljavajuće jer je nacionalizam šira kategorija i politička ideja, nacija je supstancija države, a ne obrnuto.

Kao banalno opšte mjesto u razlikovanju dobrog patriotizma i lošeg nacionalizma najčešće se navodi izjava francuskog državnika generala De Gaullea: „Patriotizam znači ljubiti svoju zemlju. Nacionalizam znači mrziti zemlju drugih“. Koliko je ta kontrastna slika površna i jednostrana, a granica između zdravog patriotizma i morskog identitetskog nacionalizma nesigurna, može se lako uočiti upravo kod samog De Gaullea koji je volio naciocentrično izjavljivati: „Francuska treba ostati Francuska“ ili „Oprostite, ja volim samo Francusku“.

³ Vidi o tome šire u Lalović/Ivezić, 2021: 123–132, 207–211. Odnos građanske prema nacionalnoj državi pregnantno je u knjizi objašnjen: „Građanska država je velika mistifikacija ako se uobražava da može značiti nešto drugo doli demokratsku državu. ‘Građanska’, a zapravo demokratska država nipošto nije suprotnost nacionalnoj državi, nego se konzistentno sažima u određenju demokratske nacionalne države ili države-nacije. Ako je demokratska, država je i ‘građanska’ i nacionalna (osim, dakako, ako je dvonacionalna ili višenacionalna, kao što je BiH)“ (209–210).

U veoma instruktivnoj studiji *La revanche du nationalisme* francuski politolog i filozof Pierre-Andre Taguieff (2015)⁴ uzorno pokazuje kako radikalni *antinacionalizam* – od denunciranja nacionalizma kao zvjerstva i barbarstva do demonizacije koja se očituje u izjednačavanju nacionalizma s fašizmom ili „smeđom kugom“ – konzekventno završava u *antinacionalizmu*⁵, u odbacivanju nacije kao „beskorisne, prevladane i opasne“ (2017: 22–23). Povijest je jednoznačno pokazala da je nacionalizam doživio preporod, upravo *uskrснуće*, s obzirom na predviđanja o njegovoj neminovnoj propasti i smrti u doba globalizacije. Taj proces ponovnog buđenja nacionalnog fenomena autor efektno naziva *revanšom nacionalizma*: u istorijskoj stvarnosti nacionalizam se definitivno afirmisao kao „doktrina samoodređenja“ i utoliko kao „jedna od najvećih snaga modernog doba“. Teška je pogreška antinacionalista što svode nacionalizam na njegova „ksenofobna, opresivna i ratoborna skretanja“, te posve previđaju emancipacijski potencijal nacionalizma kao „moralno prihvatljive“ političke doktrine koja „odgovara na potrebu za pripadnošću i identificiranjem“ (2017: 182–183).

Pristupimo li pomnom čitanju dvotomnog izbora iz pjesničkoga i esejističkog djela Branka Banjevića (2023) u

⁴ Ova važna knjiga u hrvatskom prijevodu objavljena je pod „pojačanim“ naslovom „Osveta nacionalizma“ (2017), premda „revanche“ prije upućuje na „uzvrat“, pa bi se precizniji smisao samog naslova, kao i temeljne intencije cijele knjige, mogao u slobodnijem prijevodu izraziti kao „Nacionalizam uzvraća udarac“.

⁵ Autor je ovu srećnu kovanicu ponudio i obrazložio u svojim knjigama *Les Fins de l'antiracisme* (1995; vidi str. 174–175, 202, 204–205) i *La République menacée* (1996; str. 199. i dalje).

svijetlu prethodnog skraćenog raščišćavanja kategorijalne zbrke i okorjelih predrasuda u razumijevanje nacije i nacionalizma, ne možemo ostati ravnodušni pred autorovim impresivnim, sadržajno i izražajno, cjeloživotnim misionarstvom u odbrani i oplemenjivanju crnogorske ideje. Napose impresionira da je naš autor potpuno svjestan da se na kulturnom i obrazovnom polju vodi glavna strateška bitka za idejnu hegemoniju crnogorske ideje, u gramšijevskom smislu epohalnog suočavanja te ideje sa srpskom idejom.

Valja biti svjestan što takvo strateško suočavanje znači. U prvom koraku ono podrazumijeva temeljito poznavanje i vrednovanje tzv. *srpskog stanovišta* kao samorazumijevanja srpskoga nacionalnog karaktera. Najambiciozniji pokušaj „dekriminalazije srpskog stanovišta“ i oblikovanja savremene srpske nacionalne orijentacije u recentnom razdoblju predstavljaju prilozi uticajnog srpskog univerzitetskog profesora Mila Lompara. Njegovu već klasičnu knjigu *Duh samoporicanja* (12. izd. 2022) ponajprije odlikuje analitičko nastojanje da se liberalna verzija nacionalizma jasno odijeli od konzervativnih, šovinističkih varijanti nacionalizma. Autoru je do toga da liberalni nacionalizam pojmi i kao suprotnost lažnom univerzalizmu, koji ne poštuje i ne prihvata nego poništava i asimiluje nacionalne identitete. Lompar želi da vjerujemo kako njegovo shvatanje nacionalizma (liberalnoga) nije esencijalistički etnički utemeljeno, nego da je reflektivno zasnovano na kulturi, na nacionalnom opredjeljenju kao konstitutivnom elementu čovjeka kao subjekta.⁶

⁶ Uz preciziranje: „... premda nije ni osnovno, ni najvažnije, ni najsuštinskije ljudsko opredelenje, nacionalno opredelenje je čovekovo konstitutivno opredelenje“ (Lompar, 2022: 85).

Kako se sa srpskog stanovišta ovoga nacionalnog liberala, kao prosvijećenog srpskog nacionaliste, koji navodno ne razmišlja u esencijalističkim etničkim kategorijama, razumije i tumači crnogorsko pitanje? Sasvim jednostavno: to je pitanje nametnuto kao dio projekta „dezintegracije srpske kulture“; ne postoji crnogorska nacija, a još manje crnogorski jezik! Napose je zloćudna i iritantna ideja o crnogorskom jeziku, ideja koja je „očevidno besmislena“, „lingvistički i istorijski neutemeljena“, kojom se „nasilno raskida veza između srpskog jezika i Crne Gore“. Čime se „Crna Gora odvaja od nje same. Jer, dok god postoji *svijest o srpskom jeziku, ona apeluje: vrati se sebi, dok još imaš kome*“ (2022: 63–65 istaknuo – D. L.). Crnogorska država vještački i nasilno se nameće kao ne više država srpskog naroda, kakva je u prošlosti vazda bila. Tek nametnuta ideja crnogorske nacije omogućuje da se „proglasi crnogorski jezik i da se izdvoji crnogorska crkva. Na tim tačkama se *dovršava odvajanje crnogorskog od srpskog identiteta*“ (2022: 114; istaknuo – D. L.; vidi i str. 110–114).

Nije prava nevolja s takvim zloćudnim diskursom što se ni u jednoj tački ne sastaje s istinom i zdravim razumom, nego u tome što Crnogorcima nameće da u stalnoj defanzivi potpuno suvišno dokazuju ko su, da se uvijek iznova bore za pravo na vlastiti nacionalni identitet, jezik i crkvu. Jalovo je suočavanje sa srpskom idejom koje se svodi na golo poricanje crnogorskog srpstva: suštinu crnogorstva nipošto ne iskazuje činjenica da Crnogorci naprosto nijesu Srbi!⁷

⁷ Drastičan primjer nastojanja predstavlja polemička knjiga publicista Miroslava Čosovića, koji na brutalna negiranja crnogorskog identiteta odgovara istom ostrašćenom retorikom. Već sam naslov knjige svjedoči o autorovoj intenciji: *Njegaš je izmislio srpsku narodnost Crnogoraca* (2013).

Famozno „odvajanje od srpskog identiteta“ sasvim je nedovoljno za primjerenu samosvjesnu identitetsku politiku: samo po sebi „odvajanje“ od srpskog identiteta ne čini Crnogorce nacijom u punom određenju. Nasuprot tome, od životne je važnosti stvaralački oplemenjivati nacionalni karakter crnogorskog naroda, od pune kritičke valorizacije republikanske nacionalne prošlosti, preko promišljene kulturne, jezične i obrazovne politike, do otvaranja razvojne perspektive crnogorskog društva u evropskoj zajednici slobodnih naroda.

Kada je Crna Gora na referendumu (2006) obnovila svoju punu suverenost i državnopravni subjektivitet, na demokratski i pravno besprijekoran način se izdvojivši iz iluzorne zajednice (konfederalne) sa Srbijom, stekla je najzad pravo i realne mogućnosti da se doista i u svom narodnom jeziku vrati sebi samoj. Ne samo tako što je crnogorski jezik uzdignut u ustavnu kategoriju kao službeni, nego i supstancijalno u lingvistički i kulturno utemeljenoj novoj standardizaciji i kodifikaciji.

Izazov je bio istorijski. Formiran je Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika (početkom 2008), u čiji su sastav uvršteni najugledniji crnogorski književnici, publicisti i jezikoslovci. Vodstvo tog prevažnog projekta povjereno je književnom bardu s besprijekornim estetičkim i etičkim vjerodajnicama, ogromne pjesničke, kritičarske i uredničke reputacije, osvjedočeno mudrome čelniku Matice crnogorske – našem Branku Banjeviću.

U ovom izdanju izabranih djela Branka Banjevića ne nalazimo, začudo, ni osnovne informacije o njegovom djelovanju na tom odgovornom i delikatnom zadatku. U pogovoru glavnog urednika izdanja, Marka Špadijera, može se naći tek informacija da je, između ostaloga, Banjević bio

i predsjednik tog Savjeta (2008–2009); a uz to može se naći, ako ste jako pažljivi i znate što tražite, i slijedeća uzgredna ocjena: „Zbog svoje principijelnosti dolazio je u sukob sa kolegama u Udruženju pisaca... kao i u Savjetu za kodifikaciju crnogorskog jezika kojim je rukovodio“ (Špadijer, 2023/1: 422).

Koga zanima Banjevićeva uloga u djelovanju Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika (u izradi Pravopisa, Gramatike i Rječnika), u poslu spašavanja crnogorskog jezika iz istorijski samonametnutog samoporicanja u samosvjesno afirmisanje crnogorske jezične samosvojnosti, neće u ovom izboru Banjevićevih osvrti i razgovora naći ni traga o tome.

Kako je to moguće? Banjevićevi osvrti i razgovori pomno su izabrani i hronološki razvrstani, ali među njima se nije našlo mjesta ni za jedan njegov istup u vezi s djelovanjem Savjeta za standardizaciju. A ne samo pretpostavljamo, nego i znamo ih je bilo. I da su bili veoma važni.

Ako se pak zapitamo kakvi su to bili sukobi u poslu standardizacije, ipak se mogu otkriti fragmenti koji nude poneko objašnjenje spomenutog sukoba oko jezika. Tako u razgovoru s Draškom Đuranovićem „Kompromisi ne smiju da unište crnogorski identitet“ (Banjević, 2023/2: 301-312), Banjević kritički ocjenjuje prosvjetni sistem kao „najveći nedostatak savremene Crne Gore“ i to zbog neprimjerenih starih kadrova, koji vaspitavaju mlade ljude na stari način, pa kao primjer navodi: „Pa – evo – imate Filozofski fakultet u Nikšiću... fakultet koji je protiv crnogorskog jezika – to je sve nešto što ne služi modernoj pameti crnogorskoj“ (str. 303).⁸ A da bi se

⁸ Na pitanje „da li su truli, neprirodni kompromisi ključni uzrok zbog čega crnogorski jezik nije zaživio gdje bi trebalo da zaživi – u državnim

primjereno pristupilo pitanjima jezika, snažno naglašava misao „jezik je samo biće naroda, u jeziku sve postoji što je u narodu postojalo“ (str. 305; istaknuo – D. L.).

U detaljnom prikazu jednog od aktera procesa standardizacije i djelovanja Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika, kao i sukoba u njemu i u novinskim napisima, nalazimo dragocjene citate i iz istupa Branka Banjevića, kao predsjednika tog stručnog tijela (vidi Čirgić, 2010). Ne ulazim u detaljnost sukoba, koje je izazvala manjinska grupa članova Savjeta pokušavajući da ospori i sama početna načela za izradu pravopisa i gramatike crnogorskog jezika.⁹ Zadržimo se samo na Banjevićevim tumačenjima suštine spora oko jezika. Tako u jednom intervjuu predsjednik Savjeta objašnjava: „Sve smo usvojili i sve je teklo po planu, osim izrade djelova Gramatike za koje su bile zadužene Zorica Radulović i Rajka Glušica. (...) mi smo smatrali da crnogorski jezik ne treba silovati. Da ne treba ići tragom međuratnih i poslijeratnih lingvisti koji su izbjegavali sve te oblike kako bi se ugušilo crnogorsko nacionalno biće. U jeziku su osobine naroda, veze njegove sa svijetom, i ako bismo mi odstupili od Pravopisnih načela, došli bismo u poziciju samonegacije i nepoštovanja crnogorske posebnosti. *Samonegaciju ne možemo prihvatiti kao naučni stav*

institucijama, javnim ustanovama?“, Banjević objašnjava da je „crnogorski jezik jači od odluka institucija, crnogorski jezik živi u narodu i uvijek je živio. Njega nije mogla uništiti ni velikodržavna, anticrnogorska politika. Vidite, 1929. godine zabranjena je upotreba crnogorskog jezika, morali ste da govorite i pišete ekavski. Ako je đak napisao ijekavski neku riječ ili rečenicu za kaznu je isključen iz škole“ (str. 305).

⁹ Od 13-oro članova Savjeta ta načela nijesu potpisali samo Tatjana Bečanović, Igor Lakić i Zorica Radulović; svoje su potpise naknadno povukli Rajka Glušica i Rajko Cerović.

(...) Zato će dio Savjeta koji je ostao vjeran svojim ranijim odlukama poslati svoju verziju i ministru i Vladi (...)“¹⁰

Nakon toga je i sam Banjević bio izložen javnim difamacijama i lažima,¹¹ na koje je ovako odgovorio:

„Nema problema koji je Crna Gora rješavala, a da to rješenje nije karikirano. Ta praksa podvala i iskrivljavanja crnogorskih napora da zaštitimo svoj identitet živi danas u dva uporišta koja obezličavaju Crnu Goru i sve njene napore (...) Jedno uporište te prakse su lingvisti koji nas nastoje odvojiti od sopstvenog jezika i bića. Drugo uporište je tuđinska vjerska organizacija na crnogorskom tlu.“¹²

Tako je predsjednik Savjeta principijelno beskompromisno prelomio, uvjeren da u temeljnim pitanjima crnogorskog identiteta ne smije biti trulih kompromisa s negatorima

¹⁰ Istaknuo – D. L. Vidi Vladimir Vojinović, Branko Banjević: Samonegaciju ne možemo prihvatiti kao naučni stav, *Vijesti*, 27. avgust 2008. str. 14 (citat prema Čirgić, 2010: 19).

¹¹ Evo samo jednog primjera: Najprije difamacija: „Dokument koji je Banjević uputio Ministarstvu nije dokument Savjeta, već izraz samovolje par ljudi koji su svojim ponašanjem flagrantno zloupotrijebili kapacitet i kredibilitet ovog tijela“. A zatim neistina: „Banjević nije konsultovao tri člana Savjeta, koji nijesu prisustvovali sjednicama iz objektivnih razloga, ali su dvojica od njih pismeno dostavili svoja mišljenja koja, u suštini, podržavaju verziju Pravopisa koju su napravile doktori Rajka Glušica i Zorica Radulović“ (vidi Igor Lakić, Kompromitovan rad Savjeta, *Republika*, 30-31. avgust 2008, str. 7; citat prema Čirgić, 2010: 20).

¹² Vidi Vlatko Simunović, Branko Banjević: Nijesmo jezik prilagođavali tuđim pravopisima, *Pobjeda*, 30. avgust 2008, str. 3 (navod prema Čirgić, 2010: 20).

crnogorske jezične posebnosti. Srpska lingvistička škola na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, o kojoj Banjević tako kritički govori, teška je srca pristala na preimenovanje srpskoga u crnogorski jezik, pod uslovom da sve ostane manje-više kao i prije, kao ijekavska podvarijanta u okviru srpske varijante srpskohrvatskog jezika. Sve pokušaje da se standardizacijom crnogorskog jezika taj jezik primjereno prepozna u svojoj specifičnosti i stručno normira, ta je lingvistička grupacija oštro prokazivala kao primitivnu ahaizaciju okorjelih crnogorskih jezičnih nacionalista.

Nećemo dalje pratiti rasplet ovog sukoba o jeziku, koji je završio raspuštanjem Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika. No nas ovdje zanima optužba za nacionalizam koja je Banjeviću bačena u lice kao anatema. A koju treba doživjeti kao priznanje: treba opet reći da je Banjević doista bio crnogorski nacionalist plemenitog kova, u kulturnom i jezičkom smislu. Za mene nema nikakve sumnje da je Banjević razumio i prihvatio da je *nacionalizam dominantan oblik modernog subjektiviteta*: određenije, da se moderni Crnogorac, kao ponosni baštinik vjekovnih borbi crnogorskog naroda za slobodu, baš razvijajući svoj nacionalni karakter uspostavlja kao autonomni subjekt. Dakle, baš kao mislećeg pojedinca nacionalno osviještenog Crnogorca odlikuje *naciocentrično razumijevanje društvene stvarnosti*.

Svojevremeno je naš veliki pisac Miroslav Krleža prkosno isticao svoju *kroatocentričnost*, dakle svoj kulturni nacionalizam kao konstitutivni moment hrvatskog nacionalnog karaktera. Krleža se ovako očitovao u svojim političkim esejima *Deset krvavih godina*: „optužuju me da sam kroatocentričan, a ne znaju da ja odavno čeznem za svojim srpskim pandanom...“

Ne mogu pogriješiti ako bez ikakva kolebanja ustvrdim da bi se, po analogiji, i za našeg Branka Banjevića moglo reći da je bio *montenegrocentrični* misionar crnogorske ideje uopšte, a crnogorskog jezika, kulture i etike posebno.

Ali ne samo to! Neumorno je dokazivao kako se nacionalni karakter crnogorskog naroda može najbolje vidjeti u ogledalu Poslanica sv. Petra Cetinjskog. Volio je ponavljati:

„Sveti Petar je rekao Crnogorcima. ‘Vi ste jedini voljni i slobodni narod na svijetu’.¹³ To nijedan profesor nije rekao deci, niti je to objasnio. A to je ključ crnogorske istorije... Mi smo slobodan narod još od Crnojevića i Sveti Petar je to formulisao. I ovo često ponavljam i vjerovatno postajem dosadan. Ali mislim da nije naodmet“ (Banjević, 2023: 328).

Držimo li se Rousseauova uputstva da je neki narod uvijek ono što od njega učini vladavima pod kojom živi, tada ćemo lako razumjeti da je Banjević imao na umu činjenicu da je Crna Gora imala vjekovima doista jedinstven demokratski tip republikanske vladavine, s Opštecrogorskim zborom svih Crnogoraca kao slobodnih, jednakih i naoružanih građana. Učešćem na takvoj opštoj demokratskoj skupštini oblikovao se republikanski nacionalni karakter crnogorskog naroda kao demosa, a sam Crnogorac afirmisao kao slobodni *citoyen*.¹⁴ Zato Banjević ponosno ističe da je

¹³ Banjević sažima i zaoštrava riječi iz *Poslanica*. U poslanici „Vi ste slobodan narod“ nalazimo: „Vi ste, dragi sinovi, slobodan narod! Vi nemate druge nagrade za vašu svetu borbu – do odbrane svoje voljnosti. Ali znate da je nagrada slobodnog junaka – odbrana slobode i milog otečestva... (2003: 10).

¹⁴ Veoma pomna analiza i cjeloviti vrednovanje crnogorske republikanske tradicije može se naći u velikoj studiji politološkog doajena Radovana Radonjića, koji autoironično ističe da se njegov tip pristupa

Opštencnogorski zbor „dubinsko neuništivo nasljeđe“, koje se „danas u mladim generacijama ... budi“ (Banjević, 2012/3/2: 277). Kako se budi ako uvažimo Banjevićeve ranije ocjene: „to nijedan profesor nije rekao deci, niti je to objasnio“? Jesmo li se time približili tajni „tragičkog optimizma“ Branka Banjevića?

Ne smijem propustiti priliku a da ponovo ne odam priznanje Branku Banjevića, u ime Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske, na tome što je značaki priredio *Poslanice Petra I* (2003), koje nam trajno služe kao nezaobilazan duhovni vodič za oplemenjivanje nacionalnog samopoštovanja crnogorskog korpusa u Hrvatskoj.¹⁵

Završimo Banjevićevom omiljenom rečenicom “Crnogorci su slobodni ljudi još od Crnojevića!”, koju ponavlja u razgovoru, ali ne može odoljeti a da uz to najzad prizna (i sebi samome!) u uzgrednoj napomeni: “pa mi to *pripišite da sam nacionalista*” (Banjević, 2023/2: 309; istaknuo – D. L.).

Pripisao sam mu: republikanski nacionalizam jedinoga voljnoga i slobodnog naroda na svijetu!

Ko je god poznao Branka Banjevića zna kako je njegovoševski neodoljivo *gorio nacionalnom idejom* u smislu mora činiti kao „puka fantazija, zakašnjelog rapsoda sa jakim zakašnjelim zanosom“ (2017: 46).

¹⁵ Banjević pokušava pokazati da pisma Petra I nisu samo istorijski dokument, nego da imaju i prvorazrednu književnu vrijednost. Obaviješteni o njegovom projektu, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske „sa dr Radom Pavićevićem i prof. dr. Agom Simovićem na čelu, insistirala je da izbor pripremiti za njih, kao lektiru za članove njihove Zajednice. Nije tome bilo lako pristupiti... Završio sam to na njihovo veliko insistiranje, koje su prenosili na Marka Špadijera, a on mene ‘terorisao’“ (Banjević, 2023/2: 342)

plemenitog kulturnog nacionalizma kao privrženosti svom narodu i jeziku, kao borbe i prava naroda na opstanak i posebnost (navedenim Đilasovim riječima). Ko god želi dublje prodrijeti u razumijevanje crnogorskoga nacionalnog karaktera ne može zaobići Banjevićevu stvaralačku estetizaciju crnogorskoga etičkog kodeksa kao prilog suoblikovanju *opšteg duha crnogorske nacije* (Montesquieuovim kategorijama).¹⁶

Literatura:

- Banjević, Branko, 2023: *Izbor iz djela Branka Banjevića*, tom I: *Glasovi. Sabrane knjige poezije*; tom II: *Osvrti o književnosti i jeziku, književni prikazi i bilješke, intervjui i izjave*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Matica crnogorska/Skaner studio, Zagreb/Podgorica (urednik: Marko Špadijer).
- Đilas, Milovan, 2013: *Njegoš*, Štampar Makarije/Oktoih, Beograd/Podgorica.
- Čirgić, Adnan, 2010: Povodom standardizacije crnogorskog jezika, *Matica. Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu* (XI) 43: 7–48.
- Čosović, Miroslav, 2013, *Njegoš je izmislio srpsku narodnost Crnogoraca*, autorovo izdanje, Cetinje.
- Kovač, Mirko, 1986: *Evropska trulež*, Prosveta, Beograd.

¹⁶ Obraćam pažnju na analitički veoma vrijedne mogućnosti poimanja crnogorskog nacionalnog karaktera, u komparativnom ključu, što ih nudi Montesquieu, napose u slavnom XIX. poglavlju *Duha zakona*, pod naslovo „O zakonima, u njihovu odnosu prema načelima koja tvore opšti duh, običaje i navike jedne jedne nacije“ (Montesque, 1989/1: 329–354).

- Lalović, Dragutin, 2008: *Države na kušnji*, NZCH/Disput, Zagreb (bibl. „Luča“).
- Lalović, Dragutin, 2016: Tranzicija – od kuda, kako, prema čemu? (uz desetu obljetnicu obnove nezavisnosti suverene evropske Crne Gore), objavljeno u: Samardžić, Novica/Barović, Danka (ur.): *Godišnjak Matice crnogorske 2017–2018*, Matica crnogorska, Podgorica, str. 60–67.
- Lalović, Dragutin, 2020: *Doba države. Država – između republike i carstva*, NZCH/Disput, Zagreb (bibl. „Luča“).
- Lalović, Dragutin/Ivezić, Danilo, 2021: *Crnogorski izazovi*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Zagreb (bibl. „Luča“).
- Lalović, Dragutin, 2021: Crnogorska država i njen crkveni pravoslavni čvor, *Matica. Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu* (XXII), 86: 7-120.
- Malešević, Siniša, 2017: *Države-nacije i nacionalizmi. Organizacija, ideologija i solidarnost*, Jesenski i Turk, Zagreb.
- Malešević, Siniša, 2021: *Zašto je nacionalizam tako moćan? Sociološka analiza*, Jesenski i Turk, Zagreb.
- Lompar, Milo, 2018: *Sloboda i istina*, Catena mundi, Beograd.
- Lompar, Milo, 2022: *Duh samoporicanja. Prilog kritici srpske kulturne politike*, Catena mundi, Beograd (12. izdanje).
- Monteskje (Montesquieu), *O duhu zakona*, sv. I i II, Filip Višnjić, Beograd (bibl. „Libertas“).
- Petrović I, Petar, 2003: *Poslanice*, Matica crnogorska/Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore – Montenegro, Zagreb/Cetinje (izabrao: Branko Banjević).
- Pupovac, Milorad, 2022: Vernakulari država i diskursi nacija: rasprava povodom knjige Rajke Glušice *Crnogorski jezik i nacionalizam*, *Tragovi* (V), 5: 175–224.

- Radonjić, Radovan, 2017: Crnogorska „predmoderna“ vlast, *Matica* (XVIII), 69: 45–96.
- Radonjić, Radovan, 2016: Unos Crne Gore u riznicu evropske političke kulture, *Matica* (XVII), 66: 33–72
- Rousseau, Jean-Jacques, 1993: *Politički spisi*, Informator/Fakultet političkih znanosti, Zagreb (priređio: Dragutin Lalović).
- Špadijer, Marko, 2023: Branko Banjević (1933–2022), pogovor knjizi: Banjević, 2023/1: 415–423.
- Taguieff, Pierre-André, 1995: *Les Fins de l'antiracisme*, Michalon, Pariz.
- Taguieff, Pierre-André, 1996: *La République menacée*, Textuel, Pariz.
- Taguieff, Pierre-André, 2017: *Osveta nacionalizma. Neopopulisti i ksenofobi u napadu na Europu*, TIM press, Zagreb.
- Tamir, Jael (Yael), 2002: *Liberalni nacionalizam*, „Filip Višnjić“, Beograd (bibl. „Libertas“).

BRANKO BANJEVIĆ,
ČOVJEK OPTIMIZMA I BUDUĆNOSTI

„Najmoćniji udarac nekome narodu je kad mu se ukine pamćenje“, tada narod postaje „bezlična masa pogodna za upotrebu i zloupotrebu, koju koristi kako ko stigne i kako kome treba. Ti periodi samozaborava, vremena su najvećih i najraznovrsnijih nesreća za svaki narod koji ih je iskusio. (...) Društvo i nacionalno biće se dijeli i sukobljava za tuđi račun. Izgubljena je njegova istorijska perspektiva. Počinje da polako, ali sigurno nestaje... Nestanak može da ima raznovrsne, pa i primamljive oblike, koji donose i privremenu ličnu korist. Ali, dugoročno, ishod je tragičan. Nesreća se može izbjeći samo povratkom svijesti o sebi, koja narod uvodi u živo polje aktivnosti, što jedino može da obezbijedi opšti napredak i slobodu društva i jedinke, plodnu vezu sa sobom i svijetom, bez koje se ne može postojati.“

Ovako je neumorno pojašnjavao Branko Banjević kako smo „išćerani iz naše istorije, iz naše kulture i jezika“, te da se moramo vratiti svojoj pameti. Tokom razgovora povodom snimanja emisije o pjesniku Mirku Banjeviću, za TVCG, 2007. pitala sam Banjevića što su uzroci gubljenja znanja o sebi kod Crnogoraca. „Bilo je to vrijeme velikih pogibija, bolesti, gladi“, počeo je Banjević da oživljava doba strašnih zločina nad crnogorskim čovjekom i egzistencijom koje je

trajalo tokom Balkanskih ratovima, Prvog svjetskog rata i nastavilo se bijelim terorom od 1918. Nestajale su cijele generacije. Likvidirana je država Crna Gora. Ukinuto je i ime našega jezika. Ali smo opstali zahvaljujući kulturi. Da nije bilo međuratne generacije velikih crnogorskih umjetnika, Crne Gore danas ne bi bilo. Jezik je kultura, u njemu su geološki slojevi jednoga naroda, „a bez kulturne osnove (...) moderna politička svijest se ne može roditi“.

Banjević ističe da pronalazi optimizam u tragiци; djela i junaci tragičnih zbivanja, poput Ljuba Čupića i njegovoga osmijeha, u skladu su sa Banjevićevim poetskim ubjeđenjima. „U čemu se sastoji moj optimizam? Negiranje negativnog je isto toliko optimizam koliko i afirmacija pozitivnog“. I za današnje teškoće u Crnoj Gori kaže da su prirodne i da će nas ta „tuđa ludila“ naćerati da se suštinski i identitetski bavimo sobom, a kada to jednom učinimo, spoljni nas interesi neće više rastakati, njegovo je uvjerenje. Presudni izvor za opstanak Crne Gore, kao i uvijek, jesu kultura i obrazovanje – poznati je stav Banjevića. A upravo je prosvjetni sistem najveći nedostatak države, svakom prilikom upozoravao je Banjević, obrazlažući da je to resor stvaranja ljudi i od njega zavisi kako će se mlade generacije snaći u svijetu. Ako naši mladi ljudi znaju ko su, ako znaju svoju istoriju i njeno mjesto u svjetskoj povijesti, onda su oni slobodni ljudi i povezaće nas sa svijetom. „To je pitanje opstanka Crne Gore.“

No, i prije XX vijeka, Crna Gora je „pomoću ideja opštosti, kao što su sveslovenski ili internacionalni interesi, podvlašćena od strane imperijalnih sila“, produbljuje svoju priču Banjević o „brutalnoj denacionalizaciji živog narodnog organizma“, ali i neuspjehu te opake namjere, pa se zato i danas pletu guste mreže propaganda, da se Crna Gora uništi

kao država, njeni građani preimenuju, a kultura i istorija prisvoje. „Nije slučajno rečeno da samo saznana stvarnost, odnosno istorija, oslobađa ljude od istorije. Mi smo imali nesreću da se istoriji, uglavnom, ne prilazi naučnim metodama, nego istorijskim anahronizmom. To znači – prošlosti se nameću interesi savremenih država, pojedinaca, društvenih slojeva. Tako iskrivljenu prošlost unosili su u školske programe i predavali generacijama kao istoriju. Ta istorijska laž, sto puta ponovljena, postaje ne samo istina, nego, nažalost, i emocija mnogih ljudi. Bolje je neznanje, jer neznanje reprodukuje samo neznanje, nego kriva slika o sopstvenoj istoriji koja sve okreće na naopaki put. Mi želimo (...) da saznamo prošlost da bi se od nje oslobodili, da bi je uključili u savremenu svijest, u samosvijest mladih generacija. I tako im omogućiti zdravu, aktivnu okrenutost budućnosti.“ Pozivao je da se stručnim razgovorima pridruže i naučnici iz okruženja, jer se naše istorije dodiruju, a to bi pomoglo da se zajednički oslobađamo od prošlosti.

Svojim radom Branko Banjević povezivao je tradiciju i savremenost; umjetnost, nauka i društvo za njega su bili jedinstveno polje djelovanja, a borba za istinu – čin moralne odgovornosti. Zaključivao je: „Crnoj Gori, slobodnoj zemlji, odgovara samo istina.“ Zalagao se za utvrđivanje građanske svijesti, ističući da ona ne znači obezlič enje, već pravo ljudi da iskažu sebe. A ljudi, kada se nađu u blizini Banjevića, trudili su se da govore mudro i prikladno, imponovalo im je njegovo društvo, držali su do Banjevićevoga mišljenja. Na to ih je podsticala bešeda Banjevića, u kojoj je živjela najljepša tradicija crnogorskoga jezika, njegova erudicija, etički kodeks i „ona ljudska prisnost bez koje bi svijet i život bili pusti.“

Branko Banjević ostaje naš orijentir i čovjek budućnosti, a njegovo stvaralaštvo potvrda neuništivosti našega nasljeđa.

Izvori:

- *Balšići*, Zbornik radova sa skupa „Balšići“, Cetinje, 2011. Matica crnogorska, 2012.
- Radio Televizija Crne Gore (RTCG), „Crnogorske teme“, Branko Banjević; urednica, Nela Savković-Vukčević, 2013. You Tube
- Radio Televizija Crne Gore (RTCG), „Krugovi književnosti“, emisija o Mirku Banjeviću, urednica, Nela Savković-Vukčević, 2007.
- Branko Banjević, Izbor iz djela Branka Banjevića, Tom II *Osvrti*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Zagreb; Matica crnogorska, Podgorica; Skaner studio d.o.o., Zagreb, 2023.

Sofija Kalezić

BRANKO BANJEVIĆ – BALŠINE PJESME

*Znaš li šta su pjesme prave?
Trunčić od sna, trun od jave.*

Branko Banjević

Životni put je Branka Banjevića vodio od rodnih Pješivaca i teškog ratnog djetinjstva djeteta iz partizanskih zbjegova, do školovanja na Cetinju i Nikšiću i završetka studija književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Radni vijek je proveo kao profesor Gimnazije u Nikšiću i kao urednik izdavačke kuće „Grafički zavod“ u Titogradu.

Svojim zbirkama poezije za odrasle on je prethodnik generacije pjesnika koji su poput mladih orlova otkrivali crnogorske vrleti i ljepote surog i živopisnog pejzaža crnogorske duše. Poetski talenat koji se veoma rano ispoljio kod ovog stvaraoca razvijao se uzlaznom linijom, razbuktavajući se iz nepatvorenog žara epske poezije, oblikujući se pod uticajem velikih imena jugoslovenske i svjetske poezije koje je upoznavao i usvajao na studijama književnosti.

Ono što je presudno uticalo na ovog poetu svakako je njegovo porodično gnijezdo i uticaj njegovog strica, velikog revolucionara i pjesnika, Mirka Banjevića. Ta izviiskra iz njihovog poetskog ognjišta razvila se u plamteću buktinju

darovitih stihova posvećenih revoluciji i njenom simbolu junaštva – Sutjesci. Bila je to velika poetska vodilja – proleterska revolucija, njeni ideali, žrtve i pobjede. S takvom književnom predistorijom, kad je dospio u zrele godine, postajući otac i ded, inspirativni podsticaj Branko Banjević nalazi u svojoj porodici, u unuku Balši, s kojim se igra, poučava ga igrama i životu bez dociranja, spontano i maštovito. On slijedi misao da se najbolje dobrim sopstvenim primjerom s dosta šale i humora dijete vaspitava, oblikuje u zdravu ličnost i odgovorno biće.

I Banjević inspiraciju nalazi u svakodnevnim doživljajima i druženjima sa svojim unukom, od jezika kojim govori i kojim se predstavlja, do Lovćena – tog magičnog vrha naše postojbine i našeg postojanja, preko Boke, Durmitora, Krnova, gdje svaki dio crnogorskog pejzaža predstavlja priču za sebe i neponovljivu ljepotu koju valja doživjeti, istražiti, zavoljeti. Nema ljepše geografije od ljubavi u srcu djeteta i zavičaja, što na nenametljiv način Banjević sugerise stihovima pjesme „Boka“:

*Mora da ste zapazili
ako ste na moru bili:*

*sa linije modrikaste
u dva smjera brdo raste,*

*jednim ide u visinu,
drugim ide u dubinu.*

*I u nebu i pod morem
vrh se vidi iste gore.*

*I u Boki ne znaš tvrdo
de je more a de brdo.*

*More vidiš u visini,
brdo vidiš u dubini.*

*Kad zaplivaš u nebu si,
kad poletiš u moru si.*

*U temelju Crne Gore
stoji nebo, stoji more.¹*

Banjevićeva poezija je misaona i asocijativna, s jasnim umjetničkim predstavama, transparentna za dječje viđenje i poimanje svijeta. Neke njegove pjesme za odrasle, kao „Riječ gospodara i mitropolita Sv. Petra na Opštencnogorskom zboru“ doživljavaju se kao narodne, a u dječjoj poeziji postigao je toplu komunikativnost. Uspio je da izgradi svoj stil i da svijet crnogorskih prirodnih ljepota oplemeni duhom univerzalnosti. Zbirku *Balšine pjesme* uspješno je ilustrovala Snežana Bajić-Bogdanović.

Žarko L. Đurović je istakao suštinu odnosa između svijeta pjesnika i svijeta djece, koja bi mogla važiti i za stvaralaštvo ove vrste Branka Banjevića: „Pjesnici su starosno odavno izašli iz djetinjstva, ali djetinjstvo iz njih nije. Ono neprolazno cvjeta u njima i njihovim pjesmama kao nasušna potreba za vječnom igrom u kojoj odraslost ne postavlja vremensku i psiho-emosivnu distancu od najljepšeg i najčistijeg perioda života.“²

¹ Branko Banjević: „Boka“, u knjizi istoimenog autora: *Balšine pjesme*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011, str. 12.

² Žarko L. Đurović: „Lirski biseri“, pogovor antologiji crnogorske

U ovoj poetskoj zbirci polako se kristališe lik dječaka Balše koji raste od dedove ljubavi i zaštite. U zamišljenom dijalogu deda i unuka, otkrivaju se porodične tajne među generacijama, male nepravde koje Balši nanose iz prevelike ljubavi i iz prirodne buntovnosti koja se u dječaku pobuđuje. On želi da ide s mamom i tatom na porodični ručak u restoran, uz želju da im pokaže da nije više mali i da je shvatio neke tajne života i međuljudskih odnosa („Balšina žalba baba Olgi“).

U svom pjesništvu za djecu Banjević se čuva prevelike nježnosti eksplicitno iskazane, pa je i dijalog koji se vodi između unuka i deda pravi muški, sadržajan i mudar. Isto tako, slika pejzaža nije samo pejzaž u ovim stihovima nadahnutim ljubavlju i ljepotama Crne Gore i specifičnostima njenog krajolika. Fluidnost pojedinih umjetničkih slika zapravo predstavlja fluidnost ovog rukopisa za djecu, iskrene očaranosti deda i unuka, druženja i povjerenja.

Pjesme Branka Banjevića „Niko ne zna“, „Boka“, „Lovćen“, „Durmitor“, „Bjelasica“, „Bor munika“ koje su ušle u sve važne antologije crnogorskog stvaralaštva za djecu i mlade, čine korpus pjesama u kojima su opjevane prirodne ljepote Crne Gore. U ovoj kategoriji opisnih pjesama dolazi do izražaja lirska deskripcija koja prerasta u patriotsko osjećanje. Drugi motivski korpus predstavljaju poletne pjesme koje slave odrastanje, u kojima autor posebnu pažnju posvećuje muzikalnosti i ritmičnosti („Sunčevi dvori“, „Živjele nam šume naše“, „Kako Zoro jede“). Treću motivsku liniju grade pjesme u kojima su glavni junaci životinje („Lastavice tice lončarice“, „Jež prepada Balšu“, „Šaljivo jare“, „Stočni fond“), dok u četvrtu spadaju pjesme modernog senzibiliteta, čija se motivika zasniva na intelektualnoj igri, jezičkim

poezije za djecu i mlade *Biseri na suncu*, Udruženje crnogorskih pisaca za djecu i mlade, Podgorica, 2010, str. 251.

kalamburima i inovantim idejama („Dender-dender večera ili kako se baba sprda s đedom“). Tako, ljubav prema domovini, slobodi, porodici, igri i umjetnosti („Čujte ljudi Rastropović kad zagudi“, „Na izložbi Voja Stanića“) prerastaju u osnovne motive njegove poezije za djecu.

Branko Banjević je prisutan duže od pola vijeka i desetinama hiljada stihova svojim osobenim stilom, motivima i originalnom poetikom na crnogorskoj poetskoj sceni. Novica Samardžić je o knjizi poezije za djecu Branka Banjevića *Balšine pjesme* i emocijama koje je određuju, primijetio: „Atmosfera povjerenja, pozicija ravnopravnosti, zadovoljstvo igre i komunikacije, svijet se otvara u svojoj suštini. Iskaz i ton pjesme sad je iskonski čist. One su plod pjesnikovog angažmana na spasavanje od zaborava ličnih i kolektivnih vrijednosti i simbola.“³

Zuvdija Hodžić u predgovoru ovoj zbirci naglašava: „Kad đed, poznati pjesnik, najviše vremena provodi s unukom, pa još kad unuk od njega zahtijeva da *mora, htio ne htio, da se igri preda cio* i da *dijete mora biti*, dakle s njim se igrati, drugovati, odgovarati na pitanja, zadovoljavati radoznalost, onda i *pjesme same niču* i đed svoja osjećanja i doživljaje, prirodno i spontano iskazuje stihovima. Tako nastaju „pjesme prave, trunčić od sna, trun od jave, u kojima i s kojima će se đed poigrati, pošaliti i porazgovarati s unukom, šetaće, čitaće, učiće, ljetovaće, gledaće slike Voja Stanića, slušati muziku Rastropovića ili babu kako đedu sprema dender-dender večeru – da bude jak kao Zoro, pokazati što sve mogu ‘priča, mašta i istina’.“⁴

³ Izjava Novice Samardžića preuzeta je s portala:

<https://fokalizator.me/radulovic-i-samardzic-o-banjevicu/>

⁴ Zuvdija Hodžić: „Ljubitelji poezije“, predgovor zbirci poezije Branka

Hodžić smatra da svjestan svoje vaspitno-obrazovne uloge, đed neće zaboraviti da ima nešto mnogo važnije od zabave i igre, da unuku prenese ono što mu je moralna obaveza – da zna ko je, kojim jezikom govori, da mu u dobu kada je to najvažnije, kaže šta za svakog Crnogorca predstavljaju Lovćen, Rumija, Boka Kotorska i Crna Gora: „Tim pjesmama, kao i onima o prirodi, boru muniki, Ljubišnji, ježu ‘srca junačkoga’, šaljivom jaretu, šumama koje treba štititi... đed unuka uči ljubavi prema čovjeku, Crnoj Gori, svijetu, biljkama, ribici što zlatna peraja ima, sunčevim dvorima i ticama lončaricama, svim živim stvorenjima, i da, odrastajući, postupa u skladu s njegovim porukama i željama.“⁵

Dok je Ilija Zlatičanin bio pisac stare Podgorice, a u stvaralaštvu Rista Ratkovića dominira Lim, Rajko Cerović u knjizi *Crnogorsko književno iskustvo* navodi da je, „za poznatog crnogorskog pjesnika zavičaj cijela Crna Gora. On u njoj prosto ne umije razlikovati više ili manje privlačne gradove, bliže ili dalje more, više ili manje svoje planine. Banjević jednostavno ne pristaje da mu ni jedan dio Crne Gore podjednako ne predstavlja zavičaj, odnosno inspiraciju prije svega za svoju poeziju namijenjenu najmlađim i mladim čitaocima, dakle i onima koji tek izlaze iz bukvara, kao i starijima koji već znaju dosta toga o poeziji i književnom stvaralaštvu u cjelini, pa i o piscima i njihovim mukama s riječima.“⁶

Banjevića *Balšine pjesme*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011, str. 6-7.

⁵ Isto, str. 7.

⁶ Rajko Cerović: „Pisac i zavičaj (Povodom knjige poezije za djecu Branka Banjevića *Balšine pjesme*)“, u knjizi istoimenog autora: *Crnogorsko književno iskustvo (eseji, rasprave i članci o crnogorskoj književnosti)*, DANU, Podgorica, 2003, str. 192-193.

Pjesma u kojoj je Banjević izložio svoj stav o važnosti jezika nosi naziv „Jezik, narod i pjesma“:

*Svaki narod bez jezika –
nema sebe ni svog lika.*

*U cijeloj Crnoj Gori
jezik kao oganj gori,*

*kao živi žar zapretan
kao srce od svijeta.*

*Sva vremena zemlje moje
u jeziku našem stoje.*

*Sve je tamo pohranjeno,
ništa nije izgubljeno.*

*Njim dišemo, njim živimo –
mi jezikom postojimo.*

*Istina je to velika:
nema pjesme bez jezika.*

*Kad se ove sile slože –
njim sve vidiš, njim sve možeš!⁷*

Banjević je reprezentativni pjesnik crnogorske savremene poezije i moglo bi se reći klasik naše književnosti.

⁷ Branko Banjević: „Jezik, narod i pjesma“, u knjizi istoimenog autora: *Balšine pjesme*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011, str. 10.

Vrijednosti njegove poezije za djecu i mlade počivaju u umjetnički zanimljivim oblikovnim formama, jednostavnosti i ljepoti pjesničkih slika, raznovrsnosti ideja i punoći osjećanja.

Literatura:

Primarna:

- Banjević, Branko: *Balšine pjesme*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011.

Sekundarna:

- Cerović, Rajko: „Pisac i zavičaj (Povodom knjige poezije za djecu Branka Banjevića *Balšine pjesme*)“, u knjizi istoimenog autora: *Crnogorsko književno iskustvo (eseji, rasprave i članci o crnogorskoj književnosti)*, DANU, Podgorica, 2003.

- Racković, Nikola: „Branko Banjević“, u knjizi istoimenog autora: *Leksikon crnogorske kulture*, Društvo za očuvanje crnogorske duhovne baštine, Podgorica, 2009.

- Đurović L. Žarko: „Lirski biseri“, pogovor antologiji crnogorske poezije za djecu i mlade *Biseri na suncu*, Udruženje crnogorskih pisaca za djecu i mlade, Podgorica, 2010.

Hodžić, Zuvdija: „Ljubitelji poezije“, predgovor zbirci poezije Branka Banjevića *Balšine pjesme*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011.

Tercijarna:

- <https://fokalizator.me/radulovic-i-samardzic-o-banjevicu/>

FRAGMENTI ZA BIOGRAFIJU BRANKA BANJEVIĆA

Svaki stvaralac ima najmanje dva života. Realni građanski život i virtuelni život u svome djelu. Ta dva svijeta se često prepliću, a nekada je među njima teško naći vezu. Hagiografije i biografije vladara, svetaca, pisaca, slikara, sportista, junaka, političara, zločinaca, naučnika... oduvijek su omiljena lektira puka. U novije vrijeme romansirane priče zadovoljavaju radoznalost publike za pikantnim detaljima iz privatnog života poznatih i često služe kao osnova za filmske ili televizijske scenarije. U Crnoj Gori malo ima biografskih knjiga koje se temeljitije bave nekim stvaraocem i njegovim djelom u kontekstu vremena. Biobibliografije, enciklopedijske jedinice, feljtoni u novinama i monografije sadrže činjenice o životu nekog stvaraoca. Djelo je izloženo javnosti i svako može suditi o njemu u skladu sa svojim znanjem, ukusom i afinitetom. Kritičari tumače djela u cilju valorizacije njegovih estetskih dometa. Najviše autoriteta imaju sudovi koje izriču autori od obrazovanja i zanata, a pedagoške vlasti, svrstavanjem u školske programe obezbjeđuju popularnost pisca. Privatni život i društveni kontekst može se dijelom rekonstruisati iz privatnih foto-albuma i autobiografskih iskaza sačuvanih u medijima, ali cjelina slike o nekom stvaraocu najčešće umire sa sjećanjem savremenika. Vremena se mijenjaju, a savremenici nestaju.

Pokušao sam u nekim ranijim osvrtima na poeziju Branka Banjevića da tumačim njegovu poetiku, a ovoga puta namjeravam da se pozabavim fragmentima njegove biografije. Opredjeljujući se za ovakav prilaz životu i djelu Branka Banjevića, sjetio sam se Božine Ivanovića koji je govorio da svaki čovjek fizički traje i u prah se pretvara. Mnoga djela, takođe, prekrije pepeo zaborava. „Njogoša pamtimo po djelu, ali sliku dopunjavaju njegove antropološke karakteristike“, govorio je Božina i izmjerio obim lobanje, dužinu kostiju i druge prirodne odlike genijalnog pisca i time otklonio mnoge nedoumice. Svjedočenja savremenika još više bogate sjećanje na stvaraoca. Kao prilog toj ideji pokušavam da primjerima iz života Branka Banjevića učinim živim jedno vrijeme, ljude sa kojima se družio, prijatelje i neprijatelje, vile i demone i ukažem na njegove ljudske osobine...

* * *

Počecu od Pješivaca i Tomaševe kule, mjesta gdje je Branko „čelom udario“. Stara kamena kuća na pogled Bjelopavličima i Ostrogu, oko koje „gori u brdu šipkovina“, od ceste je zaklonjena drvećem naraslim po travnatim i ponegdje oburdanim dolinama. Branko je isticao njen značaj za crnogorsku istoriju i ponosio se njome kao da posjeduje plemićki dvorac. Pjesmu o Kuli, kao zavjetnu poruku, posvetio je sinu Bošku. Branko je vodio tamo prijatelje, pokazivao debele zidove i puškarnice i naglašavao da je to jedina kula od Vasojevića do mora koja je sačuvana arhitektonski i istorijski, i kao takva „ušla u Krležinu enciklopediju“. Tomaševa kula čuva tajnu drevne Crne Gore, priče o predratnom i ratnom vremenu, o prijateljima komunistima koji su krišom dolazili sa Ćikom iz Beograda,

a kasnije ušli u čitanke, o pripremi partizanskih porodica za odlazak u zbjeg, o skojevcima koji su se desetkovani vraćali iz okršaja s Njemcima, o upadu četnika, o vidanju rana oca Blaža, o tome kako su je spalili fašisti. Branku je Kula bila pozornica za priče prijateljima koje je dovodio da vide „pitome Pješivce“. Planirao je sa Veskom, bratom od strica, da temeljno obnovi kulu Tomaševu. „Izgorio“ je u toj želji, ali je uzgradio poetsku kulu za odbranu crnogorske slobode.

* * *

Branko je anegdotski pričao o svojim gimnazijskim danima na Cetinju. Živio je u Banskim stanovima kod strica Mirka, koji je tada radio kao urednik *Pobjede*. Zapamtio je mnoštvo detalja o profesorima i drugovima iz škole i slikao njihove karaktere što se podudaralo s mojim kasnijim saznanjima o njima kao sugrađanima.

Studentskih dana u Beogradu prisjećao se kao o vremenu intelektualnog sazrijevanja u velikom gradu. U sjećanje mu se urezala slika demonstracija u Studentskom gradu na Novom Beogradu i podvig koleginice Rajke Ivanišević koja je svoj mantil bacila preko glave milicijskog konja. Stekao je reputaciju među kolegama kao pjesnik, poznavalac jezika i recitator. Prvi „honorar“ dobio je zahvaljujući opkladi svog kolege Rada Vojvodića od profesorice koja je vodila đake na izlet brodom do Kladova. Profesorica im je platila ručak jer je Branko mogao da nastavi napamet bilo koju pjesmu poslije stiha koji bi ona izabrala iz zbirke Tina Ujevića. Sa svojim studentskim, pretežno književnim društvom, iz raznih sredina Jugoslavije, je decenijama kasnije održavao prijateljske odnose. Pamtio je detalje susreta s Ivom Andrićem, Simom Pandurovićem, Desankom Maksimović,

Antonijem Isakovićem, Isidorom Sekulić, Radovanom Zogovićem, Brankom Čopićem, Mihailom Lalićem, Erihom Košom... koje je sretao kod svoga strica. Profesora Miloša Đurića i Radosava Boškovića sjećae se s toplinom cijelog života.

Nije želio da priča o hapšenju za vrijeme studija. Samo jednom mi je pokazao zapisnik sa saslušanja u beogradskom sudu na kome su bila imena doušnika.

* * *

O životu poslije studija, povratku u Nikšić, profesuri u Gimnaziji i saradnji u Nikšićkim novinama rijetko je pričao. Ponekad bi se prisjetio svog kolege Sloba Boškovića i isticao čojске osobine njegovog oca četnika.

Poslije dolaska u Titograd, Brankov profesionalni i lični život kretao se kolotečinom uobičajenom za crnogorske intelektualce od šezdesetih do devedesetih godina prošlog vijeka. Na poziv Milorada Stojovića prihvatio je posao urednika u izdavačkom preduzeću „Grafički zavod“ u Titogradu, oženio se, dobio stan i kretao se u društvu koje je izabrao.

U godinama socijalizma Branko je sa saradnicima predano radio na koncipiranju biblioteke crnogorske književnosti „Luča“, jedinstvenom i pionirskom kulturnom poduhvatu. Organizujući, skupljajući saradnike i ohrabrujući istraživanja uspio je da prikaže kontinuitet crnogorske književnosti od *Ljetopisa popa Dukljanina* do savremenih dana i njenu žanrovsku raznovrsnost. Sam je doprinio izučavanju književnih vrsta, posebno tužbalica, kao i epohe socijalne poezije koju je nazvao crnogorska moderna. Za izgradnju književnog ukusa i kriterijuma naročito je zaslužan izborom

u antologijama. Godinama je pratio književna zbivanja u zemlji i ostavio brojne prikaze po časopisima. Posebno je zapaženo njegovo dosljedno zalaganje za crnogorski jezik još od vremena Novosadskog dogovora.

Dinamičan kulturni život u Crnoj Gori od sedamdesetih do devedesetih godina prošlog vijeka i stvaranje važnih nacionalnih institucija pratila je i polarizacija na pristalice crnogorske nacionalne emancipacije i zagovornike srpske kulture. Promoteri crnogorske kulture morali su da se bore protiv ustaljenih velikosrpskih shvatanja i održavanja Crne Gore u provincijalnom statusu u odnosu na Srbiju. Svaki pokušaj izgradnje nacionalne samosvijesti i revalorizacije historiografije, književne istorije, lingvistike i etnografije Crne Gore nailazio je na žestoko protivljenje iz naučnih, vjerskih i književnih krugova Beograda i njihovih istomišljenika u Crnoj Gori. Komunističke vlasti, iako su se programski opredijelile za razvoj crnogorske nacionalne kulture, nasjele su na političku hajku iz Beograda da se nova crnogorska naučna misao odvija na antisrpskoj osnovi, pa su nastojale da uspostave ravnotežu u borbi protiv dva nacionalizma.

U kulturnim i umjetničkim krugovima u Crnoj Gori dolazi do polarizacije crnogorskih i prosrpskih skupina koje u prividnom miru održava interes vezan za projekte i institucije koje finansira Republika Crna Gora.

Branko Banjević je bio bez ostatka opredijeljen za svestrani razvoj Crne Gore, njen ekonomski i kulturni napredak i nije pristajao na inferiornost. Zalagao se za autentično tumačenje njene istorije, kontinuitet državnosti i književnog nasljeđa, a nadalje za slobodu kao najviši ideal crnogorskog društva. Bio je ubijeđen u vječnost suverene Crne Gore i njenu etničku i vjersku raznolikost, građanski i sekularni karakter

državnog ustrojstva i naivno vjerovao u preporod odnosa među ljudima u skladu sa starim crnogorskim moralom.

* * *

Branko Banjević je radom na ediciji *Luča*, svojim knjigama poezije, izradom antologija, saradnjom u časopisima i cjelokupnim književnim radom stekao ime u Jugoslaviji. Sastajao se s kolegama na Sajmu knjiga u Beogradu i u Savezu izdavača Jugoslavije. Boravio je u sastavu raznih delegacija pisaca u inostranstvu. Volio je da priča o književnim muzejima u SSSR-u i susretima sa tada živim poznanicima Jesenjina, Bloka i Majakovskog. Često je posjećivao Motovun u Istri, gdje je Jugoslovenska revija, sa kojom je „Grafički zavod“ (kasnije *Pobjeda*) sarađivao, imala svoj punkt. Tamo je razgovorao sa Ficrojom Maklinom, autorom biografske knjige o susretima s Titom u ratu. Monografija *Crna Gora*, čiji sam rukopis predao Batu Tomaševiću u Beogradu, štampana je na četiri jezika kao zajedničko izdanje *Revije* i *Pobjede*. Urednik je bio Branko Banjević. U Crnoj Gori je aktivno učestvovao u kulturnom životu i nastupao na književnim večerima koje su u tom periodu često organizovane.

* * *

Pokušaću da odgonetnem odnos Branka Banjevića prema vlasti. Branko je bio građanski lojalan prema socijalističkom režimu, a pjesnički pobunjen protiv onih koji su njegovu idealizaciju kvarili ili svojim nesojlukom činili odbojnim za poštene ljude. Izrastao iz partizanske porodice, bio pobornik revolucije i komunizma, i vrlo mlad se suočio s naličjem usvojenih ideala. Kao dječak sa petnaest godina doživio je

šikaniranje od ratnih drugova svoga oca. Privilegovana porodica partizanskog oficira odjednom je izbačena iz stana, ostala bez sredstava za život, prezrena i bojkotovana. Dok je otac bio na Golom otoku, njegova majka se borila očajnički da sačuva zdravlje svoje djece i da im omogući školovanje. Branko, zahvaljujući u prvom redu stricu Mirku, završava srednju školu na Cetinju i studije jugoslovenske književnosti u Beogradu. Na studijama je doživio još jednu traumu. Denunciran od svojih drugova Crnogoraca, nekoliko mjeseci je proveo u istražnom zatvoru pod optužbom da je pripadao kružocima koji su podržavali komunističkog disidenta Milovana Đilasa. Talentovan, slobodouman i obrazovan mladi pjesnik vraća se u Nikšić da radi kao profesor i novinar. Sjenke svog oca u ideološki radikalizovanoj sredini vjerujem da se nije nikad oslobodio. U Titogradu je s istomišljenicima predano radio na afirmaciji crnogorske književnosti i jezika, ali je i na tom poslu stekao neprijatelje koji su ga etiketirali kao crnogorskog separatistu. Za vrijeme AB revolucije i pomame velikosrpskog nacionalizma u Crnoj Gori izbačen je s posla. Kad je vidio da je sudbina Crne Gore u pitanju, stao je na stranu onih koji su se borili za dostojanstvo i mir, osnovao Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, aktivno djelovao u PEN centru i istupao na mitinzima suverenista.

U svim tim životnim situacijama nakupio se ogorčenja prema špijunima, nesojima, ogovaračima i protivnicima crnogorske emancipacije. Smjestio ih je u svoje krugove pakla, a književnim i društvenim angažmanom se borio za afirmaciju crnogorske kulture.

U vrijeme socijalizma bilo je ljudi na važnim položajima koji su poštovali njegov rad i talenat. Oni su mu omogućili da obavlja posao urednika i nijesu dozvoljavali da ga

komadaju političke hijene. Tu se treba sjetiti Miladina Perovića, Alekse Obradovića, a naročito Veljka Milatovića i Veselina Đuranovića, kao i Čana Koprivice koji mu je pomogao u najtežem trenutku.

Gorka iskustva morala su da ostave traga na njegov privatni i književni život. U poeziji je ogorčenje zavijao u kompleksne metafore koje se teško mogu razumjeti bez uvažavanja okolnosti iz kojih su nastale. U privatnom životu izgradio je stav prezrenja prema onima koje nije volio iz raznih razloga, a ignorisao pisanje kolega koje je smatrao netalemtovanim ili nepoštenim. Smatrao je dostojnim ozbiljna razgovora samo ljude od znanja i morala.

Branko je kao optimista u tragici imao neku vrstu odbojnosti prema sredini. Smatrao je da je kultura uvijek žrtvovana političkim potrebama. Smatrao je da samo moralan čovjek može biti darovit. Vjerovao je relativno malom broju ljudi, ali njima bezrezervno. Prema drugima je bio ili ravnodušan ili ih je svrstao u nepostojeće. Izgradio je neku vrstu lavlje gordosti u ponašanju.

Branko Banjević je poštovao sve narode i s ushićenjem recitovao njihove pjesnike. Smatrao je to najvećim bogatstvom svijeta. Ignorisao je one koji su gledali na crnogorsku kulturu kao na prirepak tuđim kulturama, kao i one koji su busanje crnogorskim patriotizmom koristili da sakriju nedarovitost.

Jedan broj svojih kolega i ljudi iz društvenog života u Crnoj Gori jednostavno je „prekrižio“. Za njega nijesu postojali ni kao pisci, ni kao političari, ni kao ljudi. Prezirao je špijune i prevrtljivce. Za pogani je govorio da su „bez trunke časti i bez prsta obraza“. Prema prijateljima je bio popustljiv, ali kad bi nekog uhvatio u nečasnom poslu, obično bi bio zgađen i više nije htio da čuje za njega.

U svom radnom vijeku sretao se, saradivao, radio na projektima ili drugovao sa velikim brojem ljudi iz svijeta književnosti, umjetnosti i nauke. Nikad se nije svrstavao u klanove, niti pripadao kafanskim družinama. Cijelog radnog vijeka bio je na istom poslu, nije bio karijerista, niti su ga zanimale nagrade i priznanja. Imao je refleksnu odbojnost na pomen nekih ljudi iz crnogorskog književnog i političkog miljea, koje je smatrao nedostojnim za obavljanje važnog posla za državu, ili ih je držao za netalentovane pisce. Nije cijenio intelektualni nivo i moralnu solidnost mnogih svojih kolega od kojih nije bio omiljen. Stalno ga je pratilo ideološko podozrenje koje su nametali velikosrpski krugovi u vlasti i kulturi.

* * *

Branko je imao nekoliko pouzdanih prijatelja s kojima je dijelio intimu, vjerovao im i jedino njima znao da prašta. Najpouzdaniji drug iz djetinjstva bio mu je Dimitrije Dile Škuletić, geolog po obrazovanju, krutih moralnih načela, žestoka jezika. „Svaka ti riječ šamara vrijedi“, govorio mu je Branko. Sa školskim drugom Radojem Pajovićem bio je prisni prijatelj cijeli život. Od djetinjstva se družio i s Veljkom Perunovićem. Ne znam kada se sprijateljio s Draganom Nikolićem, ali sam svjedok dugotrajnog prisnog odnosa punog povjerenja koji je prema njemu gajio. Brankov odnos prema Vesku Banjeviću, slikaru, bio je ne samo bratski. Njega je držao za uzor moralnosti. Veoma je cijenio i volio Milorada Stojovića, a s Vesom Bandićem, duhovitim naratorom se nadgornjavao. Moralne osobine ljudi stavljao je daleko ispred intelektualnih. Poštovao je ljude od znanja i talenta i kada se s njima u ponečemu nije slagao. Takav je slučaj bio sa Slobodanom Tomovićem s kojim je bio prijatelj.

Održavao je prijateljske odnose sa Sretenom Asanovićem, Čedom Vukovićem, Radonjom Vešovićem, Božom Bulatovićem, Ratkom Vujoševićem, Radojem Radojevićem, Brankom Nikačem, Mommirom Markovićem, Vojislavom Vulcanovićem, Mladenom Lomparom, Vojom Nikčevićem, Brankom Zbutegom, Đerđ Đokajem, Ratkom Đurovićem, Jevtom Milovićem, Milošem Miloševićem, Borom Tami-džićem, Dušanom Gvozdrenovićem, Vukićem Pulevićem, Dragom Đurovićem, Nikolom Vavićem, Dragojem Živkovićem, Pavlom Mijovićem... Sa Mihailom Lalićem, Jankom Đonovićem, Dušanom Kostićem, Oskarom Davičom, Radom Konstantinovićem, Borislavom Pekićem... imao je bogatu istoriju susreta, dok je sa crnogorskim piscima od Janka Đonovića do Ratka Vujoševića i Zuvdije Hodžića nastupao na književnim večerima. Sa Sretenom Perovićem, Sretenom Asanovićem, Vojom Vulcanovićem, Žarkom Mališićem, Mladenom Lomparom u pojedinim periodima života se i intenzivno družio. Dugo je radio u „Grafičkom zavodu“ sa Miloradom Stojovićem i Sretenom Perovićem i s njima imao porodične relacije. S Miloradom je do kraja ostao u prisnim prijateljskim odnosima. S političarima se nije mnogo družio, a s jednim brojem je imao odnose uzajamnog poštovanja kao što su Veljko Milatović, Veselin Đuranović, Savo Brković, Svetozar Durutović, Komnen Cerović, Vuko Vukadinović, Dragan Kujović, Milo Đukanović...

* * *

Branko je imao dozu narcisoidnosti svojstvenu pjesnicima, ali ne i sebičnosti. Volio je, čak uživao, da recituje druge pjesnike i to mnogo češće nego svoje stihove. Radio je to sa strašću i ljubavlju, nekom vrstom posvećenosti. Morao si

biti ponosan, naročito na strani, što si u društvu s takvim eruditom i briljantnim poznavaoцем pjesništva. Sjećam se kako je jednom prilikom zapanjio, a zatim digao na noge svečanu salu Hrvatskog sabora recitujući Krležu na kajkavštini.

Pjesnici svijeta su bili Brankova druga porodica. Svaki put bi zaustavio auto na ulazu u Cetinje, da bi mahnuo Njemu na Lovćenu. U Lukovdolu su pomislili da je došao neki rođak da se raspituje za Tina Ujevića. Nijesam u životu sreo nekog ko drži u glavi svaki detalj koji je saznao ili pročitao o brojnim domaćim i svjetskim piscima. Za njega je putovanje imalo smisla samo ako bi proširio znanje o nekom njemu interesantnom književniku.

* * *

Porodica je bila Brankov krug intime u koji nije dozvoljavao da bilo ko nepozvan ulazi. Četiri sestre su se rano udale i kratko je s njima živio. Ostavio je poetske zapise posvećene majci Milici, ocu Blažu, rano preminulom bratu Stevanu i stricu Mirku. S Olgom Todorović izrodio je dvoje djece, sina Boška i ćerku Aleksandru-Sašu. Saša je diplomirala francuski jezik i književnost i zaposlila se u Gimnaziji u Podgorici, a kasnije doktorirala i radila kao profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Živjela je u zajednici s roditeljima. Boško je završio književnost, ali nije radio u struci, već se bavio privatnim biznisom i sa suprugom podizao dvoje djece. Branko je bio nježan prema unučadima Balši i Jeleni. Suprugu Olgu je volio na tradicionalan način, a ona njega obožavala. Za Brankov harmoničan bračni život i porodičnu sreću zaslužna je supruga, koja je znala da zadovolji njegovu sujetu i potrebu da bude gospodar u kući,

i da nesporazume potopi u vodi Brankove dječje duše. Olga je bila istinski stub porodice. Njegove prijatelje je srdačno dočekivala.

* * *

Branko je bio besprekorno zdrav. Mislim da je u zemlju odnio sve svoje zube. U mladosti je bio naočit i vitak momak. Igrao je fudbal i cijelog života je pratio sport. U starijim godinama je dobio težinu oko stodvadeset kila i imao slonovski hod. Bio je umjeren u jelu i piću. Rijetko je bolovao i to od banalnih bolesti, a tek u veoma poznim godinama imao je dva teža ispada. Kada mi je Saša javila da je vjerovatno imao udar, došao sam u njihov stan sa svojim drugom Svetom Malbaškim, koga je Branko veoma cijenio kao ljekara. Bilo je kritično i prebačen je u KBC. Novica Samardžić i ja smo se zabrinuli da li će poslije ovoga moći da govori, a kamo li da drži u pameti fascinantna broja stihova. U prvi mah je izgledalo da će udar ostaviti trajne posljedice, ali čim se oporavio kao da se ništa nije desilo. Vratilo mu se pamćenje. U šali sam mu govorio: „Tebe može oboriti samo biologija i poezija.“ Za gvozdeno zdravlje može da zahvali dobroj genetici, ali i činjenici da se u životu nije zamario, da je više ležao na otomanu, nego sjedio i da se nije sjekirao zbog obaveza na poslu, a o kući se brinula supruga. Oporavio se i od drugog udara, ali više nije bio onaj stari, vitalni Branko.

Branko je bio neumorni šetač. Volio je da hoda gradskim korzom, šumom, nepoznatim predjelima. Uvijek u društvu, uspravan, podignute glave, kao da je u društvu Tina Ujevića, Disa, Krleže, Starca Milije, Njogoša, Majakovskog, Mažuranića...

Volio je da priča. Pričao je i kada se kupao u moru. Na skupu, šedniku, u šetnji, njegova naracija je bila sadržajna i smisljena. Na neki način je uživao slušajući sebe. Znao sam da stalno čita, zapisuje i razmišlja o pojavama u društvu i kad bi sintetizovao neki stav, njega bi se držao u priči. Kako smo vrlo često bili zajedno, priče su se ponavljale. Ponekad bi me iznenadio sasvim novim detaljem, pa bih pomislio da se priprema za „nastupe“.

* * *

Branko je bio zaljubljenik u knjigu. Kao autor i urednik brinuo se ne samo o sadržaju, već o svim detaljima koji čine knjigu. Bio je Gutenbergov sljedbenik, koji voli sve što se tiče pečatnje, vrste slova, mirisa hartije, formata, izgleda korica, ilustracija, veličine margina... Za njega štampa nije bila industrija, već proizvod ljudske kreacije. Svojim veoma čitljivim rukopisom ispisivao je lekture i korekture i nije zadavao glavobolje slugačima. Morao je temeljito i precizno dogovoriti s tehničkim urednikom sve detalje preloma i štampe, ne ostavljajući nedoumice. Gotovu knjigu je držao u rukama kao dragocjeni muzejski eksponat, pažljivo je otvarao, pregledao i kao da hoće da je blagoslovi prije nego će ući među ljude. Svoju biblioteku je ljubomorno čuvao i malo se ko može pohvaliti da je od njega posudio knjigu.

* * *

Branko se odijevao ležerno, neformalno. Nije volio odijela i košulje, a nosio je džempere, šalove i marame. Zimski kaput bi najčešće prebacivao preko ramena, kao struku. Kada sam mu „otkrio“ prodavnice polovne robe, Branko se samo u njima odijevao.

Volio je tehničke novotarije. Kad sam dobio od ćerke iz Amerike mali foto-aparat, tada tehničku novost, nije bilo boga dok nije i njemu poslala bolji, sa više piksela, ili kad je vidio da imam neku spravu koja utiskuje u papir *exlibris*, morao je i on dobiti takav. U stanu je instalirao pokretnu traku za šetnju, koju je rijetko koristio, a Danka mu je nabavljala „gedoru“ i druge tehničke naprave, koje je čuvao u stolu kao dragocjenost.

* * *

Iz lavirinta svojih puteva u razumijevanju sebe i svijeta oko sebe, Banjević je izlazio u pjesmama razne sadržine. Pored objavljenih i pažljivo dotjeranih stihova, pisao je i one za zabavu, u vidu poruka, pisama, rugalica (od mačka Šoša do ordenja Vesa Bandića)... Pjesme koje je smišljao da zabavi svoga unuka Balšu objavio je kao knjigu tek na moj nagovor. Rijetko je pisao „programske“ poeme. Jedna od njih, o dosluhu istorije i savremenosti, „Govor svetog Petra Cetinjskog na Opštencnogorskom zboru“ recituje se danas kao narodna himna crnogorske sloge i slobode.

Sem književnosti, koju je temeljno poznao s teorijskog i estetskog stanovišta, Branko je razumijevao i druge umjetnosti. Dobro se osjećao u društvu mladih i starijih slikara, arhitekata, muzičara, režisera, naučnika čije je sposobnosti i talenat cijenio. Volio je klasično slikarstvo i vajarstvo. Od crnogorskih slikara najbliži mu je bio Lubarda. S Dadom i Toškovićem se družio na studijama u Beogradu, a u Crnoj Gori volio je da razgovara o umjetnosti sa Boškom Odalovićem, Mihailom Jovićevićem, Lukom Lagatorom, Filipom Jankovićem, Pavlom Pejovićem... U Matici je kao domaćin dočekivao Bora Pekića, Rada Konstantinovića, Lasla

Vegela, Luku Paljetka, Borku Pavićević, Mirjanu Radović, Ljiljanu Dufgran, Dimitrija Popovića, Branka Baletića...

Banjević je imao istančani sluh za muziku. Njegova kolekcija ploča je vrijedna zbirka svjetske klasične muzike. Mnogo i često je slušao Čajkovskog, Šopena, ruske horove, simfonijske koncerte kojima je dirigovao fon Karajan... Volio je da sluša Aznavura, Pol Enku i Frenk Sinatru.

* * *

Ne mogu odoljeti iskušenju da kažem nešto o Branku kao pokerašu. Redovno smo igrali poker s društvom na Cetinju, Danilovgradu i u Titogradu, u stanu kod mene, Žarka, Milorada, Branka, Bandića i Veljka Perunovića. Naš poker ne bi mogao biti inspiracija za Dostojevskog ili Sezana, jer je bio bezazlena igra s malo para i dosta zabave. To su bila druženja od četiri sata, uz obavezno poslužjenje. Poker se u Crnoj Gori odavno igra i već je dobio karakteristike pojedinih rejona, pa i u našoj igri Bjelopavlići Žarko Mališić i Veso Popović, a često i racionalni Milorad Stojović, nijesu mogli da izdrže režim igranja u sitan novac pa su podizali ulog. Cetinjsko društvo nije bilo tako agresivno, ali se više služilo lukavstvom. Stvorili smo penzionersku družinu koja je disciplinovano dolazila na česte seanse kartanja da „ubiju“ vrijeme, provjere sreću, karakter, odnos prema novcu, a sve to u granicama socijalne bezazlenosti. Kada s ove distance gledam na naše partije pokera, čini mi se da se nijesmo kockali u novac, već koristili privlačnost kocke za sastajanje i razgovor. Branko je bio „pacer“ i često gubitnik. Čini se da i nije dolazio da igra, već zbog toga što je imao sigurne slušaoce.

* * *

Zaslužuje detaljnije sjećanje na zajednički rad u Matici crnogorskoj. Branko pripada našoj maloj grupi osnivača Matice. Prvih nekoliko godina on je bio član Upravnog odbora i stalni posjetilac i pomagač Božini Ivanoviću i meni. Matica je za nas koji smo se u njoj trideset godina svakodnevno nalazili bila neka vrsta kule od iluzija iz koje pokušavamo zaustaviti propadanje svoje domovine i ukazati na put spasa. U izgnanoj kući na koju su iz objesti bacali kamenje, lomili namještaj i krali telefone, bili smo bez zaštite vlasti i dugi niz godina bez ikakve državne pomoći. Raslo je jedno prijateljstvo i međusobno povjerenje ljudi oko Matice koje je pretvoreno u gotovo rodbinski odnos.

U Matici crnogorskoj, od ideje za osnivanje sve do svoje smrti, Branko je sarađivao s velikim brojem ljudi i s njima gajio prijateljske odnose. U vrijeme sazrijevaljanja ideje za osnivanje Matice bio je u stalnom kontaktu sa mnom, s Novicom Samardžićem, Božinom Ivanovićem, Veljkom Milatovićem, Pavlom Mijovićem, Kanom Radević, Jusufom Kalamperovićem, Vojom Stanićem... i jednim brojem intelektualaca s Univerziteta. Poslije osnivanja Matice i sve do izbora za predsjednika 1999. godine, stalno je bio član Upravnog odbora i rukovodio Odborom za jezik i književnost. Naročito je prisno sarađivao s Novicom Samardžićem, Radunom Mićkovićem, Kanom Radević, Radoslavom Rotkovićem, Radojem Pajovićem, Vukićem Pulevićem, Đerđ Noc Martinijem, Šerbom Rastoderom, Čedom Draškovićem, Jakovom Mrvaljevićem, Vesnom Vičević, Rajkom Cerovićem, Svetom Jovićevićem, Lukom Lagatorom, Stankom Roganovićem, Adnanom Čirgićem, kao i sa svojim bivšim učenicima Ilijom Vujoševićem i

Vesom Popovićem. S nekima se u jednom trenutku razišao, a s većinom je ostao prijatelj do kraja života.

Branko se angažovao u radu na zajedničkim projektima, naročito na izradi dva programa Matice crnogorske, *Crna Gora pred izazovima budućnosti* i *Crna Gora na evropskom putu*. Doprinio je preciznosti formulacije stavova Matice o budućnosti Crne Gore i jezičkoj „umivenosti“ ta dva dokumenta. Prvih godina izlaženja časopisa Matica lektorisao je priloge, ali zbog previše komotnosti prema rokovima i strogosti prema autorima morao sam da ga zamijenim. Branko je ostao u redakciji. Časopis je izgubio na pismenosti, ali dobio na redovnosti izlaženja.

Branko je veoma cijenio Novicu Samaržića i odnosio se prema njemu kao mlađem bratu. Prema meni nije imao tu vrstu nježnosti i obzira. Naše rasprave o načinu rada Matice često su prelazile u žestoke svađe. Valjda zbog toga što smo jedan drugom vjerovali, to se završavalo bez posljedica po odnose. Kako smo radili – svjedoče Godišnjaci u kojima je zapisana svaka akcija. Branko je bio protiv zapisivanja i notiranja sa svih tih, često ispraznih, sastanaka i pokušaja da organizujemo instituciju. Nerado je prihvatio moju inicijativu da prepustimo mlađima rukovođenje Maticom, ali kad je pristao, bez sujete i surevnjivosti je sarađivao sa novim rukovodstvom.

Većina poslova u Matici se obavljala volonterski, ali kako se širio posao i narasle obaveze, trebalo je da stručna lica obavljaju računovodstvene i kancelarijske poslove. Stvoren je uzoran kolektiv u kome vlada radna odgovornost i uzajamno poštovanje.

Danka Barović, diplomirani ekonomista, došla je kao djevočurak u Maticu. Mlada, skromna i radna, vodila je

administraciju i finansije i za razliku od nas znala je engleski jezik i koristila se kompjuterom. Brzo je ovladala grafičkim dizajnom i postala duša svakog posla Matice. Kasnije smo primili Jelenu Orlandić, magisticu ekonomije, vrijednog i savjesnog saradnika. Naše dvije dame ne samo da odgovorno i stručno obaljaju poslove, već čine Maticu prepoznatljivom institucijom s visokom kulturom komunikacije. Uz mene, Novicu Samardžića i Ivana Ivanovića kao generalne sekretare, kao i Božinu na početku, a kasnije uz Branka, Dragana Radulovića i Ivana Jovovića, kao predsjednike, taj tim predstavlja „objedajušće“ u Matici već trideset godina. Članovi Upravnog odbora i drugih tijela Matice, imali su status šire rodbine. Prema Branku su se svi odnosili s poštovanjem i ljubavlju i on je uzvraćao istom mjerom. Izgrađen je odnos odanosti, odgovornosti i povjerenja. Brankov radni sto, iako već deset godina ne sjedi za njim, danas stoji netaknut.

Između mene i Branka postojao je izuzetno prijateljski odnos. Međusobno povjerenja uspostavljeno je ranih šezdesetih godina kad sam sarađivao na jednom izdanju *Luče*, a sedamdesetih smo radili u *Pobjedi*, on u grafičkoj, a ja u novinskoj djelatnosti. Međutim, dnevno smo se družili u Matici crnogorskoj. Dok smo se Božina i ja dovijali da dođemo do nešto para za elementarne potrebe, koristeći ranija poznanstva s ljudima, Branko je samo jednom koristio porodično poznanstvo s vlasnikom Atlas banke i napisao zamolnicu prema dogovoru i obećanju. Matica nije dobila ništa s te adrese i Branko je bio ne samo ljut, već i uvrijeđen. Branko je držao do dostojanstva Matice na veoma nepraktičan način. Smatrao je da „neko“ treba da se sjeti da pomogne materijalno rad Matice zbog njene važnosti za društvo i da se ne treba ponižavati tražeći pomoć za

izdavanje knjiga i štampanje časopisa. Vremenom je shvatio realnost i umio da uzvрати pažnjom donatorima.

Prve kompjutere Matica je dobila od Boža Nikolića, platu poslovnoj sekretarici je davao Zoran Mišurović, a najam prostorija plaćao je Milan Mrvaljević. Naši donatori nijesu nas ničim uslovljavali. Za vrijeme bombardovanja NATO avijacije imali smo u kasi oko šest hiljada njemačkih maraka dobijenih od prijatelja iz dijaspore. Činilo nam se bogatstvo koje je u opasnosti. Da bi ih sačuvali, Danka je podjelila novac na Božinu, Branka, Novicu, nju i mene i to smo vratili kada je prošla opasnost. Naše kancelarijske „gozbe“ su se obično sastojale od švargli i hljeba, što je Božina plaćao od svog akademijskog dodatka.

Kada se Matica povezala s iseljeništvom u Americi, dobijali smo pozive od naših klubova da ih posjetimo, pa sam ja bio gost u Čikagu, a Branko na kongresu crnogorskih iseljenika u Njujorku. Pripreme za Brankov odlazak spadaju u literarno štivo ili scenario za film. Opremljen je za reprezentativno predstavljanje u bijelom svijetu. Odijelo koje je kupljeno za tu priliku ne sjećam se da je obukao drugi put.

U Matici smo izgradili neku vrstu zavjereničkog drugarstva. Nastojao sam da to održimo na razne načine, pa se jednom godišnje rukovodstvo Matice sastajalo na ručku u mojoj bašti na Cetinju. Taj ritual praktikujemo do danas i za života Brankovog znalo se njegovo mjesto u čelu trpeze, odakle je volio da besjedi. Njegovi monolozi na crnogorske teme bili su kultivisani, ozbiljni, s odabranim primjerima iz istorije i autentičnim ličnostima i vodili do dubokog smisla osobnosti crnogorske slobode kao najvišeg ideala. Kada je htio da razveseli društvo, najviše je volio da priča životna priključenja dvojice kolega pisaca Sretena Perovića i Sretena Asanovića. Omiljeni lik bio mu je i Jevto Milović.

Nekoliko godina smo zajedno ljetovali u Prčanju kod Žarka Mališića. Nas dvojica smo teškom mukom uspjeli da Branka, koji je navikao da ga Olga dvori, obavežemo da participira u obavezama domaćinstva koje je Žarko vodio. Branko i ja smo počeli da idemo zajedno na službena putovanja. Nekoliko godina smo bili gosti Zajednice Crnogoraca Hrvatske u Zagrebu, a privatno smo nekoliko dana s Agom Simovićem i Radom Pavićevićem boravili na Učki kod Bora Šoškića. Ti boravci i obilazak Istre ostaće kao najtoplije naše zajedničke uspomene. Umrli su Rade i Aga, a kasnije i Branko, a Boro se teško razbolio. Ostade nerealizovan plan da još jednom odemo na Učku i Brankova fikcija da posjetimo njegovog šuru Rada na Madagaskaru.

* * *

Valjda zbog toga što je većinu života radio kao urednik u izdavačkom preduzeću na poslovima koji nijesu zahtijevali utvrđeno radno vrijeme ili stroge rokove, a možda što je u mentalitetu ili pjesničkoj nemarnosti ili težnji za savršenstvom nosio neku vrstu ležernosti prema obavezama, Banjević je volio da tekst na kome radi „odleži“ i prođe vremensku cenzuru, dok dobije željenu formu. Zbog toga je mogao imati nesporazume s onima s kojima je radio na zajedničkom poslu. Branko je znao biti ležeran prema rokovima i dinamici reagovanja Matice na društvene pojave. Kod njega je sporo sazrijevala svijest da vrijeme u javnom prostoru često ima presudnu ulogu. Međutim, prihvatao je naše inicijative i na svakom tekstu koji je Matica preko dvadeset godina emitovala u javnost davao svoj doprinos u pismenosti i preciznosti izraza.

Brankovao shvatanje odgovornosti odabраниh simboliše šednik, tradicionalni crnogorski razgovor na kome jedan govori, a drugi ga pažljivo slušaju i ne prekidaju. Autoritet i važnost se stiču ne prema rangu u društvenoj hijerarhiji, već prema mudrostima koje se izlažu i načinu kako se kažu. Branko je smatrao da se na taj način odvajaju pametari od onih koji treba da slušaju. Boro Pekić ga je zbog takvog stava zvao „ekskluzivni Branko“. Smatrao je da su suvišni izbori, zapisnici, rokovi, obaveze, formalnosti, a da se mjera ljudskosti i mudrosti može dostići samo u dokolici. U vrijeme kada smo dnevno sarađivali, razlika među nama u shvatanju obaveza i potrebe reagovanja na pojave društvu izazivala je žestoke svađe. Ja sam njega optuživao za lijenost, konformizam i neshvatanje političke borbe, a on mene za formalizam, ishitreno dnevničarenje i nepotrebno horsko političko pojanje. „Ja sam državnik, a ti političar“, govorio je, kao da je našao razlog naših nesporazuma.

Naše druženje je ostavilo trag na ponašanje jednog i drugog. Branko i ja smo imali istu osobinu da prijateljima ne praštamo podlost i moralnu izdaju. Dok sam ja radeći u politici naučio da se ljudi mijenjaju i prilagođavaju, Branko je bio neumoljiv. Dva puta sam uspio da ga ubijedim da radi „viših ciljeva“ prevlada svoja ubjeđenja. Prvi put kad smo, pred Referendum, stvarali Izvršno tijelo Pokreta za suverenu Crnu Goru i drugi put kad je prihvatio da bude predsjednik Savjeta za crnogorski jezik. Oba puta je sio za sto s nekim ljudima koje nije uvažavao ili nije govorio s njima decenijama. Nadao se da su neki ljudi moralno očvrslili u borbi za suverenu Crnu Goru postali dostojni povjerenja, ali se u slučaju Udruženja nezavisnih književnika i Savjeta za crnogorski jezik žestoko razočarao.

* * *

Branko Banjević kao moj intimni prijatelj obezbijedio je trajno prisustvo u mom životu, ali njegov odlazak može biti povod za apel društvu da oplemeni kulturu sjećanja na pisce. Godina dana je od smrti Branka Banjevića. Njegovo ime uklesano je u crni mermer na nadgrobnoj ploči na porodičnom groblju u Bogetićima. Sada ima vječni mir i spokoj, ali da li društvo ima pravo da prekrije njegovo djelo travom zaborava?

Da li je završetak života pisca – rođenje čitaoca, kao kod Kafke? Volio bih da bude tako, ali Brankovi budući čitaoci treba da budu znalci dubina crnogorskog jezika, da odgonetnu zašto se Branko služio zagonetnim metaforama u poeziji, kad je u javnom diskursu jasno govorio o društvenim deformacijama, kao i da shvate zašto je nepokolebljivo vjerovao u vaskrs neke idealne Crne Gore.

Poetski svijet Branka Banjevića je zatvorena misaona struktura koju je teško objasniti. Za njega je poezija suština svijeta i van nje nema ništa. Vjenčao se sa stihom i njemu ostao vjeran čitavog života. Za njega je poezija u isto vrijeme kristalna kugla i bezdana jama gdje nema mjesta za sentiment, plačljivost, prenemaganja. Pjesma je zgusnuto iskustvo bola i vječno traganje za slobodom.

Za razumijevanje takve poezije potrebno je ne samo znanje, već i hrabrost. Treba se osloboditi predrasuda i školskih formula o pjesništvu. Pjesništvo koje počiva na dubinskom poznavanju nacionalne istorije, na teškom ličnom i porodičnom životnom iskustvu, na suštinskom bratstvu s domaćim i svjetskim pjesnicima, na poznavanju crnogorskog jezika, ne može biti dopadljivo i ljepljivo za sentimentalne

receptore čitaoca. Stalni monolog ili razgovor sa sobom Banjević vodi cijeli svoj život. Njegovi stihovi rasijani su svijetom nesanice. Tamo se tice, jame, zmije, vrane, noći, leleci, psi, čela, sunce, kosti, sudbine, zvijezde, pogani, svjetlost... prepliću, plaše i hrabre čovjeka.

Poezija Branka Banjevića predstavlja izazov za dešifrovanje i razumijevanje. Nadam se da će se jednog dana naći poznavaoци jezika i poezije koji će otkriti blago u njegovom djelu zapretano.

Sjetih se primjera jednog istraživača jezika Navaho Indijanca koga sam sreo u Nju Meksiku. Njihov jezik je bio izuzetno komplikovan i služio kao šifra američke vojske u drugom svjetskom ratu. Profesor je ostao bez posla jer se više niko ne interesuje za Navaho kulturu. Nadam se da neće takvu sudbinu doživjeti budući istraživači poezije Branka Banjevića.

Poštovanje za pisce koji su uzvisili kulturu, jezik i misao jednog naroda moralo bi biti posao državnih ustanova, lokalne sredine, udruženja pisaca, institucija kulture, škola, univerziteta... Kod nas se sjećanje na pisce obično završava upisivanjem nekog djela u školski program, davanjem imena zavičajne književne nagrade, postavljanjem biste ili spomen-ploče na kući u kojoj je živio... Ne podcjenjujem sve to, kao ni organizaciju večeri, naučnih skupova, izdavanjem izabranih djela... Naprotiv! Moja je ideja da koristimo iskustva drugih država i učinimo stalno i živo sjećanje na crnogorske pisce, počev od osnovne škole do najviših nacionalnih naučnih ustanova.

Danas u Crnoj Gori đaci i drugi građani mogu posjetiti samo dvije memorijalne „književne“ kuće: Njegoševu rodnu kuću na Njegušima (ili Biljardu na Cetinju) i Muzej Marka Miljanova na Medunu. Nije mi poznato da je neka škola,

kulturna ustanova ili nevladina organizacija organizovala ili pripremila crnogorske „književne staze“, da li škole praktikuju da posjećuju spomenik, grob ili kuću nekog crnogorskog pisca, da su se likovne sekcije srednjih škola takmičile u izradi portreta domaćih pisaca ili ilustraciji nekog djela... Jesmo li previše okupirani organizacijom posjeta manastirima i crkvama, i crvenim slovima u crkvenom kalendaru, da bismo se sjetili naših stvaralaca?

Tema koja je nastala kao povod sjećanja na Branka Banjevića podrazumijeva široku elaboraciju svakog segmenta: od školskih programa, organizacije literarnih muzeja, spomen biblioteka, mapiranja književnih punktova po Crnoj Gori, angažovanja državnih i lokalnih institucija, udruženja... Sve u cilju stvaranja živog, stalno pulsirajućeg interesovanja javnosti za domaće pisce i njihova djela, povezivanje i komparaciju crnogorske književnosti sa svjetskom književnom scenom. Treba raditi tako da crnogorski pisci postanu svojina generacija koje dolaze, da bogate jezik, kulturu i da i tim putem dublje i svestranije zavole svoju zemlju, svoje nebo, svoje ljude i svoju istoriju.

Ta mobilizatorska kulturna akcija mogla bi biti jedan od narednih poslova Matice crnogorske.

Novica Samardžić

„ŽIVOTOPIS“ BRANKA BANJEVIĆA KAO GLAS O SEBI

Na kraju izdanja poeme *Glasovi*, Podgorica 2018, umjesto klasične bilješke o autoru, Branko je napisao „Životopis“, u stilu prethodnih glasova, glas o sebi samome. Ispred je objavio fotografiju iz tog vremena, dok se na početku knjige nalazi retuširana fotografija – portret iz mladih dana koju je i dotad gotovo isključivo koristio. Na posredan način je htio da dramsku poemu *Glasovi* tako uokviri i sugeriše da je tu poetski iskaz iskustva, osjećanja i saznanja vlastitog životnog puta. „Životopis“ sam shvatio kao rezime svega njegovog sazajnog i stvaralačkog prolaska kroz vremenski interval koji nazivamo život čovjeka. Taj autobiografski iskaz glasi:

BBB.

Rođen 1933, trećeg aprila,

u zoru.

Odrastao i odrastao

sa

Starcem Milijom

Njegošem

Mažuranićem

*Lazom Kostićem
Disom
Mirkom Banjevićem
Tinom Ujevićem...
napamet,
što je bilo spasonosno
u neizmjernom zlu i dobru dvadesetog vijeka.
Školovao se na Bogetićima, u Nikšiću i Cetinju.
I Beogradu,
u stvaralački prevratničko vrijeme,
sa divno darovitim ljudima,
u oskudnoj i podozrivoj svakodnevi.
Ništa nijesmo imali
osim cio svijet
i sebe.
Veza vremena budila se u nama
i svijetljela
u svakojemu
iz svakojega.
U Crnoj Gori,
uredničkim i poetskim poslom,
stvarao i pomagao
savremenu umjetničku i istorijsku svijest.
Koja je, pored svega i uz sve, konačna.
Bez koje, pored svega i uz sve, nema ničega.
Osim nepostojanja
stanovitijeg od stanca.*

Ko je dobro poznao Branka, lako će primijetiti da je ovaj zapis o sebi strogo redukovani i da ostavlja van mnoge dramatične i nestandardne epizode njegovog bogatog životnog puta. No, na početku nešto o kazanom. Inicijali umjesto punog imena Branko Blažov Banjević, potomak

poznate pješivačke kuće čiji su preci došli iz Gruda za vrijeme Ivana Crnojevića. Mislim da nije slučajno što i sljedeće dvije generacije muških potomaka zadržavaju iste inicijale: sin Boško i unuk Balša.

Odrastanje uz omiljene pjesnike čiju je poeziju do smrti znao napamet i koji su mu bili sabesjednici u *neizmjernim tragedijama i previranju dvadesetog vijeka* pomogli su mu da opstane. Mnoge epizode tog zlog i prevrtljivog vremena, koje ga je više davilo nego uzdizalo, naći će pažljivi čitalac u *Glasovima*, a i drugim pjesmama. Ova dramska poema je svojevrsan pjesnički dnevnik. Često sam ga molio da neke epizode iz života, susrete s poznatim ljudima, događaje koje zna iz prve ruke zabilježi u posebnoj knjizi sjećanja i uvijek je odgovarao na isti način: *Noko, sve je u Glasovima*. A kad je bila riječ o demaskiranju nekih procesa, личности i događaja, govorio je to sa prizvukom dječaćkog likovanja.

Njegovo djetinjstvo i odrastanje išlo je uz strašne tragedije rata, paljevine i ubistava, ratne zbjegove od Budoša do Sutjeske i surove događaje koji su zamijenili dječje igre. Glavne igračke je držao u jednom škripu, arsenal oružja: od talijanske brede, raznih pušaka i bombi do automata, pričao je. Početkom osamdesetih, predsjednik CANU Branko Pavićević mi je rekao, povodom previranja u CANU, da su se neki članovi bunili što je Banjević u redakciji za priređivanje Njegoševih djela i da im je odgovorio da ga poštuje ne samo kao rijetkog znalca u toj oblasti, već i kao saborca ratnog, dječaka koji je bio uz partizane kroz vatru i pogibiju krvavih ofanziva. Sam B. Banjević nikad nije mnogo pričao o svojim ratnim danima; sve što bi moglo ličiti na samohvalu je odbacivao pridržavajući se stroge crnogorske maksime: *Ko se hvali, taj sam sebe kvari*. On je iz tog vremena spominjao obične ljudske gestove, postupke

onih čiju čovječnost nije pomračila ideologija. Evo citati iz *Glasova* autobiografskog karaktera:

*...jadna đeco kudijen ste se poskitala
reče neprijateljski komandant kojemu nas dovedoš
pomilova me i dade ni ljeba
bos u prnjama
jadan i gladan osvojila me bijela dlaka
ne ličim ninašto...
...talijanski vojnik
krijući donese odijelo iz magazina
našao je i male vojničke cipele
radovao se kako me je obukao i obuo...
...kad su ni zapalili kuću
neki talijanski vojnik iznio je đedovu sliku
...prisonio je uz među podalje od kuće
i podupro kamenom
to je sve što ni je od kuće ostalo...*

Rano je shvatio da je to vrijeme đe svak sa svakim ratuje, vrijeme trijumfa ideoloških ekstrema, pizme i bezobzirne osvete:

*...likvidacije bez suda
desno
okupator i saradnici
strelišta i vješala
lijevo
živa bezdanica
čeka i trepti...*

Po oslobođenju otvara se jama među pobjednicima: Goli Otok, strah, teror, međusobno satiranje dojučerašnjih drugova i saboraca; i nebeski pas koji preži i svuda uvlači njušku, neviđeni i nezamislivi udar po Crnogorcima, genocid, kako u *Glasovima* kaže Branko Banjević. Sve je iskusila njegova familija: otac Blažo biva bačen u Petrovu rupu na Golom otoku, a familiju mu bez ičega izgone na голу leđinu iz privatnog iznajmljenog stana jučerašnji saborci, a da im nijesu saopštili zašto i zbog koje krivice. Zavjesa ledene šutnje i bojkota, strah koji se uvukao i u kosti progonitelja, učinili su to vrijeme demonskim.

*...i čelik bi se istopio da je to prošao
takve muke svijet ne pamti
takve muke svijet nije vidio
crna rupa u riječi
svijetli na obje strane...*

Kaže da mu otac o tim vremenima nikad nije pričao, a da mu je Blažo Jovanović jednom rekao da je i sam čekao kad će po njega doći. Tražio je prijem kod Tita da ga pita što se to dešava u Crnoj Gori, a da on ne zna, i da mu je Broz odgovorio ledenim glasom: *Ne bavi se tim, Blažo, nije to tvoj nego Savov (Joksimović) posao*. Mnogo zanimljivih glasova o Brozu i njegovom sistemu vladanja, liku i djelu, ima u *Glasovima* i to je posebna tema. Ja bih se usudio samo reći da je njegovu ulogu smatrao demonskom.

A onda još jedna epizoda koja je ostavila neizbrisivi trag u Brankovom životu s istim akterima: doušnici, tajne službe, politička policija i oni što sjede na vrhu i planiraju novi pogrom na nedužnim da bi učvrstili vlast. Veliki broj

studentske mladeži uhapšen je i među njima Branko. Lažno su optuženi kao Đilasovi sljedbenici koji navodno formiraju tajne organizacije. Slijedi hapšenje, beskrajna isljeđivanja, psihička i fizička tortura. Nažalost, i među denuncijantima se ističu Crnogorci, Branku to na kraju kaže u povjerenju isljednik, jedan poznati Slovenac. Pažljiv čitalac *Glasova* moći će rekonstruisati to vrijeme i osjetiti atmosferu straha.

*Nada svijetli
devedeset dva dana
između četiri mrtva zida
i čeka
da je mrak popije...*

Na drugom mjestu konstatuje:

*...danas to ne bih nizašto prodao
ja do tada ništa nijesam znao
tu sam sve prošao
tu sam sve vidio
tu sam završio sve škole...
izađoh blijed
podzemnim bljedilom nepoznatim danu
ima ga kamen kad ga prevrneš...*

I Branko s takvim iskustvom mladosti sve to ostavlja za sobom i piše *o lijepom prevratničkom vremenu u oskudnoj i podozrivoj stvarnosti*, jer se rađala nova kulturna klima *sa divnim i darovitim ljudima*, kad je učestvovao i pokretao druge da se na Univerzitetu organizuju književne večeri nepodobnih pjesnika: Tina i Disa.

Tad je skupio snagu i na talasu istinske spoznajne pobune, kao dvadesetčetvorogodišnjak, napisao svoju programsku pjesmu „Napuklo sunce“, a na književnoj večeri na Kolarcu govorio *Psa* pred zamrlom i prestravljenom salom. Kazivao mi je da je čekao da mu dva agenta s crnim šeširima i kožnim mantilima u ponoć zalupaju opet na vrata.

Sve je to preskočio u „Životopisu“, ali ne u *Glasovima*.

Krajnje restriktivan je i dio „Životopisa“ o radu i stvaranju u Crnoj Gori će se bavio *uredničkim i poetskim poslom, stvarao i pomagao savremenu umjetničku i istorijsku svijest. Koja je, pored svega i uz sve, konačna*. U tih nekoliko redaka smjestio je svoje poetsko djelo, uređivačke i priređivačke poslove, ogromni udio u koncipiranju, uređivanju i priređivanju antologijske biblioteke crnogorske književnosti *Luča*, rad na afirmaciji crnogorskog jezika, višedecenijsko angažovanje na valorizaciji crnogorske istorije, kulture i tradicije; rad na osnivanju i višegodišnje rukovođenje Društvom nezavisnih književnika i Maticom crnogorskom, javne istupe na barikadama kad se branila crnogorska čast, ime i sloboda.

O Brankovom pjesništvu objavljen je moj tekst u drugoj knjizi njegovih radova, ali bih nešto kazao o dvije njegove antologije: *Polje jadicovo* i *Crnogorska moderna*. Izbor crnogorskih tužbalica uz autorsku studiju o klasičnom crnogorskom društvu, sistemu vrijednosti, ulozi žene u društvu, pogrebnim običajima posredno je, prije pet decenija, stavio tačku na manipulacije sa crnogorskom tradicijom i na njeno tumačenje sa pozicije tuđih tradicija, sistema vrijednosti i još pogrešnije i zlonamjernije, premještanje iz konteksta vremena zbog trendovskih ideologija.

Kao što je antička tragedija imala katarzičnu funkciju i uzdizala i pročišćavala karakter gledalaca preko estetskog doživljaja, tako je i crnogorska tužbalica, (kao i epska pjesma uz gusle), katarzično djelovala na slušaoce i odgajala ih u duhu slobode, čojstva, opšteg interesa i ulivala svijest da život ima najviši smisao ako se junački žrtvuje, u pravo vrijeme, za opšte dobro i na način koji će biti kao za pjesmu stvoren! I da su ratnici za obraz junački i slobodu svetu, blagorodne žrtve što *prelaze s bojnijeh poljanah, u veselo carstvo poezije!*

O Brankovoj antologiji *Crnogorska moderna* pisao sam prije petnaest godina da postoje događaji koji u prvi mah ne izazovu vidne reakcije, ali zato unesu smisao i red, osvjetle prostor i vrijeme, ukažu na suštinu. Događaji koji postave mjeru stvarima, vrata fragmentiranom kulturnom prostoru svijest o postojanju više nivoa znanja, pokažu da je duh autonoman i da ne zavisi od dnevnih kalkulacija. Takav događaj je i pojava antologije *Crnogorska moderna* koju je sačinio Branko Banjević, a stampale Matica crnogorska i Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske. Više puta mi je govorio kako je veoma zahvalan Radomiru Pavićeviću, tadašnjem predsjedniku Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske, što ga je neprestano poticao i nagonio da završi posao na knjizi.

Ovom antologijom Branko Banjević je nastavio ono što je radio i prethodnih decenija: otkrivao crnogorsko književno nasljeđe nama samima, pa preko nas i drugima, kao dio duhovne baštine svijeta, stavljao ga u koordinatni sistem univerzalnih vrijednosti i pokazivao da najviša ostvarenja crnogorskog duha suvereno stoje u istoj orbiti sa najvišim ostvarenjima kultura drugih naroda.

Kraj „Životopisa“ otvoren je kao i život: neku punu istinu o sebi uspjeli smo vaskrsnuti, samosvijest je rođena, to je

mного puta javno ponavljao, i bez te samosvijesti, uz bilo kakvu lažnu kompenzaciju i obmanu, ničega i ništa nema. Ko nije spoznao svoju prošlost i ne poštuje je, nema temelje za projektovanje budućnosti. Ko to zanemari bira put u nepostojanje, samouništenje i odricanje od sebe. Put u stameno nepostojanje kao studeni kamen stanac. Stvar je našeg izbora i novih, dolazećih naraštaja. Tu je lakonski sažeo svu onu pobunu, nemoć i strepnju iz mnogih stihova:

*Laž i podvala Tama i pomama
Ne znaju Ne vide Kamen se stidi
Igra se najcrnja igra s nama
Ima sto godina ovu propast vidim.*

I još:

*Istrijebismo se međusobno,
a oni se sprdaju, smiju ni se u šaku
Klija u nama tuđe sjeme kobno
što ga posijaše po zraku i po mraku.*

Mislim da mi Branko ne bi zamjerio što sam se usudio da dopunim ovaj životopis kratkim osvrtom o njegovim posljednjim danima na osnovu naših telefonskih razgovora. U petak ujutru, uoči posljednjeg vikenda u njegovom životu, odmah poslije sedam sati, stiže poziv sa njegovog telefona. U prvi mah sam pomislio da je kraj tu i neko koristi njegov aparat. Javlja se on i dosta čistim i sigurnim glasom govori o teškim i nepodnošljivim noćima koje je imao, tako sputan i uvezan sa svih strana, nemoćan i bez snage da se pokrene ili prevrne. Mehanizmi na krevetu ne rade, bez adekvatnih

je jastuka, a nikoga da mu pomogne, tek mu jedan pacijent sa susjednog kreveta upali i doda telefon... Osjeća ljudsko i lično poniženje našavši se u takvoj situaciji. Kao da se rastače, kao da hiljade termita prolazi kroz njega i po njemu i raznose ga. Ne može ni zamisliti da ostane u bolnici još preko vikenda i da moramo naći načina da ode kući isti dan i da mu u tome pomognem.

Konstatuje da on nema konstrukciju oca Blaža koji je sve muke i patnje ovog svijeta mogao podnijeti bez jauka i da je sličniji stricu Mirku, njegovog je senzibiliteta i sad bolje shvaća neke njegove postupke. Tad mi je na pamet pala Mirkova pjesma „Zaponci“, Branko ju je često kazivao, uglavnom preko telefona, dok je pripremao izbor stričevih pjesama.

*Noć me noptom kopa, oštrozjena, mukla
i rastače tkiva, zglobove razbjene,
u dah me upila, po globu razvukla:
vrijeme od mene raskiva razmjene...*

Analogiju njegovog stanja s Mirkovom pjesmom sam prećutao, obećao da ćemo svi koji možemo nastojati da se popravi njegov položaj i malo se smirio. Popodne je bio osjetno mirniji, sam je pristao da još koji dan ostane u bolnici, hvalio se pažnjom neke doktorke i na ljudski razgovor s bolesnikom iz susjednog kreveta.

Kad je stigao kući, odmah mi se javio *iz svog kreveta* i to je saopštio tonom nekoga ko je obavio težak, a važan posao, pa dodao: *Čini mi se da bih nešto mogao pojesti, a ne znam šta smijem.* Razgovarali smo desetak minuta, na njegovu inicijativu, a ja sam insistirao da mora da se odmori i da razgovor prekinemo. Obećao sam mu da ću doći za neki dan,

čim počine od muka bolničkih. Sjutri dan ga nijesam zvao jer je Marko pričao s njim i javio mi. Narednog dana, dok sam razmišljao kad bi bilo najbolje da ga zovem, telefon se oglasi. Marko odsutno reče: *Branko je umro, Boško mi sad javi.*

Milenija Vračar

BIBLIOTEKA LUČA, ANTOLOGIJA CRNOGORSKE KNJIŽEVNOSTI – DOPRINOS BRANKA BANJEVIĆA, JEDNOG OD UREDNIKA EDICIJE

U trenutku (koji prilično traje) kada napisano i objavljeno ništa ne znači, kada gotovo nema čovjeka čija bi izjava, mišljenje, stav, nešto značila, kada je sve nevažno, bez autoriteta (u finom smislu); mnoga izdanja reciklaža već publikovanog, a iz izloga knjižara i sajamskih hala brojnih tzv. sajмова knjiga nas posmatraju „knjige bombonjere“, lijepo upakovane i poluprazne; predstaviti rad na ediciji *Luča* jednog od njenih urednika i priređivača više izdanja iz edicije i reći da su njene knjige činile štiva u koja se nije sumnjalo (sadržajno, stilski, jezički, grafički) – djeluje nestvarno. „Simbolično dat naziv (‘luča’ – iskra, zrak, svjetlost), sa Njogoševim stihom kao motom (‘udar nađe iskru u kamenu’), već u najavi nagovještava planove i intencije stvaralaca, organizatora ovog veoma korisnog i važnog kulturnog poduhvata, društveno opravdanog, i, čak, nužnog.“ (Č. Drašković, 1977)¹

Crnogorska književnost je prvi put predstavljena cjelovito (od početaka do druge polovine 20. vijeka), sistematično, u dobrim izborima, sa relevantnim priređivačima. Naročito je

¹ „Biblioteka *Luča* – veliki doprinos jedinstvenom reprezentovanju crnogorske književnosti“, *Bibliografski vjesnik*, God. VI, br. 2– 3, Cetinje, 1977, str. 253.

to u ovom trenutku značajno pomenuti, s obzirom da se sve osporava, otima, svrstava tamo gdje ne pripada.

Edicija *Luča* Izdavačko-štamarskog preduzeća „Grafički zavod“, potom Novinsko-izdavačkog preduzeća „Pobjeda“ (Titograd) predstavlja, vjerovatno, najznačajniji izdavački segment druge polovine 20. vijeka u Crnoj Gori. Ovom edicijom prvi put je predstavljena crnogorska književnost od usmenosti do perioda personalne književnosti i individualnih autora. Za svaku od knjiga iz edicije trebalo je izabrati adekvatne priređivače, prethodno napraviti izbor autora zastupljenih u ediciji, izbor iz stvaralačkog opusa tih autora, prateće tekstove i bibliografiju zastupljenih djela, sve pripremiti za štampu, korigovati, likovno-grafički urediti i predstaviti cjelovito – rad koji do danas nije prevaziđen.

Biblioteka *Luča* pokrenuta je 1963. godine. Veliki broj značajnih crnogorskih pisaca, istoričara i teoretičara književnosti, književnih kritičara (Miloš Milošević, Gracija Brajković, Slavko Mijušković, Radosav Medenica, Danilo i Radoje Radojević, Vido Latković, Čedo Vuković, Radoslav Rotković, Sreten Asanović, Ratko Božović i dr. – kroz izbore i prateću naučnu aparaturu predstavio je kontinuitet crnogorske književnosti. Uz njih, uređivački tim edicije za najveći broj naslova činili su: Branko Banjević, Milorad Stojović i Sreten Perović. Urednici Biblioteke *Luča* su takođe i priređivači pojedinih naslova iz edicije. Izborom zastupljenih autora i naslova, njihovih priređivača, redakcija *Luče* zavrijedila je 1970. godine tada prestižnu (danas potpuno devalviranu) Trinaestojulsku nagradu. „Redakcija Biblioteke *Luča* Grafičkog zavoda u Titogradu – za koncepciju i rezultate u publikovanju antologijskog izbora crnogorske književnosti od najstarijih vremena.“²

² „Dodijeljene trinaestojulske nagrade“, *Pobjeda*, God. XXVI, br. 2941

U Biblioteci *Luča* su, od 1963. do 1987. godine, kroz 12 kola objavljene 72 knjige (koliko sam uspjela da utvrdim u fondove Nacionalne biblioteke Crne Gore). Neki naslovi su imali po dva izdanja: *Epska narodna poezija Crne Gore*, *Gorski vijenac* i *Luča mikrokozma* P. II Petrovića Njegoša, *Svadba Mihaila Lalića*, *Vuk i zvono* Miodraga Bulatovića, *Pjevam zemlju*, izbor iz poezije Dušana Kostića, *Ponoć mene*, izbor iz poezije Rista Ratkovića i *Sjaj legende*, izbor iz stvaralaštva Marka Miljanova.

Luča je mogla (dijelom i jeste) kroz obrazovni sistem generacijama „učitati“ naše stvaraoce i naslove, kontinuitet književnog stvaranja na ovim prostorima, raznovrsnost tema i poetika... Danas je većina zastupljenih autora našim srednjoškolcima, studentima, prosječnim čitaocima potpuno nepoznata. Mi ne umijemo, nećemo da ostvareno čujemo, usvajamo kao dio našeg obrazovnog habitusa, književnog i kulturnog kontinuiteta. Tako je uglavnom u svim oblastima...

Uloga Branka Banjevića kao urednika i priređivača pojedinih knjiga iz edicije veoma je značajna. Pisac je ustupio mjesto, dao prednost pripremi i objavljivanju djela drugih autora, nauštrb, možda, znatno više sopstvenih poetskih ostvarenja.

Edicija je obuhvatila usmenu književnost – liriku, lirsko-epske vrste, prozne forme (bajke, basne, legende). Sami naslovi: *Vatra samotvora* – narodne bajke, *Polje jadikovo* – tužbalice, *Potopno vrijeme* – narodne priče, *Kad je sve zborilo* – narodne basne, *Vilina gora* – legende; *Evandjelje po narodu* – poslovice i izreke, *Crnogorske anegdote*; umjetnička književnost: *S praga u svijet* – putopisi,

(9. VII 1970), str. 1.

Svjedočenja – memoari, *Poezija baroka*, *Proza baroka*, do izbora iz djela pojedinačnih autora: *Plam u plamu* (Petar II), *Rat crnogorski* (Nikola I), *Sjaj legende* (Marko Miljanov) govore o „poetskom“ pristupu temi, direktno uvode u opus koji predstavljaju.

Danas je ove knjige teško naći, osim u bibliotekama. Mnoge od njih nemaju do sada adekvatnu zamjenu. Možda bi ediciju trebalo ponoviti – reprintom.

Uz rad na uređivanju edicije, Branko Banjević je priredio knjige: *Izabrana pisma*, Petra II Petrovića Njegoša (1967); zatim kratke poetske forme *pjesme, stihove, misli* pod naslovom *Plam u plamu*, Petra II P. Njegoša (1969); antologiju crnogorskih narodnih tužbalica *Polje jadikovo* (1971); *Pleme za oblakom*, izbor crnogorske poezije druge polovine devetnaestog vijeka (1973); *Rat crnogorski*, izbor iz književnog opusa Nikole I Petrovića Njegoša (1975); *Snijeg i more*, izbor iz stvaralaštva Stefana Mitrovića (1976).

Banjević je priredio književne izbore koji su, na neki način, tematski srasli sa ukupnim životom, tradicijom i istorijom: „Veze poezije i stvarnosti su raznovrsne i mnogobrojne, vidljive i nevidljive, objašnjive i nesagledive... I sam pjesnik nije uvijek svjestan svih tih dodira pjesme i vremena...“³; stvaralaštvo i opuse do tada kritički nevalorizovane, kada nemaju kritičku mjeru u najbližem i širem okruženju. To nije lako – dati mjeru npr. obimnom književnom opusu Nikole I Petrovića, uočiti značaj ranih pjesama Petra II Petrovića Njegoša, nit koja vodi do najznačajnijih (najcitiranijih, tumačenih, prevedenih) djela; valorizovati; napraviti izbor

³ B. Banjević, „Jedan vid ‘primijenjene’ poezije“, u: Nikola I Petrović, *Rat crnogorski*, Titograd, 1975, 9.

autora i naslova iz postnjegoševskog perioda; smjestiti ih u kontekst crnogorskog i opšteg trenutka u književnosti i naći mjeru estetskog i značaj u kontinuitetu opšteg stvaralačkog trenutka. Analiza opusa u cjelini, mjesto u književnosti, u odnosu na duh vremena, ono što mu prethodi kao književna tradicija, ono što djelo ostavlja svojim sadržajem – kao poetsko nasljeđe ili samo nasljeđe u vremenu, društvenom kontekstu.

Evo nekih izvoda i ocjena B. Banjevića iz predgovora naslovima koje je priredio. Na primjer tužbalice – njihov značaj, trajanje kroz vrijeme, poetski i ustaljeni sadržaj, odnos originalnosti i šablona, uticaj na umjetničku književnost: „Crnogorsko društvo, i preko pokajanja, stvorilo je kult pogibije, umiranja za slobodu, kao vid pobjede nad smrću... Od svih vrsta narodnog stvaralaštva, tužbalica je imala i ima najviše veze sa modernom crnogorskom književnošću. Svaki od naših međuratnih stvaralaca na svoj način vezan je za ovu lirsku vrstu.“⁴

Zatim, recimo, kratke poetske forme Petra II Petrovića Njegoša:

„Stvarajući ove i ovakve pjesme pjesnik je, kao što je rečeno, stvarao i tradiciju crnogorske umjetničke poezije. On je tako prolazio sve faze kroz koje je morala proći crnogorska umjetnička poezija da bi se stiglo do Njegoša.“⁵

⁴ *Polje jadikovo: antologija crnogorskih narodnih tužbalica*, Titorad: Grafički zavod, 1971.

⁵ Petrović Njegoš, Petar II, *Plam u plamu, pjesme, stihovi, misli*, Titograd: Grafički zavod, 1969.

Opus Nikole I Petrovića:

„U svakom slučaju, djelo kralja Nikole je najobimnije i najpretencioznije u poeziji druge polovine devetnaestog vijeka. I obavilo je, velikim dijelom, neliterarne zadatke o kojima smo govorili; u izvjesnoj mjeri obavlja ih i danas... Iako je ispunilo jedno vrijeme, djelo kralja Nikole, svojom ukupnošću, nije bilo na nivou zahtjeva toga vremena. *No, bez poetskih fragmenata rasutih kroz to obimno djelo, to bi vrijeme bilo, ipak, i poetski siromašnije. Jedan mozaik tih fragmenata, dobar dio Memoara, kao i nekoliko proglaša i pisma, danas čine književni lik kralja Nikole.*“⁶

Mjera, zaključak, stav – put do tog stava o opusu autora, temi kojom se bavi, svedena, stilski izvanredna rečenica, konstante su u priređivačkom radu Branka Banjevića.

⁶ Petrović Njegoš, Nikola I, *Rat crnogorski*, Titograd, Pobjeda, 1975.

DOŽIVOTNI AFIRMATOR CRNOGORSKE NACIJE,
JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI

Ima ljudi koji u svojoj profesiji ostvare rezultate pa društvu doprinose isključivo kroz jednu liniju djelovanja. Imaju i oni koji jesu stručnjaci, ali ne doprinose velikim društvenim procesima i napretku zemlje. Pa i oni koji struku i nauku zloupotrebljavaju ne bi li zajednici nanijeli štetu, ili onemogućili njen razvoj.

A ima ljudi za kojima je, čega se god bi se prihvatili, ostajalo dovoljno da i nekolike generacije mogu da uživaju plodove njihova rada.

Branko Banjević nije bio samo pjesnik, niti samo književni kritičar, niti samo izdavač ili samo urednik i priređivač nezaboravnih knjiga, niti je bio samo tumač književne prošlosti Crnogoraca, nije bio samo jedan od osnivača ili predsjednika Matice crnogorske, ili samo jedan od standardologa crnogorskoga jezika – sve je to bio a da je, prije svega, bio čovjek.

No, tek kad se sagleda ogromna literarna i neumjetnička građa koja je ostala za Banjevićem može da postane jasno ovovremeno čitaocu kako je taj autor uspijevao da stvori toliko, u svim sferama u kojima bi se zatekao. Upravo, Banjević je pripadao generaciji onih Crnogoraca koji su ili jedva upamtili Drugi svjetski rat, ili ga pojmlili kao eho pričanja najbližih, no

kojima su pogromi iz perioda do 1941. do 1945. godine i svijest o potrebi odbrane i čuvanja nacionalne slobode trajno odredili karakter. I kad se zagledate u njegove tekstove, iz kojih uistinu izbija ličnost Branka Banjevića, postaje jasno da je lajtmotiv, *modus vivendi* ovoga autora i intelektualca – sloboda.

Formiran na slobodarskom i antifašističkom ognjištu, čiji su kodovi artikulisani jednako u tužbalicama kao i u Markovim *Primjerima*, Banjević je uspio da od svih knjiga, prikaza, saopštenja i intervjuja sačini apoteozu slobodnome čovjeku. Iz mnoštva nanosa koji nam govore i o postepenome poetskom, naučnom i građanskome zrijevanju, izdvaja se osobujni sistem Banjevićevih svjetonazora. A u tom „sistemu elemenata“ bazična jedinica je ideja o slobodi, na kojoj počiva cijeli poetski univerzum.

Banjević je slobodi pristupao oprezno. O njegovim lirskim subjektima koji su pjevali o slobodi već su napisane stranice ozbiljnih stručnih i naučnih radova. Skoro pa ujednačen stav autora tih tekstova je da je Banjević, pjevajući o slobodi, pristupio i njenoj gradaciji. Idući linijom svojevrstne nomenklature slobode, dolazimo i do onih Banjevićevih stihova koji apsolutno slobodnim čovjekom slikaju onoga čovjeka koji je jedino i jedini slobodan od slobode, odnosno slobodan od viška slobode.

Kad bi Crna Gora bila društvo slobode samo za Crnogorce, to bi bilo društvo neslobode. Nema slobode za izdvojene zone, za izdvojene populuse, ako pored žive ljudi koji se osećaju neslobodni, kazao je Banjević na jednom skupu o multikulturalizmu u Crnoj Gori.

Zato ne možemo govoriti o razumijevanju arspoetičkoga, pa i filozofskoga u Banjevićevom djelu, ukoliko se pri analizama

ne uzme u obzir i neumjetnička građa. Svoje ideje, svoju filozofiju Banjević je saopštavao uzgred, pred naučnim skupovima, na okruglim stolovima, novinarima, posmatrajući kako crnogorsko društvo prolazi kroz epohu tranzicije socijalizma u neoliberalizam, i kako se neke od temeljnih vrijednosti Crne Gore nepovratno mijenjaju. Na putu potrage za vlastitim istinama, ne samo da je ostajao nepokolebljiv – Banjević je znanjem i hrabrošću sebe činio kamenom temeljcem mnogih procesa, naročito procesa obnove crnogorskoga suvereniteta i čuvanja multietničkoga sklada Crne Gore.

Ova teza proističe iz rezultata Banjevićeva rada, jer je već od kraja šezdesetih godina prošloga vijeka pa sve do odlaska u penziju s mjesta predsjednika Matice crnogorske zauzimao veoma važnu poziciju u crnogorskoj kulturi. Vrijedni tumač i afirmator crnogorskoga književnoga nasljeđa nije propuštao nijednu priliku da, bilo da je prikazivao nova djela ili priređivao djela klasika, ukaže na položaj Crne Gore i položaj njene kulture u velikoj zajednici naroda i narodnosti. Tako je, naoko uzgred, počela i Banjevićeva borba za crnogorski jezički standard, nedugo nakon proklamovanja Novosadskoga dogovora.

Novosadski dogovor, pisao je Banjević, je precizirao da se radi o jeziku Crnogoraca, Hrvata i Srba i taj kriterijum je trebalo primijeniti u Rječniku. Međutim, Rječnik je to iznevjerio i samim tim ukinuo sebe kao djelo koje naučno odražava stanje našeg jezika danas, čije se ime samo uslovno može prihvatiti jer se ne radi samo o jeziku Srba i Hrvata. Učesnicima Novosadskog dogovora i tvorcima Rječnika sigurno je poznato, ili bi im moralo biti poznato, da je u Crnoj Gori narodni jezik bio u neprekidnoj upotrebi oduvijek, da se taj jezik razvijao i bogatio, da bi u djelu Petra I Petrovića Njegoša dostigao stepen potpuno izgrađenog književnog jezika.

Razumije se, Banjevićev otpor „utapanju“ crnogorske kulture nije bio posljedica konzumacije političkih pamfleta (kojih u to vrijeme nije ni bilo), ili puka nacionalistička težnja (za šta su povremeno optuživani i Banjević i mnogi drugi crnogorski intelektualci), već je njegov odnos prema temeljima nacije proizilazio iz razumijevanja crnogorskoga slobodarstva kao nepobitnoga segmenta tradicije čiji je najvažniji segment – jezik. Banjević je na jezik gledao kao na kodovni sistem kolektivnog pamćenja Crnogoraca, odnosno „vid postojanja svake zajednice“. Iz toga je proizilazio stav da se ukidanjem jezika proizvodi kulturocid nesagledivih razmjera.

Da afirmiše ove ideje, Banjević se služio filozofskim uzorima svoga vremena i njihovim traktatima. Dogovori se, pa i oni lingvistički, smatrao je, sklapaju za račun nekih posebnih pozitivističkih šema, a jezik je „rezultat volje istorijskih neminovnosti“. Tako je, osvrćući se na objavljenu knjigu sa Marksovim, Engelsovim i Lenjinovim tezama, naglasio da se u jeziku ništa ne gubi, jer da „on ima slojeve u kojima se čuva pređeni put.“

Jezik ništa ne zaboravlja. Jezik je živo pamćenje naroda, svijest o sebi. Jezik je govor suprotnosti koje se zbivaju na terenu i istorijskom terenu samoga toga jezika a ne u svijesti, želji ili namjeri, zabludi ili konzervativizmu nekog lingviste. Od jezika se mogu otuđiti pojedinci ili slojevi ili čitave klase jednog naroda, ali narod ne može zaboraviti svoj jezik, jer on upravo i jezikom postoji. Onoga trenutka kad zaboravi svoj jezik narod prestaje da postoji. Atak na biće naroda ide i preko ataka na njegov jezik.

O ataku na narod kroz atak na jezik (odnosno o, u to vrijeme, freško štampanoj knjizi izdavačke kuće Kultura) Banjević je pisao za *Stvaranje* daleke 1970. godine, kad mnogi od

današnjih uticajnih lingvistica i lingvista nijesu bili rođeni. Ovaj podatak fascinantan je, jer se u ondašnjoj Jugoslaviji rad nekoga ko saopštava ovakve stavove o nacionalnim jezicima mogao tretirati kao svojevrsni separatistički čin, odnosno djelovanje faktora koji remeti odnose i mir među narodima u velikoj državnoj zajednici. Banjević je, međutim, snagu za svoje stavove i tumačenja složenih društvenih pitanja crpio iz knjiga neporecivih socijalističkih autoriteta.

Tuđim jezikom se ne može stvarati, pisao je dalje, tuđim jezikom se ne može postojati. U jeziku jednoga naroda nije nešto nepravilno zato što je to u jeziku drugoga naroda drukčije. Narod ne može učiti svoj jezik po normama tuđega jezika. Jezik jednoga naroda ne može biti regionalan, provincijski, jer njegova metropola mora biti u njemu, mora biti on sâm.

Banjević nije bio blagonaklon prema lingvistima koji nameću norme, štaviše smatrao je da lingvistika ne može da jeziku daje dopuštenja, bilo šta odobrava ili zabranjuje, odnosno smatrao je da jezik nije samo stvar lingvistike.

Samo jezička praksa u narodu i njegovoj literaturi određuje šta je pravilno a šta nije. Ne postoje više živi jezici kojima se narodi ne služe.

Razumijevajući složene procese normiranja jezika, Banjević je konstantno isticao ulogu crnogorskih književnika za očuvanje jezika. Pišući o jeziku Petra I zapisao je:

Posebna vrijednost djela Petra I je njegov jezik. To je čisti narodni govor prošao kroz filter jednog obrazovanog i talentovanog stvaraoca, sa minimalnim, neophodnim primjesama crkvenoslovenskog, ruskog i talijanskog jezika. Jezik Petra I je moćan instrument na kojem odjekuju svi

tonovi i vidovi unutrašnjih i spoljašnjih zbivanja. On je rezultat neprekidne upotrebe narodnog jezika u privatnom i državnom životu stare Zete i kasnije Crne Gore. On opovrgava staru tvrdnju da je Vuk uveo narodni jezik i u književnost Crne Gore.

Akcentovani segmenti ove borbe veoma su značajni zbog toga što je Banjević više nego drugi njegovi savremenici, a i više nego i veliki broj današnjih naučnika, ošeo da se jezičke norme ne mogu uspostaviti bez živoga jezika, bez njegove upotrebne vrijednosti, kako u savremenoj komunikaciji, tako i u umjetničkome izražavanju klasičnih ili savremenih pisaca. Da to razumije ponajbolje među drugim borcima za crnogorski jezik pomogao mu je vlastiti umjetnički izraz, odnosno estetsko oblikovano u njegovim pjesmama i poemama. Otud i Banjevićeva konstantna poniranja u međuratnu crnogorsku poeziju.

Naša međuratna literatura, pisao je, a u prvom redu poezija, predstavlja jedan od najbitnijih vidova egzistencije crnogorskog nacionalnog bića. Ona je puna istorijske dubine, koja djeluje u odnosima, žive stvarnosti i cilja koji se budi.

U Zogovićevim, Mitrovićevim, Đonovićevim, pa i u stihovima svoga strica nailazio je na poetske slojeve koji su bili napajani na gezirima crnogorskoga jezika.

Jezik Zogovićeve poezije nije igrarija, nije neobavezan i proizvoljan, ne zavarava se sobom, on izlazi iz istorijskih dubina narodnog iskustva, ne kreće se van tog iskustva jer tamo za njega nema ni odnosa ni ljudi koje on zna i poznaje koje može da kazuje, svaka riječ se muči da nađe i zauzme svoje pravo mjesto, i ona ga gotovo uvijek nalazi, ona je nešto ili nekoga obilježila i tu stoji neuklonjiva i nepobitna,

na teškom poslu odbrane postojanja i smisla. Svaka riječ je kao živ čovjek, kao oslonac, kao lijek. Funkcija egzistencije i opstanak. Sve što pjesnik želi i osjeća da kaže, ova riječ hvata kao opredmećenu i živu namjeru i osjećanje. I radost i tugu i pogibiju i vjeru i mržnju i psovku – sve je opredmetila u toj mjeri kao da je to osjećanje i odnos ona prva i stvorila. Ove riječi znaju da se s riječima, kao ni s čovjekom, ne valja i ne može igrati, da moraju biti istinite da bi postojale. Ta istinitost, to nazivanje pravim imenom, onoga što kazuju, lišilo je ove riječi folklorističkog prizvuka, one narodnjačke boje od koje se riječ vremenom kvari i blijedi, gubi onu vječitu svježinu i izvornost. Zogovićeve riječi kao i stihovi koji ih objedinjavaju, odnosno kao i ono što je njima imenovano, stoje nepodložne vremenu, njihove veze ne gnjiju, one su skoncentrisana energija i time uvijek aktivne.

Ako se navedeni redovi Banjevićevih članaka posmatraju izolovano, odnosno izvan konteksta filozofije ovoga autora i njegovoga doživljaja slobode i viška slobode, savremene čitaocu, onome koji svjedoči najnovijim tranzicijskim procesima u Crnoj Gori (nepune dvije decenije nakon obnove crnogorskoga suvereniteta), naročito onome čitaocu koji bez shvatanja crnogorskoga književnoga kontinuiteta, bez shvatanja dubinskih procesa u jeziku i bez razumijevanja složenih odnosa u savremenome crnogorskom društvu – ovi stavovi mogli se čak doživjeti i kao svojevrsni naučni anahronizam. Međutim, informisanim čitaocima jasno je da su Banjevićevi stavovi danas kudikamo aktuelniji nego u vrijeme kad su nastajali, i to ne samo zbog ovovremenih društveno-političkih strujanja, već prije svega zbog problematizovanja borbe za očuvanje crnogorskoga kulturnog identiteta, u svijetlu pripreme Države Crne Gore

za pristupanje široj međunarodnoj zajednici. Banjević je te procese na određen način anticipirao, što je očevidno u njegovim tekstovima u kojima je komparirao crnogorsku i albansku poeziju na Kosovu.

Crnogorska međuratna književnost i Mekulijeva poezija koja predstavlja albansku međuratnu književnost Kosova, srele su se na istoj temi – na temi nacionalne i klasne eksploatacije albanskog naroda. Zogovićeve 'Ali Binak' ispjevao je, izlio sve muke naroda, sva njegova poniženja, bez i trunke milosti za razne Sav-Batare, Todor-Baše, bez riječi opravdanja za tlačitelje ili one koji im pripadaju. Taj odnos, taj domet, predstavlja čast crnogorskoj književnosti. A sve je to moglo da se ostvari jer je crnogorski narod sam bio u gotovo istoj poziciji kao i albanski.

Banjević-pjesnik opipavao je, dakle, puls potlačenih naroda na venama kojima je tekla poezija. Neosporni pjesnički talenat umio je da u dodiru s tuđom poetikom razvije poseban odnos i posebnu emociju, koju je u člancima dalje uobličavala urednička erudicija. No to ne znači da je Banjević-urednik, koji je bio duboko svjestan toga da se o pjesmama „ne može kazati“ ono što se uvjerljivo uz pomoć njih ošeti, „smetao“ tim stavovima samoj recepciji poezije, ili da je remetio spoljašnjim intervencijama unutrašnji sklad umjetničkoga sistema kodova. Upravo, za Banjevića estetsko u poeziji, u vrhunskim poetskim izrazima, jeste to što dovodi do izjednačavanja lične i narodne, odnosno društvene slobode. Na primjerima Nerudine poezije, smatra Banjević, jasno se vidi proces kad pjesnik i pjesma postaju „narodni“.

Neruda je stvarao i stvara u vrijeme buđenja latinsko-američkih naroda, u vrijeme kad ti narodi dolaze sopstvenoj svijesti, svijesti o sebi, o slobodi ličnoj, nacionalnoj i društvenoj kao uslovu postojanja i opstanka. Taj dolazak

svijesti je skopčan s opasnostima koje uvijek prate lična, nacionalna i društvena otrježnjenja. Ta svijest nije ništa drugo do svijest o vremenima – prošlosti, sadašnjosti i budućnosti – ništa drugo do pristizanje vremena u svijest pojedinaca, nacije i društva.

Eto, tako je Banjević gledao na suodnos velikih pjesnika i istorijskoga trenutka, odnosno na momenat rađanja velikih narodnih pjesnika. S druge strane, za njim su ostali i urednički zapisi koji svjedoče o tome da je sudio zloupotrebama pjesničkoga jezika. Kao urednik je „drugovao“ s mnogim pjesmama i mnogim poetikama, pa je, budući književnim kritičarem s izuzetnim sluhom za estetsko, negodovao nad time kad se daje prednost nacionalnim predodređenjima nad talentom umjetnika.

Kod nas je jezik, još prije Njegoša, stigao do prave poetske metaforike, postao je bogat iskustvom i odnosima koji su se ostvarivali iznijansiranom rečeničkom strukturom, semantičkom slobodom na jasnim moralnim temeljima svijeta i njegovih odnosa. Crnogorski pjesnici polaze dalje od tog već ostvarenog svijeta u metaforici koju im nudi njihov narodni jezik. Međutim, neki ostaju tu, a neki padaju mnogo ispod toga što im poetska tradicija narodnog jezika daje. Dobar dio zloupotrebljava to bogatstvo ačeći se njime, upotrebljavajući ga tako da ga svodi na ono slučajno, na povod koji je on sam ukinuo u sebi. Tako vraćena metaforika postaje nekomunikativna, svijet ostaje nedodirnut, a pjesme postaju nemušte mrlje govora, koje ne obavezuju.

Prihvatajući učenja koja su povremeno dolazila iz zona anglosaksonske *nove kritike*, Banjević je bio zagledan u slojeve svih pjesničkih djela koja je sondirao, a onda je u mnogima pronalazio tragove prazne, patetične zvonjave, koja se ostvaruje „kao udaranje praznih lama, neka zveka

zardalih konzervi ili šobonjenje praznog drvenog suđa i šupljih tikava.“ Toj zvonjavi, koje nije bio lišen ni opus posljednjega crnogorskoga suverena, suprotstavljao se analizama Nerudine poezije, ili poezije Majakovskog, Petra II Petrovića Njegoša.

U jeziku kralja Nikole, u njegovim pjesmama, gotovo da nema mjesta „koje se samo tako moglo reći“. Riječi su lake, slučajne, i ne moraju biti tu. Ne vežu ih neki čvrsti odnosi koji bi u njima i oslobađali smisao i emociju. I pored povremene leksičke svježine, koja je ostala i poslije svih redaktura i lektura, koje nijesu izvođene u saglasnosti sa njegovim jezikom, njegov jezik se doživljava kao nešto konvencionalno i monotono, knjiško i privatno, kao nešto plitko, bez prostora u sebi koji može da primi duboke životne tokove.

Posebna studija mogla bi se napisati o Banjevićevom doprinosu afirmaciji crnogorske usmene književnosti, posebno lirike. Idući tragom mnogih međuratnih crnogorskih književnika, za koje je Banjević često govorio da su očuvali svijest o Crnoj Gori, a koji su nerijetko i sami skupljali i afirmisali crnogorske narodne umotvorine, on je tragao za tužbalicom i obredima što su u najvećoj mjeri zaslužni za pretrajavanje Crnogoraca. Slavne su već u montenegristici Banjevićeve opservacije o formalnoj i sadržinskoj izuzetnosti crnogorske tužbalice i obreda tuženja, kao i njegov stav da tužbalica u mnogo čemu nadmašuje epsku pjesmu.

Nije slučajno to što se moderna crnogorska poezija vezala za tužbalicu na jedan slobodan način i preko nje uspostavila poetski kontinuitet tako da je tužbalica postala živa veza, spona u poetskom kontinuitetu naše literature. To deseteračka pjesma uopšte nije bila, naprotiv, a svi ostali vidovi narodnog stvaralaštva to su u daleko manjoj mjeri od tužbalice.

Banjevića je u vezi s tužbalicom i obredom tuženja fasciniralo lično, odnosno autorsko, koje je imalo jasan društveni status i koje je u sebi sadržalo tajne crnogorskoga slobodarstva. U Crnoj se Gori nad poganima ne tuži, ponavljao je Banjević, naglašavajući da etičke i estetske dimenzije obreda duboko penetriraju u narodno biće, postajući opominjući ili nadahnjujući faktor.

Prava tužilica je i pravi pjesnik. U njoj tužbalica uvijek nastaje. Kad se god osami, izvan sela gdje je niko ne čuje, ona tuži nekoga od svojih. Ona stvara svoj izraz, priprema tužbalicu koju će improvizovati na pokajanju, bira riječi, isprobava obrte. Često sam bio u prilici da slušam tužilice kako tuže dok čuvaju stoku, žnju kozaricu ili što drugo rade. One su tužjele isto kao da su na pokajanju. Dobra tužilica uvijek misli na pjesmu i upoređuje sebe i svoje riječi sa nekom dobrom tužalicom. Ona može da trpi i uticaj neke dobre tužilice, jer ko je slušao više tužbalica zna da tu ima oponašanja i u načinu tuženja i u načinu izražavanja.

Sve analize tužbalice vodile su u Banjevićevim sondažama ka uspostavljanju jednoga čvrstog uvjerenja – da je „taj izraz narodnoga duha“ pokazatelj posebnih procesa što čuvaju i podstiču crnogorski borbeni, slobodarski duh. Tako je tužbalica doživljena kao ključni slobodarski medij, najmoćnije oružje jednoga koda, osuđenog na vječitu borbu. Slobodarski duh su, smatrao je Banjević, njegovale i razvijale upravo tužilice, slaveći herojske pogibije i ukazujući na svijetle primjere sticanja viteške slave.

* * *

Ima montenegrista koji su odgonetali tajne crnogorske kulture i crnogorske književnosti, ali ih nema previše koji

su, kao Branko Banjević, spajali naučnu erudiciju i pjesnički talenat, pa uz pomoć njih duboko pronikli u esenciju stvaranja i trajanja stvaranjem. Otud utisak o majstorskoj lakoći Banjevićeva pohoda. No, poznavaooci njegova djela znaju da taj književni, urednički i književno-kritički put nije bio posut ružinim laticama, i da je Banjevićev pohod bio zatrpan pokušajima brojnih osporavanja i usporavanja. Uprkos tome, decenijama je ispisivao tekstove o Njegošu, Marku Miljanovu, Ljubiši, Laliću, Majakovskom, Zogoviću, Mitroviću, Đonoviću, Mirku Banjeviću... I ne samo o njima. Pisao je i govorio o savremenicima, i o svjetskim klasicima. Govorio je i pisao o svima čije je djelo slavilo slobodu.

Arspoetičko i iskustveno – refleksi osobenoga sistema vrijednosti Branka Banjevića – brižljivo su pohranjeni u člancima i intervjuima. Čitajući ih, svjedočimo da je svim budućim montenegrizima i studentima ostalo mnoštvo prikupljenih dokaza, aksioma, teorema, analiza i drugih pokazatelja autorove sondaže Crne Gore, njegove stalne inspiracije.

Što je mogao da donose Crnoj Gori i Crnogorcima – Banjević je donio. Po knjizi koja je pred nama razumijemo da to nije bilo ni malo, ni lako, a za mnoge će, izvjesno je, ostati nedostižno.

Dragan Radulović

SABLASNI GLASOVI POD NAPUKLIM SUNCEM
(O poemi *Glasovi* Branka Banjevića)

Izbor iz poezije Branka Banjevića, koji je ove godine objavljen u suizdavaštvu Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Matice crnogorske, nosi naslov *Glasovi*, kao i posljednja njegova za života objavljena knjiga. Riječ je o dramskoj poemi, polifone strukture, snažnog dijaloškog impulsa, u kojoj na nadahnut način pjesnički subjekt ispituje i ispisuje svoje osobeno iskustvo svijeta. Već u njegovoj prvoj knjizi *Napuklo sunce* kritika i čitaoci su uočili da je riječ o pjesniku koji je u neprekidnom dijalogu kako sa tradicijom, tako i sa savremenim postignućima u poeziji. Ono što su čitaoci nastavili da svjedoče u njegovim kasnijim djelima jeste odanost dominantnim simbolima: sunce/svjetlost, tica, pas, jezik, konj, kamen, oružje junaka... Ali sunce pogotovo. Sunce, koje je nemoguće izravno posmatrati, od čije snage i svjetlosti nenaviknuti i nenaučeni posmatrači mogu i oslijepiti. Privlačni izazov i opasnost istovremeno.

Sunce je napuklo, tragovi razarajućeg nesavršenstva se odavno naziru u njemu, a pjesnički zadatak jeste da tu pukotinu istraži i stihovima dokumentuje. Svi autorovi omiljeni simboli, oni od kojih je načinjena njegova poezija, doživljavaju svoju dvojnost, napuklina u njima na kraju izlazi na vidjelo: pas je vjerni pratilac ratnika, neustrašiv i odan, čuvar stada i borac protiv vukova, uvijek spreman na

žrtvu, ali pas je i krvotragač, predvodnik hajke, ili ono pod-
muklo lajanje u pozadini: „lajali, lajali, pa stali, izlizao im
se laj“, reći će autor na jednom mjestu u poemi. Tica jeste
metaforička zamjena za slobodu, ali ne treba zaboraviti i zlo-
guki gavranovi lešinari su ptice takođe. Svi simboli koje
pjesnik koristi posjeduju tu protivurječnost u sebi, a svrha
dobre poezije jeste da se ona osvijesti i ponudi čitaocu na
razumijevanje.

Čini se da je autorov odnos prema tradiciji najvidljiviji u
njegovom destruiranju dominantnih simbola prošlosti. Nema više
mjesta za naivno i nekritičko posmatranje uzori-
tih primjera iz davnina, ako je čak i sunce napuklo još lakše
ćemo uočiti i naprsline na oklopu junaka, iskrzano oružje,
konja koji hramlje... Svijet odavno gubi na ljepoti, a jezik
na zvuku i misaonosti, čak ga ni poezija ne uspijeva odbra-
niti. Ili preciznije, ona je posljednja linija odbrane, ali koliko
uspješna... ostaje da se vidi.

Poema *Glasovi* koja se nalazi u ovom izboru, ima svoj za-
nimljiv život, prvi put je objavljena u zbirci *Tica ili jama*,
1978. potom *Glasovi*, poema, 1993. zatim *Glasovi*, dramska
poema, 2018. zatim *Glasovi*, izabrana poezija, 2002. godine.
i sada ponovo *Glasovi*, izbor iz poezije 2023. godine. Bu-
dućem istraživaču crnogorske književnosti, kojemu budu
dostupna pomenuta izdanja, vjerujem da će biti zanimljivo
da istražuje šta se to mijenjalo u poemi, od čega je autor
odustajao, a što je unosio, na koji način se mijenjao njegov
odnos prema formi u stilu i tonu, do kakvih je saznanja do-
lazio tokom rada i kako su ona uticala na samo djelo. Oprav-
dano je pretpostaviti da poema *Glasovi* nije usputna stvar u
njegovom opusu, da se u njoj krije puno toga, možda čak i
jedno pjesničko zavještanje koje je vrijedno tumačenja i či-
talačkog truda. Ostaje pitanje zbog čega je autor, iz knjige u

knjigu, iznova naslovom skretao pažnju čitalaca i kritike baš na tu poemu. Asocijacija *zavještanja* čini mi se korisnom u tom smislu. Ali ta asocijacija otvara nova pitanja: da li je to zavještanje autora čitaocima ili zavještanje koje je autor primio od svojih prethodnika i nastojao ga pjesnički unaprijediti? Ili sve to, istovremeno? Pitanja koja naviru samo potvrđuju da je semiotički potencijal Banjevićeve poezije daleko od iscrpljenog.

Kada razmišljamo o poemi *Glasovi* autor nas upozorava da njen svijet, naš svijet, obasjava „napuklo sunce“. I to upozorenje moramo neprekidno imati na umu. Danas ne postoji više čak ni ona sunčeva svjetlost koja je obasjavala svijet velikih epova. *Rasnova se osnova/ digoše se temelji/ pa se viju kućišta/ sa nebeskim ticama/.../* „Prati je ćuk,“ napisao je autor u poemi. Od sve nekadašnje veličine svijeta i njegove slave ostale su nam tek krhotine i pozicija lirskog subjekta koji još nije posrnuo u nihilizam. A u velikom je iskušenju da to učini, jer sirenski pjev nihilizma je zavodljiv. Pjesnički glas bira na koji način će se odrediti prema svijetu: može dopustiti da ga svijet samelje i pretvori u prah, a može pružiti otpor, po pravilu bez izgleda na pobjedu, ali bar sjajan u svom porazu.

Polifonu i dijalošku strukturu poeme moguće je identifikovati na više načina. Prvi, i donekle najlakši, čitaocu je omogućio sam autor grafičkom organizacijom dijaloških strana. Sablasni glasovi koji učestvuju u dijalogu često su izdvojeni kurzivom, ako već nijesu izdvojeni u posebnu strofu. Drugi način prepoznavanja zahtijeva već izoštriji sluh. Riječ je o stilu i tonu, o kvalitetu jezika kojim se govori, u rasponu od administrativno-političkog, suvog i bez emocija, pa do novinarskog ili pseudo-pjesničkog, koji je ispunjen lažnim metaforama i banalnim opštim mjestima. Međutim, koji god

jezik da koriste strane u dijalogu, možemo ih prepoznati i po tome što njihovom govoru autor uvijek suprotstavlja glas sopstvenog lirskog ja, autentičan i neporeciv. Govor poezije se takođe mijenja u zavisnosti od toga o čemu se razgovara. Za razliku od svojih sagovornika koji iskreno vjeruju u dogmatsku ispravnost onoga što zastupaju – bar u svom lukrativnom dijelu vremena iskreno – poeziju razara unutrašnja sumnja: svjesna je zadatka koji sebi postavlja, da zacijeli napuklinu sunca, da osovi svijet i ispuni ga ljudskim vrijednostima, ali je takođe svjesna i sopstvene nemoći. Iako pjesnički subjekt često koristi ljutiti i autoritativni ton, koji kao da dopire sa Olimpa, Sinaja ili Lovćena – a u Banjevićevoj poetici i nije bilo neke značajnije razlike među tim toponimima! – i ta ljutnja je na kraju napuklina, izraz saznanja da se svijet ne može popraviti i da zarobljen u sopstvenoj banalnosti zaslužuje samo prezrivo odmahivanje rukom.

U poemi su posebno zanimljive, skoro dramatske, strategije kojima autor pribjegava da bi ukazao na taj izvorni spor, ali i ponudio moguća rješenja. I razlikuju se, od slučaja do slučaja. Nekada dijalog možemo razumjeti kao razmjenu argumenata dva različita svjetonazora. Ali uslovno i donekle, jer poema ipak nije teorijska rasprava, a dijaloške strane nijesu uvijek jasno odijeljene. U tom slučaju stvar je u ubjeđivanju: poezija ukazuje svijetu kakav bi mogao biti, a svijet se opire, zadovoljan onim kakav jeste. Poezija uzvraća u rasponu od iskričave i duhovite pakosti do hladnog prezira, a svijet od cinične opomene malodobnom djetetu koje se nalazi na ivici da primijeti očigledne nedostatke careve garderobe, pa sve do hajke u kojoj se najpotpunije demonstrira barokna raskoš ljudskog onečovječenja. Sablasna igra nadmudrivanja u kojoj nema dobitnika. Najzad, svijet očekuje od poezije da ona obožava i u stihovima slavi njegove

dnevne zablude, a poezija na to ne želi da pristane. Svijet koji histerično dokazuje da je najpravedniji od svih prethodnih svjetova nema više strpljenja niti spokoja za suptilne poruke poezije. Nažalost, što se na kraju ispostavlja kao pouzdano – oboje su istovremeno u pravu: svijet zadovoljan sobom čiji je imperativ dnevno preživljavanje i tužni Orfejev pjev koji zaziva Euridiku po tamnim prostorima Hada.

Poema *Glasovi* Branka Banjevića je djelo veoma bogato značenjima i pravo je čitalačko zadovoljstvo odgonetati njihove slojeve i međusobna preplitanja. Iskušava naše čitalačko iskustvo, ali i domete našega saznanja. Kao što poezija, ako je prava, uvijek i čini. Njegova poezija čovjeka oslobađa lažnog sjaja i banalnosti epohe, lišava ga privida i samoobmane, i nastoji ga ohrabriti da izdrži na mjestu najčistije strave i zvjezdanog obasjanja – a za Branka Banjevića to je mjesto gdje u jeziku, slobodi i moralu pjesnički stanuje čovjek.

Draško Došljak

SLIKA CRNE GORE U STVARALAŠTVU
BRANKA BANJEVIĆA

*Kako obraz ne izgubi
među njima*

(Branko Banjević: „Među njima“)

„Crnogorci imaju veliku međuratnu literaturu. Za sve što izgovorim u svrhu vrednovanja imam puno pokriće. Ne govorim napamet, već na osnovu poniranja u tu vrijednost naše literature i njenog doprinosa razvoju Crne Gore i kontinuitetu crnogorske kulture. Međuratni crnogorski pjesnici, prozaici i slikari su stvorili veliko djelo. Oni su Njegoša nastavili da produžavaju potpuno modernim poetskim jezikom, oslonjenim na Njegošev crnogorski jezik, koji je beskrajan i koji ne zastarijeva“ (Šednik 2022: Branko Banjević, 51).

Književno djelo posmatra se kao višeslojna struktura u kojoj formalne i sadržajne suštine obrazuju neraskidivo zajedništvo. Ako se za potrebe književne analize privremeno razdvaja izraz od izraženog, to se čini uz svijest da je njihova nedjeljivost uslov ispoljavanja umjetničke punoće djela. Bit umjetničkog govora je u toj nedjeljivosti. Život umjetničkog organizma presahne, bilo da se svodi na tijelo formalnih shema, bilo na zbir u njima saopštenih činjenica. Umjetničko djelo, ipak, nije neprobojna i neprozirna masa.

Pjesničko djelo, kao jedna velika rečenica, ima i svoju gramatiku, i svoju semantiku, svoju sintaksu i prozodiju, i svoju fiziku i metafiziku. Ona je cjelina organizovana na izvjestan način od manjih, cjelovitijih jedinica, koje u složenoj strukturi djela stoje u određenoj međusobnoj vezi, ispoljavaju manji ili veći stepen srodnosti ili nesrodnosti; uključuju se u izvjestan međuzavisni poredak odnosa, istovremeno se podređuju smislu i poretku sveobuhvatne structure djela (V. Popović 2016: 36–37).

Branka Banjevića u prostoru savremene, poslijeratne, crnogorske poezije prepoznamo po pjesničkoj riječi koja istražuje prostor bića, stalno u sukobu sa svim prizemnim i kanonskim, sa svakom ukalupljenošću i formalnošću, a u dosluhu sa živom tradicijom i modernom dramatikom pjesničkih struktura. Branko Banjević je čitavim svojim bićem za potpunu okrenutost čovjeku, stopljenost svih sila poezije u jedan mlaz, u jedno moćno svijetlo koje će obasjati čovjeka u cjelini, od iskoni, od početka, njegovu dramu zemaljskog postojanja, njegove sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, njegovu tjeskobu u životu i svijetu, njegovu ugroženost i njegovu nadu, njegov san, njegovu ljubav, njegove slutnje i njegove uzaludnosti. (Jeknić 1973: 10).

Potvrđuju to i stihovi pjesme „Vidim ih“:

*Vidim ih
Kako rade svim silama
da te pretvore u podanika
Vidim ih
kako te osamljuju
da poludiš
Vidim ih
kako ne mogu ništa
Tvojoj suzi*

Zasnovana na sopstvenoj poetici, Banjevićeva poezija posjeduje sopstveni prostor u kojem se emocionalno i misaono razbuktava i smiruje, u kojem radi, u kojem se događa kao biće govora i jezika, sistem znakova za koje se mora reći da emituju pjesmu kakvu prije pjesničkih knjiga Banjevićevih nijesmo slušali. (Jeknić 1973: 29).

U nekoliko njegovih pjesničkih ciklusa, upravo, nalazimo ove Jeknićeve tvrdnje. U pjesmi „Samština“, Banjević pjeva: *Jezik preko neba ide/ prati ga i srce i glava/ Neka se divlje zvijezde vide/ i zmija što u suncu spava*, kao i u poemi *Glasovi: Misli jama da je sama/ misli jama da sam sam/ Riječi se prepadoše/ Vrana uze u kljun kuću/ Uj! Sunce vijoglavo/ kako može kam u nebo*, te u pjesmi „Zraka i zvuk“: *Grobovi/ u zraci/ u zvuku/ Uz zraku sunca// penje se pas/ i lišaj/ Psi/ u račvama/ u stubovima/ svjetlosti*.

Crna Gora i njen identitet su i pjesnička preokupacija Branka Banjevića. U jednom intervjuu on veli: „Oni koji se bore za identitet nijesu ni za čiju neslobodu, ne ugrožavaju ničije pravo, već tim svojim ponašanjem svima pomažu da budu slobodni ljudi i da se kao slobodni ljudi ponašaju, gdje god se našli“ – istakao je u posljednjem intervjuu za *Pobjedu*, u julu 2020. godine književnik Branko Banjević, i zaključio: „Naša borba za identitet ne ugrožava nikoga osim onoga koji je protiv slobode čovjekove na svakoj tački zemaljske kugle.“ U pjesmi „Samo nas ima“ (podnaslov: *Govori Ljubo Ćupić u Nikšiću 1942. ispred četničkih cijevi*), Banjević kaže: *Niko nam ništa ne može/ Čujte me mrtvi i živi/ niko nam ništa ne može/ Biste nas po tabanima/ vješaste nas strmoglavice/ igraste ni kolo na prsima/ niz duge noći pendrekaste/ premiještaste nam lice/ oči nam piste lelek nam lomiste/ Niko nam ništa ne može*.

U rukovjetu pjesama *Gavran hrani Crnu Goru*: „Pokajanje“,

„Čelo – lastavica“, „Masline u govoru“, „Uboji u vedrini“, „Zmija u zvijezdi“, „Tišina iz koje vire kosti“, „Golo kolje“, „Cvijet mrak“, „Ruj i tica“ i „Samština“, poetska riječ Branka Banjevića ima snažne poruke: *Oko ove glave student krug svjetlosti/ oko ove riječi legni krug tisane/ Bistri kamen neba ulazi u kosti/ u govoru se uzdižu masline.*

U pjesmi „Ruj i tica“ (podnaslov: *Na Belveder kod Cetinja...*), Banjević veli: *Ruj krv pušta ognjenu ticu/ tica damar otvoren u nebu/ krš i rujevina piju je/ Trošimo ognjenu ticu mjesto hljeba.* Belveder – istorijski i pjesnički toponim Branka Banjevića. Jer, kako sam Banjević kaže: „Pjesnik je čuđenje po toj moći da održava i vidi suštinu svijeta i onda kada svijet s tim nije saglasan. A čuđenje su u svijetu i po ljepoti koju nosi njihova riječ. Van nje nema ni postojanja ni nepostojanja. Što čuva staru Mesopotamiju – *Gilgameš*; što čuva antičku Grčku – *Ilijada* i *Odiseja*... i Crnu Goru je očuvala poezija: Starac Milija, Njegoš, Mirko Banjević, Radovan Zogović, Janko Đonović, ... Oni su je odbranili od nepostojanja. Odbranili su je vječnim djelima. I uzdigli u sva vremena. Naša đeca to trebaju da znaju. Naš školski sistem to mora da zna“.

Crne Gore nema ni bez tužbalica i leleka. Branko Banjević je priredio *Polje jadikovo* (antologiju tužbalica). U predgovoru je zapisao: „Za književnost je pokajanje značajno jer je stvorilo dvije vrste umjetničkog izražavanja – lelek i tužbalicu. Lelek je čisto muška forma izražavanja bola i suda o nestalom, a tužbalica čisto ženska. Kao što svaka žena ne može i ne umije da tuži, tako ni svaki čovjek ne može i ne umije da leleče. (...) Od svih vrsta narodnog stvaralaštva tužbalica je imala i ima najviše veze sa modernom crnogorskom književnošću. Svaki od naših međuratnih stvaralaca na svoj način vezan je za ovu lirsku

vrstu. To znači da je tužbalica najviše sadržaja i sačuvala onih vrijednosti kontinuiteta, u izrazu, koje je razvila naša moderna literature. Te vrijednosti nijesu folklornoga karaktera, jer u tom slučaju ne bi mogle biti veza sa budućnošću. (Banjević: 2011: 17–18 *Polje jadikovo*, Matica crnogorska, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske)

Bolno je kada riječ pjesnika nema odjeka u svom prostoru. Svakako pjesma „Riječ gospodara sv. Petra na Opštecrcnogorskom zboru“ ljekovito odjekuje i vezuje prošlost i sadašnjost: Završni strofa i poruka:

*Pod svoje nebo
Na okup oko svoga sunca
O Crnogorci
O Crnogorci.*

Branko Banjević je i životom i svojim stvaralaštvom vezan za Crnu Goru. Onu čojšku i visokomoralnu. O takvoj je pjevao i takvu želio.

Literatura:

- Banjević 1978: Branko Banjević, *Tica ili jama*, Pobjeda, Podgorica
- Banjević 2011: Branko Banjević, *Polje jadikovo*, 17–18, Matica crnogorska, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske)
- Jeknić 1978: Dragoljub Jeknić, „Pjesma kao biće“, u: Branko Banjević, *Tica ili jama*, 9–29, Pobjeda, Podgorica
- Popović 2016: Branko Popović, *Mašta i mudrost*, Fond „Marko Miljanov“, Podgorica

Veselin Banjević

BRANKO BANJEVIĆ, IZ *BILJEŽNICE* 1954.

03. 01. 1954.

Dobio sam nagradu za pjesmu (5000). Malo sam se izvukao iz novčane krize. Pišem prilično. Stvaram poeziju zvukova koja treba da djeluje kao muzika, ali za razliku od nje glavno moje izražajno sredstvo je slika data u konturama, glavnim linijama, ali slika kojoj sam udahnuo čitavoga sebe, koja ima svoju dušu i sama živi i djeluje. Kroz svaku pjesmu mi se provlači neka fluidna nit, impuls koji stvara kod svakoga svoj dojam. Smatram da je to potrebno svakoj poeziji. Ideal mi je japanska i kineska lirika i Tadijanovića mnogo cijenim. Smatram da je veliki pjesnik. Svaka njegova pjesma, rekao bi čovjek, sama je nikla iz zemlje. Mirko je napisao „Buru na Jadranu“. Mnogo mi se dopada, ali samo ono što je (sada?) pisao. Iz Nikšića mi pišu Rajko i Vojo. Objavljuju pjesme. Vojo će biti dobar pjesnik. Tata mi ne piše. (Goli otok, prim. V. B.). Od kuće takođe.

ЈАНУАР

3 Недеља	Ево мо сам некрозу за пролету. (1955). Мале сад и избукао из нове. Мр се, дивен шрабливо.
4 Понедељак	Свободан позиву изгледа и ја мрета да збогује као мудроста, али за размишља ога ме, такође мије издрже по срце што је чинио да је
5 Уторак	7 конгреса, таквим ми Тријана, али сам са крај сам поздраву Тинарков ице, која има чинио збо и сам мрета и брине је.
6 Среда	Кроз шару ми се изсењу и државни нека државни ице, мије не мије мрета ице, шару мије државни Самостран да је ице мрета
7 Четвртак	шару позиву, ице ми је ице ице и ице ице ице. и мрета ице мије ице Самостран да је ице ице шару мрета ице ице, ице
8 Петак	ице ице, ице је ице ице ице. Мрета је ице ице ице ице. Мрета мије ице ице сам ице мије ице ице ице. Мрета ице мије ице ице ице ице ице ице ице
9 Субота	ице ице. Мрета мије ице ице ице ице ице.

18. 06. 1954.

Risto na odru jedva primjetan, ubog kao za života. Tanka crna krv na sastavu usana i jezivo mirno lice, modro od ćutanja. Žena pored glave jeca: „Dragi Risto, nikad te neću zaboraviti.“ Sjetih se Rilkea: „Miris pjesnika je bio kao otvorena utroba ploda što se kvvari.“ Jedna muva nešto traži

РИСТО РАТКОВИЋ

ДОДИРИ

18-11-54 Risto mi je rekao da ova je jedna od najvažnijih stvari kao i za mladića. Kada čovjek umre na samostalnu zemlju u jeziku njegove umre možda od ljubavi. Mnoga su to bila riječi. U stvari Risto, nikad me nije zaboravio. On mi se Risto: „Nije vrijeme je bilo kao obična života koja su u stvari. Jedna mi je bila misao o pravu u slučaju. Onaj koji je. Prije mi je dosta ovdje je bilo nešto - kao. Inače, vrijeme mi je odužavalo nekoliko dana.

20-11-54 Oni su mi se pridružili. Onda mi je bilo. Upravo sam se od njega 10-20 cm prije... Nije ni riječi ovdje... „Zaista ne mogu pronaći nam se...“ i drugi... „Inače...“

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
 НОВО ПОКОЛЕЊЕ
 БЕОГРАД 1952

po čelu. Otjerao je. Prije tri dana ovo čelo je sa mnom razgovaralo. Ni slutilo nije ovu strašnu sudbinu. Risto je umro oko podne u bolnici. Nije dolazio sebi. Jedino jedanput i to ne sasvim. Mirko mi reče da je umro Risto Ratković sinoć od srca. Prije tri četiri dana bio sam kod njega da ga intervjuišem. Odgovore na neka pitanja trebao je da mi napiše za ovo nekoliko dana. Nijesam znao da će intervju sa njim biti istovremeno nekrolog. „Ars longa, vita brevis“.

17 Четвртак	
18 Петак	Ристо је умро око 10 часова у Јоанину, брзо изазвао себи, Ристо је умро и ово се сачува.
19 Субота	Умро је на путу са се умире Ристо Паровић умро, од срца Држи мура - Ристо је умро умро је на путу са се на умру умро је на путу са се на умру умро је са му болом за ово ³³ умро је са. Умро је умро је са се умро је са умро је са се умро је са Ам longa, vita brevis.

20. 06. 1955.

Bio sam mu na groblju. Kuća mu mala. Pravougaonik od gline 10–20 cm visok i cvijeće oko krsta. „Zaspati ili umreti, usnuti ili se pretvoriti u suncokret...“ i grob mali, stidljiv, neprimjetan. U 6 h je završena sahrana. Risto na odru jezivo ravnodušan i miran. E... dragi Risto. Parcela 7 blizu Drainca (p8) do staze kod jedne lipe. Mirko reče: „Lijepo će mu biti, njene žile će ga prorasti fino“.

ЈУН	
20 Недеља	У 6 је забршена сахрана Ристо на одру језиво рavnodušan и miran Е... dragi Risto!
21 Понедељак	Парцела 7 близу Драинца (п.8). 20 сажа, од одне липе. Умро је са
22	Умро је са се умро је са умро је са се умро је са

mart 1954.

Dok sam bio u martu u Nikšiću opet sam sanjao Njegoša. Vidio sam ga kao iz neke daljine, ali potpuno jasno u poluprofilu. Imao je oči krupne i mlade, bez onog bolesnog prizvuka, jagodice su bile jako izražene, lice dugo i u donjem dijelu mnogo usko. Sjedio je, ali nekako živo, u crnogorskom odijelu. On me stalno zaokuplja. Nosim se mišlju da napišem lirsku poemu o njemu. Hoće li to ikad biti.

30. 10. 1954.

u kapi nebo zrijeva
i raste zvjezdana ruka

16. 10. 1954.

iz dna raste zeleni prut
...
zeleni prut
postaje veliko drvo
i pušta korijenje
duboko

17. 10. 1954.

na čelu zore bije
nerv sunčani

22. 10. 1954.

u korijenu im se
zakopao
crnokrug

19. 11. 1954.

CRNA GORA

...

nosim vazduh
kao višegodišnje vino
jak
i splet gorskih žila
što sisa moru krv
zato ponekad
kad naiđem
drugovi kažu:
planina

27. 10. 1954.

Da ne čuje guja prisojkinja što u meni spava.

30. 10. 1954.

Odriješio sam čvorove u sebi.

19-XI-59

БЕЛЕШКЕ

Црна Гора

?) На знобу мора и велике
 мору мачице црковне краје
 у дубоком реву камене
 (мораву) мачице и дрво,
 са бравом црковном
 оштра и бистра.

У мачицама брза
 мачице као колица јаворне маче
 и пре се као равном због
 мачице сирам маче због
 и мачице оштра
 као мачице због.

Мачице брза
 као мачице мачице брза
 и (мачице) мачице мачице
 мачице мачице мачице
 зато мачице, мачице,
 мачице мачице:
 мачице

Navedeni dnevnički zapisi i stihovi su uzeti iz Brankove bilježnice tj. malog „Radovog“ kalendara za 1954. godinu. Zapise i stihove neću komentarisati. Ostaviću ih da govore sami za sebe. Ovdje ću iznijeti nekoliko napomena vezanih za to vrijeme i Branka. Godina 1953. je bila prelomna za našu porodicu. Bili smo obilježeni. Blažo, brat mog oca Mirka, Brankov otac, bio je kažnjenik „dvomotorac“ na Golom otoku. Branka i Belu, njegovu sestru, moj otac je prebacio kod nas na Cetinje. Time je Branka sklonio od provokacija i teških posljedica kojima su bile izložene porodice golootokaša. Nažalost, atmosfera pritisaka i sumnjičenja povodom Rezolucije IB-a, koštala je mira mog oca i nas. Uz pomoć par „odgovornih“ drugova iz novostvorene vlasti Crne Gore, hitno smo preseljeni sa Cetinja za Beograd. Moj otac Mirko sa mjesta glavnog i odgovornog urednika časopisa „Stvaranje“, čiji je bio jedan od osnivača, premješten na mjesto urednika u izdavačkom preduzeću Rad u Beogradu. Tako smo se, sklonjeni, 1953. u Beogradu zadesili svi, Branko na fakultetu, a mi smo započinjali novi život. Nijesmo imali, kao na Cetinju, uslova da stanujemo zajedno. Branko se studentski snalazio, ali je skoro svakodnevno bio kod nas. Mom ocu je bio kao prvi sin.

Radovu bilježnicu, kalendar za 1954. godinu, Branko je dobio od mog oca. Džepnog formata, 9 x 12 cm, zelene boje sa zlatotiskom, ona je ispisana olovkom, sitnim rukopisom koji se bez lupe ne može čitati. Na strani do naslovne nalazi se portret mladog Branka, crtež olovkom, rad Branka Tomanovića, vajara. *Bilježnica* sadrži nekoliko dnevničkih zapisa, rječnik ruskih riječi, dva sna o Njegošu, 68 strana pjesama, stihova i usputne bilješke. Ovdje, gore su navedeni

dnevnički zapisi iz *Bilježnice*. Prošireni dnevnički zapisi navedeni su i iz knjige poezije „Dodiri“ Rista Ratkovića, Izdavačko preduzeće „Novo pokolenje“ 1952.

18. 06. 1954. „Risto na odru...“

20. 06. 1954. „Bio sam mu na grobu...“

Oba zapisa se nalaze na naslovnoj strani zbirke, pisani sitno olovkom.

Pjesme i stihovi sa 68 strana *Bilježnice* zahtijevaju buduće uporedno čitanje da bi se vidjelo što je od ovih stihova preživjelo Brankovu redakciju. Branko je već tada bio vrlo samokritičan. Dvadesetak stihova koje sam po svom osjećaju izabrao, nagovještavaju stazu mladog pjesnika kojom će on ići do *Glasova*. U njima se već oblikuju poetski simboli bića, tla Crne Gore...

U dnevničkom zapisu 03. 01. 1954. „Dobio sam nagradu...“, Branko daje mladalački, pjesnički manifest. Time je on dovoljno rekao o periodu iz *Bilježnica*. *Bilježnica* pokazuje, pored pjesničke i zadržavajuću Brankovu osobinu a to je nevjerovatno pamćenje stihova, ljubav prema poeziji i sudbini pjesnika. Lik mog oca, kao pjesnika i strica, sudbina Njegoša, Rista Ratkovića, Majakovskog, Stefana Mitrovića... ovo nabrajam spontano. Pored stihova koje je Branko citirao u dnevničkom zapisu sa Ristove sahrane, on bilježi doslovno sažeti komentar mog oca Mirka, za Ristov grob ispod lipe: „Lijepo će mu biti, njene žile će ga prorasti fino.“ Te žile koje će spojiti pjesnika i tlo su one žile, simboli koje su prorastle Branka za čitav život i ostavile nam ga da nas doziva svojim *Glasovima*.

Branko Tomanović: *Branko Banjević*, olovka, 1954.

IMA LI VIDA IZVAN ZIDA – VIZIONARSKI PEČAT
JEDNE GOSPODSKI OSTARJELE PJESME
(Kako čitati „Napuklo sunce“ u 21. vijeku)

Samo ljubavnim pjesmama vrijeme ne može ništa, zapisao je svojevremeno engleski književnik i kritičar Nik Hornbi kada je objašnjavao kako u rokenrolu pjesme sa političkim tematikama nijesu preživjele zub vremena. Da su se mnogi kroz vjekove trudili da postojanost poezije banalizuju na takav način – svjedočanstva postoje, ali su blijeda kao i teorija. Jer dobra pjesma o slobodi je jednako tako univerzalna, ali ne samo zbog doze ljubavi prema svome u njoj, nego na Balkanu i zbog vječitih teritorijalnih pretenzija i dubinskoosvajačkih taktiziranja koja su dolazila iz susjedstva.

I ne moraju se neke stare, nikad zaboravljene pjesme uopšte modifikovati da bi se uglavile u kalup vremena. Samo ih je potrebno pročitati kao da su napisane juče, između dva Dnevnika na javnom ili nekom drugom servisu i u prolazu svakodnevnih torture; kao da su napisane za naše trenutne glavobolje uzrokovane političkim, ekonomskim, društvenim, intelektualnim i sličnim kolapsima.

Rolan Bart je insistirao na tome da autor mora da ostane po strani, i u savremenom teoretisanju o književnosti zaista je važno da književne karaktere ne posmatramo kao odraze njihovih kreatora, ali da svakako ne bi trebalo da u

potpunosti zanemarimo neke ideološke tačke koje gravitiraju u djelu koje čitamo. Zaista je vrijeme da prestanemo da razmišljamo stalno o tome šta je autor htio da kaže, jer autor u većini slučajeva nije sa nama i u svakom slučaju nije dužan da nam išta pojašnjava nakon što stavi posljednju tačku (ili je ne stavi uopšte) na posljednju riječ u svojoj pjesmi. Bitno je da se fokusiramo na ono što je rekao i na ono što (u već postojećem) u nama izaziva reakciju, tjera nas na razmišljanje, bitno je da se usmjerimo na ono što iz toga možemo da preslikamo na naše danas. Tek na taj način pjesme napisane prije šest decenija neće nikada ostariti na loš način, već će lijepo sazreti da se u njima pronađemo kad nam je to neophodno i da u njima pronađemo ono što nam niko drugi nije mogao dati.

Takva pjesma je i „Napuklo sunce“ Branka Banjevića, objavljena u istoimenoj zbirci 1966. godine. Sve ono što je svojevremeno zapisao o poeziji Ratka Vujoševića, da su se u njemu „srećno srele vrijednosti naše poetske tradicije, jezičke vrijednosti i moderno-savremeno poetsko osjećanje“, to kao da je ključ i za ovu pjesmu. Stara je možda za neke generacije koje ne vire preko ramena svojih predaka, ali nesumnjivo zrela i moćna toliko da joj niti jedan zub vremena, pa ni očnjak iz čeljusti njegovog protoka, nije mogao ništa.

Dekonstrukcija pjesme „Napuklo sunce“ kroz savremenu vizuru nas neće udaljiti od njene prvobitne sadržine i od dubinskih značenja koja u sebi nosi. Čak i s atmosferom samoće se možemo lako identifikovati, iako živimo u doba kad su dvije tačke na suprotnim stranama svijeta dostupnije od prvog čoška.

Jesmo li posljednjih godina u Crnoj Gori svi na putu koji se *muči put da nađe*? Jesmo, ma kako se osjećali u sopstvenoj

koži i u odnosima s ljudima u sopstvenoj državi. Zbunjeni, nesnađeni, bez dobrog oslonca i vođe, na ukletoj raskrsnici ideoloških zagonetki s koje se može svuda, ali na većini opcija stoji tabla koja sugerije da su „radovi u toku“. Naši su ciljevi magloviti, srušeni, baš kao što kaže pjesma, a prostor je razgrađen i nada u nama kao da je kapitulirala pred nebrigom i nerazumijevanjem onih kojima smo ukazali povjerenje „da nam to riješe“.

Dešavaju se ljudskih lica krađe, veli Banjević i to sve u prvoj strofi. I zaista, licemjerje i izigravanje nekog drugog je postalo zaštitni znak kompletnog političkog poretka koji je urušio i ekonomski i pravni. Pjesnik kao da skenira laži, diplome s izmišljenih fakulteta, fašizam koji se zaogrnuo plaštom ekološkog aktivizma, pseudointelektualizam, podaništvo okupatorima. Šest decenija nakon što je pjesma nastala vidim to sunce kao komad naše „ljepotice crne“ – potkopana je i podložna gaženju kao što to odavno nije bila. *A gavran komad po komad otkida/ i od tih komada sebi kuću zida* – ne podsjeća li to na prisvajanje istorije i bogaćenje tuđe tradicije, preuzimanje svega što je nama sveto i na što smo ponosni i slaganje u tuđi spomenar?

Ima u ovoj pjesmi i bijesa. Lirski subjekat ima razloga da pljune, da „mršne“ i to i radi, jer poetski jezik Branka Banjevića je bio možda prgav i pregrub za ono što bi Bogdan Popović smatrao estetski savršenom, „celom lepom pesmom“, ali ne možeš emocijama trgovati zarad odglumljene estetike. Nije Banjević bio „vokabularni piljar“, već selektor sintagmi i emotivac sa istančanim osjećajem za prigodno poređenje. Zamislite tu iskonsku privrženost i potrebu za interakcijom i blještavilom, koja je čovjeka nagnala da napiše pjesmu posvećenu oštećenom izvoru svjetlosti koja može da bude metafora za sve što jednom

životu daje smisao. I kako onda biti nemaštovito i skućeno stvorenje kad od ove pjesme ne bi napravio i patriotsku, i refleksivnu i ljubavnu pjesmu u isto vrijeme. Je li zato potrajala? Uopšte ne moramo da znamo.

A to sunce kad ostane s njima/kao i ja i ono će da pane/ i zaigraće mu po trbuhu tame, upozorava pjesnik i to je pravilo kome se ništa ne može ni dodati ni oduzeti. Za tuđe se hvataju oni koji ni sa svojim ne znaju šta da rade, za tuđe se hvataju oni koji u svome ljepotu ne prodaju, a sve oteto jednom postane proketo (ova banalizacija je toliko tačna da je sama ušla u rečenicu da zalupi vrata od dubokog promišljanja). Kad ove stihove čitamo danas, u jeku krađe kulturne baštine od strane našeg nikad sitog susjeda, kojom žele da zatru crnogorski identitet – Banjević postaje prorok koji je davne 1966. (ili nešto prije) napisao pjesmu o dvadesetim godinama 21. vijeka, a da mu se to potvrdilo pred kraj života. Da li je o tome razmišljao – nikada nećemo znati, ali da je promišljao o svemu što ovom pjesmom može da pokrije, od humanosti i građanske suštine crnogorske državotvornosti i o tome da je jedini način da ona ostane trajna dobro, otvoreno i ljudsko vaspitanje djece – to znam(o).

Lirskog subjekta je napao *neki tuđi zvuk* koji želi da ga okupira, piše Banjević u svojoj mladalačkoj pjesmi, pa to naziva još i prazninom koja svira, sugerišući da je suncu mozak stao. A mozak kad stane – to je bespovratno stanje. U njegovoj pjesmi *put jede svoje graditelje*, kao što i kod nas neki okreću leđa svemu onome što im je država dala, njegovom pjesničkom „ja“ iz usta riječ vade i gaze je na ulicama, *cio sam iznutra pokraden*, kaže pjesnik u ime svog junaka, i *crkava put crkava vidokrug*, ali nije to najcrnje ni u jednom tumačenju ove pjesme, pa ni u ovom kojim se

bavim u vrijeme snažne crkvene invazije na sve crnogorske vrijednosti. Činjenica da je od sunca ostala rana je samo uvod u apsolutni pesimizam oličen u bolnoj poetskoj istini da je ta rana jedini drug lirskom čovjeku Branka Banjevića – to je ona naviklost i ravnodušje koje je gore od mržnje, ono stanje kuvane žabe koja će vrlo brzo, ušuškana u sistemsko zagrijavanje njene snage, bespomoćna skončati od pseudodobronamjernosti kojoj je bila izložena.

Skoro šest decenija nakon što je prvi put objavljena, pjesmu „Napuklo sunce“ moramo čitati kao upozorenje, da ne bismo, poslije svih borbi za slobodu, kako je rekao u jednoj svojoj pjesmi, ostali bez sebe. A odgovor na antologijsko pitanje *ima li vida iza tog zida* još uvijek ne znamo. No, dok god je bliže potpunoj negaciji, možda izrodi neku revoluciju. Nijesu li sve one koje su promijenile poredak proizišle upravo iz beznadežnosti i odsustva i neuspješnosti svih drugih društveno prihvatljivih taktika?

NAPUKLO SUNCE

Idem putem što se muči da put nađe
riječi jedna drugu svim sredstvima guše
dešavaju se ljudskih lica krađe
U meni samom cilj je srušen
pa grdno zija taj prostor razgrađen

I sunce samo sija potkopano
Ima li vida izvan toga zida
Tom crnom stranom bijem se s gavranom
a on mi komad po komad otkida
i od tih komada sebi kuću zida

Imam razloga da pljunem na to sunce
da ga mršnem i prezrem za sva vremena
Kad mu je god muka mene nađe sunce
zna od njega ne bi ostalo ni kamena
zna ono ko je lud da podmeće ramena

A ja nikako ne mogu drukčije
a kad ga iznesem opet sam poražen
drugome sija a meni se smije
a ja vas od njega unakažen
bačen ispod puta negđe gnijjem

I to je tako otkada nas ima
i biće tako sve dok nas ne nestane
A to sunce kad ostane s njima
kao i ja i ono će da pane
i zaigraće mu po trbuhu tame

Jesam li daleko otišao
Možda se to meni samo čini
možda je zrak sunca u meni propao
pa se predajem ludoj mjesecini
Možda se to samo meni čini

Možda me to neki tuđi zvuk napao
pa hoće da me svega okupira
A možda je suncu stvarno mozak stao
jer čujem prozuklu prazninu kako svira
kako nikad niko nije znao

Put više ne zna kud udara
uveo je u praksu da jede graditelje
Je li to mjesecina pa mi se udvara
put sjedi izio me i kosti mi đelje
oblizuje se i već druge melje

I riječ mi голу iz usta vade
obaraju je i ulicama gaze
Cio sam iznutra pokraden
od tih što i smislu jezik plaze
što su u zasjede pretvorili staze

Evo me na visu samo sama
crkava put crkava vidokrug
Od velikog sunca osta mi samo rana
i to je danas moj jedini drug
i to je danas moj jedini drug

Borislav Jovanović

SLOBODNI LJUDI I NJIHOVI POTOMCI
(Neke biografeme Branka Banjevića)

Ne može se danas, imajući u vidu što se dešava sa Crnom Gorom, govoriti o Branku Banjeviću, a ne reći ono što je inicirano i naslovom ovog teksta. A povod za ovaj biografemski pristup Branku Banjeviću je ukazivanje na one podatke, iskaze, uradke, ili jedan dio njih, koji su bitni za tumačenje njegovog, kako književnog, tako i vanknjiževnog djela. Ili oboje istovremeno. Od toga, kao prvo, izdvajam njegov iskaz nacionalno-identitetskog, fundamentalnog, karaktera koji je u svakoj situaciji isticao kao refren, kao oporuku, a on glasi: *Crnogorci su uvijek bili slobodni ljudi*. Misleći pritom na povijesnost stvaranja crnogorske države i nacije. Pogotovo, u odnosu na druge južnoslovenske narode kojima niko ne osporava ni jedno ni drugo, iako su skoro svi bili pod kolonijalnom vlašću, stoljećima.

Anticrnogorski kiklop

Dakle, slobodni ljudi, slobodna država, slobodna nacija. Ovaj postulat naglašavao je sve više i više – skoro kao – bivajući svjedokom krajem milenijumskog i sadašnjeg posrtanja Crne Gore. Pritom je imao u vidu, naravno,

opasnost od unutrašnjeg i spoljašnjeg anticrnogorskog kiklopa. Od velikosrpstva. Bio je ushićen obnovom crnogorske državnosti, ali se i bojao misleći na sva naša nenapukla i pukla – raspukla sunca.

Branko Banjević se, zapravo, cijelog svog života bavio etikom kao univerzalnom vrijednošću s posebnim fokusom na etiku Crnogoraca, odnosno crnogorskog nacionalnog bića. I ta njegova, rekao bih, duboko urođena autorska motivacija traje i kroz njegovu poeziju i kroz ono što su izvanpoetski radovi. On je, kao i mnogi crnogorski pisci, nosio iskonski strah za sudbinu svoje zemlje, za njenu slamku među vihorove.

Nosio ga je kao veliki teret i kao nadu. Glavni oslonac svog naroda u svim izazovima vidio je, uprkos svemu, u njegovoj etici, u njegovoj istorijski personaliziranoj etičkoj stegi, kao crnogorskom, duhovnom i nacionalnom jezgru. I pitanje svih pitanja danas nije više pitanje što se dešava sa građanskom i evropskom Crnom Gorom, već što se dešava s Crnogorcima, sa crnogorskom etikom, slobodom i postslobodom. Sa Crnogorcima, potomcima, koji neće da budu Crnogorci i koji neće, prirodno i monolitno, svoju državu – koji neće svoju Maticu za Maticu. Što je elementarni patriotizam svakog naroda – nepokolebljiva privrženost svojoj državi i njenom sveukupnom identitetu.

Gubljenje nacionalne supstance

Da li je moguće da je tako brzo Crna Gora spala na najniže grane nacionalne samosvijesti, što je za Branka Banjevića bila centripetalna sila njenog opstanka? Otkud, zapravo,

ovolika imobilizacija, i rasulo nacionalnog bića i otkud ovoliko zavjerenika u Crnoj Gori protiv svoje istorijske države i nacije. Pitanje je, svakako, složeno i zahtijevalo bi naučni skup multidisciplinarnog profila. Tu bi, čini mi se, bilo obavezno i prisustvo stručnjaka psihopatologa. Izvjesno je da je zatiranje crnogorske istorije i nacije jedan od najvećih genocida ne samo na Balkanu.

Latentna i transparentna dekonstrukcija Crne Gore započeta početkom devedesetih godina, kulminirala je i oficijelno prije tri godine. Prije dvadesetak dana ona je i konačno ogađena. Obezglavljena od, prije svega, domaćih udarnika, otuđenika. Ogađena je od onih koji su preko noći postajali njeni velikosrpski oklopnici. Na čelo ove zemlje su došli nosioci barjaka sa revanšističkom kokardom. Crnogorski gubitak svih gubitaka u postsocijalističkom periodu je to što smo ostali, i ostajemo, bez nacionalnoidentitetske supstance. Ona je ostvarena idejom o bezuslovnom posrbljanju Crnogoraca. A to je jednoj državi kao amputacija obje noge. Naglim gubljenjem nacionalnog identiteta Crnogoraca gubi se i istorijski i evropski duh Crne Gore.

Nema Crne Gore dok se god u ovim vremenima ne može okupiti makar 50.000 ljudi u znak odbrane od sopstvenog nestajanja. Nije nas, valjda, do kraja ubila domaća i sveukupna velikosrpska kap! Fašizam skrajnuo antifašizam. Više je nestalo u posljednja dva popisa stanovništva Crnogoraca nego što ih je poginulo u milenijumskoj oslobodilačkoj borbi. S ovim popisom, kako je krenulo, Crnogorci će biti strpani u zadnji džep.

Danas je, iako prosrpske partije za protekle tri decenije nijesu bile na vlasti, broj nacionalnih Crnogoraca skoro prepolovljen. To je bio i ostao najveći, krunski, velikosrpski cilj i kapital. To je potpuno novi, najmanje statistički, već

istorijski faktor za crnogorsku budućnost. Dok su se suverenisti držali zagarantovanih mandata, Velikosrpska antikomunistička i antisuverenistička propaganda, kojoj je bilo dopušteno sve, dovelo nas je ponovo do od manjinskog statusa u sopstvenoj državi.

Pozivni znak – etika – izdaja

Govoriti o Branku Banjeviću danas, na prikrajku 2023. godine, kao posvećeniku Crne Gore i njenog nacionalnog bića znači više od jednog konvencionalnog omaža. To znači govoriti o Branku Banjeviću kao pozivnom znaku. Imati ga kao jasan, mobilan, glas neodustajanja od Crne Gore, znajući da nam nema druge pomoći osim sopstvene.

Misliti intelektualnu i poetsku ličnost Branka Banjevića, znači reaktivirati sopstvenu svijest o današnjoj Crnoj Gori kojoj sve više pišu nekrologe, kako njeni još preostali čuvari, tako njeni veseli ovovremeni grobari. Znači govoriti o Crnoj Gori kojom vlada anticrnogorski, kelnerski trijumfirat od kojih jedan, nominalno drugi po poziciji u ustavnom poretku sa visokom četničkom titulom, očigledno, preuzima Crnu Goru u svoje ruke.

To, dalje, znači, govoriti o zemlji u kojoj je svaka njena, crnogorska, crkva i manastir i druge, državne, adrese zakađene antihrišćanskim, anticrnogorskim i fašističkim tamjanom. To je naš jedini suzavac. Velikosrpska desnica je postala Peta i, glavna, anticrnogorska kolona. Misliti danas, i ne samo danas, Branka Banjevića, znači misliti, na crnogorsku etiku kao i na crnogorsku izdaju. Kako prošlo-vjekovnu, tako i na ovu koja nam je pred očima... Misliti na dvije revolucije – antibirokratsku i antireferendumsku – koje

su bile sve malignije sa najavom suverenizma.

Crnom Gorom je proteklih trideset godina tutnjao klerofašizam, antikomunizam, šovinizam, turbomitomanski revizionizam, antisuverenizam, prokletstvo svega što je imalo crnogorsku oznaku. Na sve to zvanična Crna Gora je gledala sa nekog benignog, ekvilibrističkog aspekta. Nije se usudila da izgovori, pisne, čak ni glas Š kao unitaristički oduzeti dio maternjeg, službenog, jezika.

Sve ostale nacionalnosti među nama i oko nas su vodile i vode veliku brigu o svojim strateškim, bivstvujućim interesima. I te kako! Crnogorci nijesu šćeli da se miješaju u svoje nacionalno pitanje, da ne bi bili nacionalisti. Naravno, nacionalisti u rodoljubivom izdanju. U njegovom punom antiosvajačkom i antirasističkom formatu. Tranzicija iz nacionalne u građansku državu nije moguća preko noći. Mi smo taj kompromis prihvatili, ostali samo formalno, imajući u vidu sopstvenu sudbinu. Svačija lojalnost je upitna od istorijskog do istorijskog trenutka. Strah od asimilacije najmanje je brinuo Crnogorce. Čuvali smo samo druge od sebe. Drugi su to radili i rade vještije.

I, evo, imamo izvornu velikosrpsku krunu na vlasti koja s veseljem otpisuje Crnogorce kao potrošnu robu. Zbog naše tradicionalne naivnosti nijesmo uradili ono što je trebalo – ozakonili, krivično, kako Ustavom tako i drugim propisima zaštitili crnogorski identitet. Umjesto priče o tome kako je naš identitet nedvosmisleno dovršen, mi smo i sami govorili o njenoj okrnjenosti, što je kopanje sopstvene jame. Više bi o toj nedovršenosti mogli da pričaju oni koji nas svakodnevno asimiliraju imajući u vidu i to naše kolebanje. Zašto nam na okupljanja u znak protesta zbog poništavanja Crnogoraca liče na pogrebne svečanosti sa malo prisutnih. Zašto!

Vapaj

U kontekstu rečenog podsećam na neke od, uslovno govoreći, ne samo izvanpoetskih biografema Branka Banjevića među kojima je već pomenuta opomena: *Crnogorci su uvijek bili slobodni ljudi*. Banjevićev uporišni oslonac u svim ogledanjima o Crnoj Gori. Dakle, etika jednako nacionalni identitet i kao uzrok njegovog stvaranja i kao uzrok njegovog nacionalnog i državnog opstajanja. To je Brankova vertikalna oporuka. Njegov vapaj nakon što je vidio naše ovovremeno moralno gubilište.

Tako se Crna Gora našla, više nego ikad, u jednom predsmrtnom, orevuarskom činu – zločinu nad njom. To je naše aktuelno *Jadikovo polje*, kako se zove i knjiga Branka Banjevića posvećena narodnom nacionalnom stvaralaštvu. A Branko je govorio krajem prošlog vijeka: *Naši preci su nam predali zakon čojstva i junaštva, odnosno zakon časti i slobode na nivou Kantovog kategoričkog imperativa*.

Druga biografema je ona koja je samo nastavak prethodne. Riječ je Brankovom neposustalom angažovanju na spašavanju crnogorskog kulturnog identiteta još od nastupa na antiratnim mitinzima početkom devedesetih godina gdje je naglašavao da je jedini oslonac očuvanja Crne Gore odlučni povratak nacionalnom biću. U intervjuu koji sam imao sa Brankom 11. jula 1999.godine rekao je: *Jedno samo mogu da kažem – bez velikih djela crnogorske kulture, čini mi se, ne bih mogao da živim. Ili mi život ne bi valjao pet para*.

Inicijalni doprinos neotuživanju crnogorske kulture Banjević je dao pokrećući 1966. zajedno sa Miloradom Stojovićem i Sretenom Perovićem, ediciju crnogorske književnosti *Luča*.

To je bio prvi veliki poslijeratni poduhvat u spašavanju nacionalne literature od već uhodane asimilacije. Ova edicija se pojavila upravo onda kada su crnogorske vlasti zbog nekih glasova o samosvojnosti crnogorske istorije i kulture govorile da se može govoriti o pojavi crnogorskog nacionalizma. To kao da je anticipiralo samo sa druge strane, takođe iz domaćih izvora, ono što se danas etiketira onim Crnogorcima i Crnogorkama koji neće da budu građani pokorni velikosrpskoj ideologiji. Onima koji neće da budu antitijelo u sopstvenom tijelu.

Pogledati u svoj obraz

U Banjevićevoj zbirci *Glasovi*, koja je posvećena ocu Blažu, majci Milici, stricu Mirku, imamo stihove: *Dušu ste mi izvadili/ dušu sam svoju izgubio među vama/ Kud ćete takvi kakvi ste/ Kako ćete takvi kakvi ste/ Izvan svijeta izvan vremena/ Idete svome mramoru/ javite u ništa/ što ste od sebe učinili/ Kako vas je istrijebio/ kako vas je slomio i ponizio/ Sami pred sobom/ pogledajte u svoj obraz.*

Posebna biografema u ostavštini Branka Banjevića jeste njegova odlučnost kao predsjednika Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika, zajedno sa grupom mladih i starih lingvista, za konačni povratak crnogorskog jezika njegovom izvornom bitku. Te da se ovaj jezik ne može smatrati nekakvom sublingvističkom pojavom i neosporno je da ima svoju svekoliku izvornu anatomiju. Banjević je istrajno osporavao sva drugačija, unitarna mišljenja koja su se svodila na to da se službeno ime crnogorskog jezika ne dovodi u pitanje, ali pod uslovom da sve ostalo bude ono što je suština srpskog jezika.

To je bio početak stvaranja montenegristike i brzo napredovanje ka osnivanju Fakulteta za crnogorski jezik i književnost čiji su osnivači bili dr Vojislav Nikčević i njegovi đaci. Danas je to, kao što vidimo, ustanova koja je rezidencija ne samo crnogorskog jezikoslovlja i književnosti, već visokofrekventni mladalački glas protiv sve većeg stezanja unutrašnjeg i spoljašnjeg obruča oko Crne Gore. Zamislimo da nam se makar dio svega toga dešava u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti ili na Univerzitetu Crne Gore. A tamo se u ovom vremenu broje svetosavske brojanice i brine o sudbini stripa ili njihovog intelektualnog strip-tiza.

Ono što je podrazumijevajući, i o čemu nema potrebe mnogo govoriti, a što je takođe krupan znak Banjevićeve borbe za trajno utemeljenje crnogorske nacionalne svijesti jeste njegov doprinos postojanju i učinku Matice crnogorske za ove tri decenije njenog funkcionisanja.

Što nam je činiti? Ne znam, ali znam da bi Branko Banjević rekao: *Crnogorci su uvijek bili slobodni ljudi!* Ili, iz zbirke *Glasovi*:

Sami pred sobom

Pogledajte u svoj obraz.

NAUČNI SKUP

BRANKO BANJEVIĆ: Život i djelo

srijeda, 22. novembar 2023. godine u 11 sati

PROMOCIJA IZDANJA

BRANKO BANJEVIĆ: Izbor iz djela 1-2

GLASOVI

sabrane knjige poezije

OSVRTI

tekstovi o književnosti i jeziku, književni prikazi i bilješke, intervjui

srijeda, 22. novembar 2023. godine u 19 sati

PODGORICA

Matica crnogorska | Beogradska ulica br. 24 C

Naučni skup *Brancko Banjević – život i djelo*
Matica crnogorska, Podgorica, 22. novembar 2023. godine

SADRŽAJ

BRANKO BANJEVIĆ
ŽIVOT I DJELO

<i>Pozdravna riječ – Ivan Jovović, predsjednik Matice crnogorske.....</i>	<i>9</i>
<i>Dragutin Lalović: Kulturni misionar crnogorske ideje.....</i>	<i>13</i>
<i>Nela Savković-Vukčević: Branko Banjević, čovjek optimizma i budućnosti ..</i>	<i>35</i>
<i>Sofija Kalezić: Branko Banjević – „Balšine pjesme“</i>	<i>39</i>
<i>Marko Špadijer: Fragmenti za biografiju Branka Banjevića.....</i>	<i>47</i>
<i>Novica Samardžić: „Životopis“ Branka Banjevića kao glas o sebi.....</i>	<i>71</i>
<i>Milenija Vračar: Biblioteka Luča, antologija crnogorske književnosti – doprinos Branka Banjevića, jednog od urednika edicije.....</i>	<i>82</i>
<i>Vladimir Vojinović: Doživotni afirmator crnogorske nacije, jezika i književnosti.....</i>	<i>88</i>
<i>Dragan Radulović: Sablasni glasovi pod „Napuklim suncem“ (o poemima „Glasovi“ Branka Banjevića).....</i>	<i>100</i>
<i>Draško Došljak: Slika Crne Gore u stvaralaštvu Branka Banjevića...</i>	<i>105</i>
<i>Veselin Banjević: Branko Banjević, iz „Bilježnice“ 1954.....</i>	<i>110</i>

Dragana Erjavšek: *Ima li vida izvan zida – vizionarski pečat jedne
gospodski ostarjele pjesme (kako čitati „Napuklo sunce“
u 21. vijeku)....* 120

Borislav Jovanović: *Slobodni ljudi i njihovi potomci (neke biografeme
Branka Banjevića).....*127

BRANKO BANJEVIĆ • *Život i djelo* – zbornik / Izdavač: *Matica crnogorska*,
Podgorica / Za izdavača: *Ivan Ivanović* / Urednik: *Marko Špadijer* / Korektura:
Dragana Erjavšek / *Prelom i grafička oprema*: *Danka Barović* / Štampa i povež:
Grafo Bale, Podgorica, 2024 / Tiraž: 500

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN xxxxxxxx (Matica crnogorska)

COBISS.CG-ID xxxxxxxxxx